गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराअिट विभाग]

अनुक्रमांक १९२७ वर्गांक

पुस्तकनुं नाम પંચીકરણ

विषय [illegible] राम : ९

श्री पंचीकरण गुजराती.

ब्रह्मविद्वरिष्ठ सद्‌गुरु श्री रामकृत.

मुमुक्षुजनोना हितने माटे.

श्रोत्रिय ब्रह्मनिष्ठ महात्मा श्री उदयानंद
गिरिजीनी अनुकृपाथी गुजराती
भाषामां टीका करी.

छपावी प्रगट करनार.

झवेरभाई उमेदभाई पटेल.

विद्यावर्धक पुस्तकालय, रीचीरोड, अमदावाद.

राज्यनियमानुसार रजीष्टर करावेल छे.

संवत. १९६३ * सने. १९०७

किम्मत एक रुपियो.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૧૯૨૭

राजनगर.

निर्मळ प्रिण्टिङ्ग प्रेसमां छाप्युं.

प्रस्तावना.

वेद, वेदांत, श्रुति, स्मृति अने पुराण इतिहासादिकनुं तात्पर्य एक मोक्षगतिने पामवुं एज छे, अने एनेज परम पुरुषार्थ कहेलो छे. 'पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननी जठरे शयनं' एटले वारंवार जन्मवुं, वारंवार मरवुं अने वारंवार माताना उदरमां (गर्भवासमां) शयन करवुं, एवां जन्म मरणादिक दुःखोनी निवृत्ति थइ परमानंदरुप परमात्मानी प्राप्ति थवी एनुंज नाम मोक्ष छे. ए मोक्षनुं खरुं साधन भेद रहित आत्मज्ञानज छे. अनेक महात्माओए आ उत्तमोत्तम तत्त्वज्ञान दर्शाववा माटे वेदांतना ग्रंथो रचेला छे. वेदान्त एटले वेदनो अंतभाग—वेदनो चूडामणि भाग—मोक्षनो मार्ग दर्शावनार भाग. एवा वेदांतना ग्रंथो पूर्वे संस्कृत भाषामां घणा रचायेला छे, पण ते भाषाथी अज्ञजनोने माटे प्राकृत भाषामां एवा ग्रंथनी घणी जरुर होवाथी परमदयाळु, सर्व वेद शास्त्रोना वेत्ता अने सर्वज्ञ सद्गुरु श्री रामबावाए आ पंचीकरण नामनो ग्रंथ कच्छी गुजराती मिश्रित भाषामां दोहा चोपाइरुपे रचीने पोतेज तेनी गद्यमां टीका करी हती. वळी पाछळथी तेमना शिष्य मूळरामे पण टीका करी

हती. ए ग्रंथ बाळबोध लिपिमां कच्छी गुजराती मिश्रित भाषामां होवाथी सने १८६३ सालमां मी. जेराजभाइ मनजीभाइए सरळ गुजराती भाषामां प्रगट कर्यो हतो. अने त्यार पछी व्यास जयकृष्ण जीवनरामे ते उपर स्फुट टीका करी हती; परंतु तेमां पण घणांक दृष्टांत, प्रमाण तथा युक्तिथी विशेष विवेचन करवानी जरुर जाणीने आ ग्रंथ ते प्रमाणे तैयार करीने प्रसिद्ध करेल छे.

आ ग्रंथ संसार सागर तरवाने नौकारुप छे, वेदांत प्रक्रियानी प्राप्ति माटे चिंतामणिरुप छे, परमहंसनी विश्रांतिने माटे मानसरोवर रुप छे, आनंद अनुभवना संकल्प पूर्ण करनार कल्पतरुरुप छे, मोक्षनी कामनावाळा-मुमुक्षु जनोने कामधेनुरुप छे अने अविद्या (अज्ञान) रुप गज (हाथी) ने मर्दन करनार केसरी (सिंह) रुप छे. माटे मुमुक्षु जनोए आ ग्रंथनुं निरंतर श्रवण, मनन तथा निदिध्यासन करवुं, जेथी इष्टफळ (मोक्ष) नी प्राप्ति थशे.

राजनगर
[illegible]गपंचमी, संवत १९६३

मुमुक्षु जनोनुं हीत इच्छनार
झवेरभाई उमेदभाई पटेल.

श्री रामगुरुनुं जीवनचरित्र.

सद्गुरुश्री रामबावानो जन्म संवत १८४० नी सालमां दक्षिण हैद्राबादमां थयो हतो. तेमना पिता त्यांना राजाना महामंत्री यजुर्वेदीय महाराष्ट्र ब्राह्मण हता. महात्माश्री रामगुरु पूर्वना प्रबळ संस्कारने लीधे बाल्यावस्थाथीज दैवी संपत्तिरूप शुभ गुणोने धारण करता हता. पोताने यज्ञोपवित संस्कार थया पछी स्नान, संध्या, दान, व्रत अने नियमादिक शुभ आचरण विषेज प्रवृत्ति करता हता. अने ज्यां त्यां जइने पुराण इतिहासादिक शास्त्रनी कथानुं श्रवण करता हता. एमनी सोळेक वर्षनी उम्मर थइ त्यारे त्यां कोइ उत्तम निष्ठावान पंडित आवी चढया, तेमना मुखथी श्रीमद् भागवत शास्त्रनुं श्रवण कर्युं, त्यारथी तेमने तीव्रतर परम निर्मळ वैराग्य उत्पन्न थयो. पछी तेमणे स्त्री, द्रव्य, हाथी, घोडा, रथ अने सुखपालादिक सर्व ऐश्वर्यने तृण, झेर तथा अंगना मेल समान गणीने तेनो त्याग कर्यो. अने पोते विरक्त वेष धारण करी काशी आदिक तीर्थरूप उत्तमभूमिमां विचरवा लाग्या, अने महा पुरूषोना मुखथी वेदांत शास्त्रोनुं श्रवण करी उत्तम ज्ञान प्राप्त कर्युं; केटलीकवार घणा काळ सुधी निर्विकल्प समाधिमांज निमग्न रहेता हता. तेओ शुकदेवजी जेवा विरक्त, दत्तात्रेय जेवा प्रबुद्ध, हस्तामलक जेवा योग धारणावाळा, सनकादिक जेवा उपरत, दध्यंगाथर्वा जेवा

क्षमावान् अने शंकर जेवा बोधशक्तिवाळा हता. पोते मात्र कौपीन, अंचलो, कमंडलु अने जटा धारण करता हता. एमनुं ललाट विशाळ अने तेजस्वी हतुं अने शरीरनी कान्ति गौर हती. एमनी मनोहर मूर्ति आगळ मोटा चक्रवर्ति राजानुं तेज पण झांखुं पडतुं हतुं. पोते दररोज एकवार स्वल्प अहार, बेवार जळपान, एकवार शौच, चारवार लघुशंका अने एक पोहोर शयन करता हता. ए प्रमाणे नियमित आचार राखता हता. स्त्री तथा धातुपात्रनो स्पर्श पण करता नहता, अने जो कदाच दैवयोगथी स्पर्श थइ जतो तो स्नान करी नांखता हता, घणीकवार शीतकाळमां पोताना शरीरने मात्र माथापरनी जटाथी ज ढांकता हता.

पोताना प्रिय शिष्योनी पासे पण कदी पोनाना कुळनुं, ज्ञातिनुं, के पूर्वाश्रमनुं कांइ पण वृत्तांत कहेता नहीं, कदी पण कोइनी साथे व्यवहार संबंधी वार्ता करता न हता तेम सांभळता पण नहीं. अने शुद्ध यथास्थित वेदवाक्यना उच्चारणथी ब्राह्मण मालुम पडता हता. अने श्रुतिमां मूर्द्धनीपकारना उच्चारणथी यजुर्वेदीय मालम पडता हता. पोते सहज हिंदुस्तानी भाषा बोलता हता अने गुजरातमां कांइक गुजराती भाषामां वातचित करता हता, तथापि महाराष्ट्र देशीय शिष्योनी साथे नियम पूर्वक शुद्ध मराठी भाषा बोलता हता, तेथी तेओ महाराष्ट्र ब्राह्मण छे एम मालम पडतुं हतुं; तेमना विद्यमान हैद्राबादनो कोइ एक ब्राह्मण

आव्यो हतो, तेना कहेवाथी उपर लखेली सघळी हकीकत निःसंदेह थइ छे.

महात्मा रामगुरु पोते पोतानुं नाम पण कोइने कहेता नहता परंतु वक्ष्यमाण रीतिथी राम नामनी ध्वनि करता हता, तेथी लोकमां "रामबावा" ए नामथी प्रख्यात थया अने कच्छआदिक देशना साधु तथा सत्संगी जनमां "रामगुरु" ए नामथी प्रख्यात थया हता. ए प्रकारे एमणे पोतानुं पूर्ववय व्यतीत कर्युं छे.

उत्तरवयमां लोकना परमभाग्यथी परमदयालु परमशांत अने परमसुहृद (मित्र) ए महात्माने लोकोनो उद्धार करवानी इच्छा प्रगट थइ, तेथी ज्यां त्यां पृथ्वीपर विचरता थका लोकोने अद्वैत ब्रह्मनो उपदेश करवा लाग्या. आस्तिक लोकाने ईश्वरनां नामोनां उच्चारणमां घणी रुचि होय छे तेथी श्रीरामगुरु जे गाम के नगरमां जाय त्यां रामनामनी धून करे तेथी घणा लोक एकठा मळे, त्यारे तेओने कहे के बेसो, कांइक वात करीए. एम कही वेदांतना ग्रंथोनी कथा करी दृष्टांत, सिद्धांत तथा सरळ प्रक्रियानी रीतिथी तुरत माणसना मनमां 'हुं ब्रह्म छुं अने जगत मिथ्या छे' एवो बोध दृढ थाय तेम समजावता हता. तेमना जेवी बोध करवानी शक्ति धुरंधर पंडितमां पण भाग्ये होय. मंदबुद्धिवाळा तथा वनमां लूटनारा माणसो पण एमनां दर्शन तथा संगतिथी तीव्र जिज्ञासावान थइ थोडाज समयमां अद्वैत निष्ठावान थया छे. जे पुरुष तेमनी पासे जतो,

तेने 'तुं कोण छे ?' एवो प्रश्न करीने 'हुं ब्राह्मण छुं क्षत्रिय छुं, साधु छुं. एवी रीतना उत्तरने अनुसार तेने देहादिकथी भिन्न करी 'त्वं' पदना अर्थरूप चिदात्माना स्वरूपनो बोध करे. पछी 'तारो इष्टदेव कोण छे' ए प्रश्नना उत्तरने अनुसार 'तत्' पदना अर्थनो बोध करे, अने दृष्टांत तथा प्रमाणथी ए बन्ने पदना अर्थनी एकता समजावी तेने "अहंब्रह्मास्मि" एवो दृढ निश्चय करावता हता. कोइ अन्यमतनो पंडित तेमनी पासे विवाद करवा आवतो ते पण तेमना गुण जोइ विवाद करवो छोडी दइ तेमनामां गुरुभाव धारण करी जतो हतो. एवा ए महात्मामां उत्तम गुणो हता.

ए प्रमाणे जगतना उद्धारने अर्थे विचरता विचरता महात्माश्री रामगुरु गोदावरीना तटपर नासिक क्षेत्रमां पधार्या. त्यां पंडित स्वामी (गौडस्वामी) रहेता हता. त्यां केटलोक काळ रह्या. त्यां राजाराम शास्त्री तथा रामाचार्य पौराणिकने बोध कर्यो. एकवार कोइ नीच जातना पुरुषने तिलक माळा वगेरे साधुनां चिन्ह धारण करेलो जोइ तेने परमात्म दृष्टिथी नमस्कार करवा उठ्या; परंतु ए साधु तेमनुं तेज सहन करी शक्यो नहि तेथी पोते ज नम्यो. ए जोइने बीजा संन्यासीओ श्रीपंडित स्वामीनी पासे जइ कहेवा लाग्या के रामे प्रायश्चित करवुं जोइए. सारे श्रीपंडित स्वामी बोल्या के राम जाते निर्विकार छे अने एनी वर्णाश्रम रहित विशुद्ध द्रष्टि छे. माटे एने

कांइ पण प्रायश्चित करवुं उचित नथी, पण एनामां दोष दृष्टि करवाथी तमारे ज प्रायश्चित करवुं जोइए. एवा श्रीरामगुरु सर्वत्र अद्वैत परमात्मदर्शी हता. पछी त्यांथी मुंबई पधार्या. त्यां एक वर्ष रही ब्रह्मविद्यानुं बीज रोपीने द्वारकामां पधार्या अने त्यांथी कच्छ मांडवीमां पधार्या. मांडवीमां रेवागिरीजीना मठमां निवास करी श्री सुखलालगिरि, विश्वनाथ, नरभेराम, उमीयाशंकर (माधवानंद), व्यास महादेव, देवकृष्ण, साधु हरिदास अने सोनी दामजी तथा मनजी आदिक अनेक अधिकारी पुरुषोने उपदेश कर्यो.

भुज नगरमां श्री बापु महाराज रहेता हता, तेओ भगवत मंदिरमां हरिकीर्तन तथा नृत्य करता थका वैराग्य तथा भक्तिथी पूर्ण रहेता अने महात्माओनो समागम करता फरता हता. तेओ श्री रामगुरुना सत्संग माटे मांडवी पधार्या अने तेमनी पासे तत्त्वनो साक्षात्कार प्राप्त करी तेमनी साथेज विचरवा लाग्या. पछी बापु महाराज श्री रामगुरुनी आज्ञाथी मञ्जल गाममां मातापितानी पासे रहेवा लाग्या. अने रामगुरु पछी भुजनगरमां पधार्या. त्यारे त्यांनो राजा देशल राहु रुपियानी थेली लइने दर्शन माटे आव्यो, तेने कह्युं के–" यह विष्टा मेरे पास क्या धरता है ? यह ब्राह्मणनकुं दे दे, और इस हाड चामका क्या दर्शन करता है ? यह राम नहि है जो देखने योग्य है सो देख " ए सांभळी राजा निस्तेज थइ बोल्यो के–" महाराज ! हुं आप-

नो किंकर छुं ' एम कही ए द्रव्य ब्राह्मणो पासे लुंटावी दीधुं. गुरुजी कथा करता ते घणां स्त्री पुरुषो सांभळवा आवतां हतां, तेमां कोइ रजोगुणी कारभारी स्त्रीओनी सामे द्रष्टि करतो तेने कहेता के " हे कौवा ! तहां क्या देखता है ? इहां देख, तेरा यह पिता (शास्त्र) क्या कहता है " तेमां लक्ष्मीदास नामे मोटा राज्यकारभारी हता ते पण सभा वच्चे रामगुरु तिरस्कार करता ते सहन करता हता. एकवार श्रीनिवास ताताचार्य तेमनी पासे विवाद करवा आव्या, ते पण तेमना गुणो जोइने बहु प्रसन्न थया अने वेदांतने अनुसार एक अष्टक बनावीने तेमने संभळाव्युं. एकवार पोते अपरोक्षानुभूतिनी कथा करता हता, ते समये राजयोगनी रीतिथी निर्विकल्प समाधिनुं वर्णन करतां पोते निर्विकल्प समाधिमां जोडाइ गया. आठ दिवस सुधी काष्ठवत् पडी रह्या. आठमे दिवसे सर्व शिष्यो विचार करवा लाग्या के रामावतार पूर्ण थयो के शुं ? पछी बापु महाराज "श्री सद्गुरु ब्रह्मतनुं नौमि नररूपं, यदाश्रिता न पतंति भूयो भवकूपं " इत्यादि गुरु स्तुति करवा लाग्या, त्यारे श्री रामगुरु स्वभाव मूकीने समाधिथी जाग्रत थया.

एकवार कोइ नदी अथवा तळावमां स्नान करवा पधार्या हता त्यां सर्व शिष्यो डूबकी मारता हता तेम पोते पण डूबकी मारी अने बे पोहोर सुधी जळमांथी बहार नीकळ्या नही, पछी निकळ्या त्यारे तेमनुं शरीर सिंदूरवर्ण थइ गयुं हतुं.

एकवार कोइ शाहुकारे सो रुपीआनी शाल अर्पण करी हती, ते कोइ शिष्ये शीतकाळमां महाराजने ओढवा माटे गांसडीमां बांधी राखी हती. पछी कोइ गरीब साधु आवीने मागवा लाग्यो, त्यारे महाराजे पेला शिष्यने कह्युं के–ए वस्त्र आ साधुने आपी दो, त्यारे पेला शिष्ये कह्युं के–ए तो बीजा साधुने आपी दीधुं. ए सांभळी पोते उठी तेनी गांसडी छोडी शाल काढीने पेला साधुने आपी दीधी अने पेलो शिष्य साधु थइने जूठुं बोल्यो तथा वस्त्रनो संग्रह कर्यो माटे तेनी उपेक्षा करी.

सद्गुरु श्रीरामना समागम माटे देश परदेशथी साधु तथा सत्संगीजन घणा आवता हता. एक भजनी बावो बहु दीनथी तेमनी साथे रहेतो हतो. महाराजने त्यां एवो नियम हतो के मंडळीने भोजन करतां बाकी जे काचुं पाकुं अन्न बचे ते अभ्यागतोने आपी देवुं. पण पेला भजनी बावा बीजा दिवस माटे अन्न छूपावी राखता हता. एक दिवस भोजन थइ रह्या बाद कोइ अभ्यागत आव्यो तेने अन्न आपवानी आज्ञा करतां भजनी बावाए कह्युं के–अन्न कांइ रह्युं नथी. पछी महाराजे पोते उठीने जोयुं तो अन्न बहु दीठुं, ते अभ्यागतोने आपी दीधुं अने पेला शिष्यने "तुह्मने साधु होय के काहेकुं संग्रह किया? क्या कलका प्रारब्ध नहि होवेगा ?" एम कहीने तेने काढी मूक्यो.

ए रीते भूजमां निवास करी जयकृष्ण शास्त्री, सुंदरजी व्यास, वल्लभजी महाराज, मुरारजी महाराज, अर्जुनशेठ अने

लक्ष्मीदास कारभारी वगेरेने बोध कर्यो अने सत्संगीजन ज्यां ज्यां लइ जता हता त्यां त्यां पोते पधारीने तेओने स्वस्वरुपनुं अनुसंधान करावता हता. श्रीरामगुरु मार्गमां अथवा नगरमां ज्यां ज्यां चालता त्यां "ब्रह्मैवाऽहं, शिवोऽहं" एवो घोष चारे तरफ थइ रहेतो हतो. एवी रीते तेमणे कच्छ देशमां ब्रह्मज्ञानरुप ध्वजा फरकावी दीधी हती.

एकवार श्री रामगुरु कथा करता हता त्यां कोइ दुर्जननी प्रेरणाथी टोकरास्वामी आवीने गाळो देवा लाग्या, अने कहेवा लाग्या के-"तमे सभा वच्चे वेदांतनी कथा तथा श्रुतिस्मृतिनुं उच्चारण केम करोछो? तमारुं यज्ञोपवित तोडावी नांखीश" एवो तिरस्कार करवा लाग्या; तो पण महाराज पोते शास्त्रानुसार उत्तर आपीने मौन रह्या. तेमनो एवो क्षमावान गुण जोइने टोकरा स्वामीने पाछळथी बहु पश्चात्ताप थयो.

त्यार पछी ए महात्मा सुदामापुरी (पोरबंदर) मां पधार्या. त्यां आवी महंत सुखलालगिरिने कह्युं के-मने ब्रह्मविद्यानी दक्षिणामां एटलुं आपो के-मांडवीमां कोइक पंडितने बेसाडीने लोकोने निरंतर वेदांतशास्त्रनुं श्रवण करावो. पछी सुखलालगिरिए ते प्रमाणे बंदोबस्त कर्यो. सुदामापुरीमां पण जयकृष्णभट्टजी, कानजी महाराज, अद्वैतानंद, आत्मानंद, योगानंद, रुपगिरि, देवजीभाइ, कानराम अने वडोदराना आबाशास्त्री वगेरेने बोध कर्यो. केटलाक मेहेर लोक (रजपूत) पण तेमना उपदेशथी परमहंस थइ विचरवा लाग्या. एकवार त्यां पण कथा

प्रसंगमां त्रण दिवस सुधी समाधिस्थ रह्या हता. त्यांथी पछी जामनगर पधार्या, त्यां विश्वनाथ वगेरेने बोध करीने पाछा सुदामापुरीमां पधार्या अने त्यांथी पछी मांडवीमां पधार्या.

मांडवीमां रहीने तेमणे गुजराती भाषामां आ श्री पंचीकरण नामनो पद्यात्मक ग्रंथ रच्यो. अने पाछळथी पोतेज तेना उपर टीका करी हती. वळी पछीथी तेमना शिष्य मूळदासे पण टीका करी हती ते कच्छी गुजराती मिश्रित भाषामां हती, तेने सुधारीने मि. जेराजभाइ मनजीभाइए सने १८६३नी सालमां मुंबइमां छपावी प्रगट करी हती. त्यार पछी तेमां पण भटजी जयकृष्ण महाराजे सुधारो वधारो कर्यो हतो.

मांडवीथी पछी सुदामापुरीमां आव्या, अने त्यांथी पछी जुनागढ पधार्या अने सूज्ञ गोकुळजी झालाने ब्रह्मोपदेश कर्यो.

त्यार बाद महात्मा रामगुरुए पोताना मस्तकमां पीडा थती जोइने जटा उतरावी नांखी, अने संन्यास ग्रहण कर्यो, साथी तेमनुं नाम ' अखंडानंद सरस्वती ' कहेवाणुं. पछी त्यांथी सुदामापुरी थइने अमदावाद पधार्या अने ब्रह्मज्ञाननो उपदेश करवा लाग्या त्यां श्री सदानंद स्वामीए पोताना शिष्यो सहित तेमनुं बहु सन्मान कर्युं. पछी त्यांथी वडोदरे पधार्या. त्यां तेमना शरीरमां ताव प्रगट थयो, त्यारे देहपातनो समय जाणीने त्यांथी श्री नर्मदा किनारे (चाणोद) जवानी इच्छा करी. नर्मदातटे देहपात थाय तो शरीरने नर्मदाना जळमां पधरावाय अने वडो

दरामां बापु महाराजने श्रम न पडे. एम जाणीने हरिभाइ नामना कारभारीने तेडाव्या, परंतु महाराज कोण जाणे शी आज्ञा करशे ? एवा भयथी ते आव्या नही. पण बीजा सघळा शिष्योनी एवी इच्छा थइ के महाराजनुं शरीर अहीं वडोदरामां रहेशे तो आ भूमिमां घणो आनंद दायक सत्संग थशे. तेथी महाराज त्यांज "ब्रह्मैवाहं, शिवोऽहं" ए शब्दोनुं उच्चारण करते करते स्वरूपावस्थितिमां आरुढ थया. अने संवत १९०६ ना भादरवा शुद त्रीजने दिवसे परब्रह्मभावने पाम्या.

पछी त्यां सत्संगीजनोए लिंग स्थापन करी ते ठेकाणानुं नाम ज्ञानमठ पाडयुं अने बापु महाराज त्यां रही कथा श्रवण कराववा लाग्या.

आ परमदयाळु श्रोत्रिय ब्रह्मनिष्ठ सर्वाचार्य गुण संपन्न महात्मा श्री रामगुरुना अनुग्रहथी एतद्देशीय अनेक मुमुक्षु जनोने आत्मज्ञाननी प्राप्ति थइ छे.

आ ब्रह्मनिष्ठ सत्पुरुषनुं चरित्र जे मुमुक्षु जन प्रीतिपूर्वक वांचीने विचारशे तेनुं चित्त शुद्ध थइ ज्ञानद्वारा ते मोक्ष सुखने पामशे.

अनुक्रमणिका.

ॐ

॥ तत्सत् परमात्मने नमः ॥

अथ श्री

सटीक पंचीकरण प्रारंभः

टीकाकार कृत मंगलाचरण.

गीति

रामरूप रामगुरुनुं, स्मरण करतां सर्व दुःख भागे; आत्मस्वरुपने पामी, काम क्रोध मद मोह व्याधि त्यागे. ॥

अर्थः—श्री रामचंद्ररुप सद्गुरु श्री रामबावानुं स्मरण करतां आ संसारनां सर्व दुःखो नाश पामे छे, आत्मस्वरुपनी प्राप्ति थाय छे. अने काम, क्रोध, मद, मोहादिक शत्रुओ तथा जंन्म मरणरुपी व्याधि (रोग) दूर थाय छे.

विवेचन—आ पंचीकरणना मूळ कर्ता सद्गुरु श्री रामबावा रामरुप छे. एमने रामरुप कहेवानुं कारण ए के—जेम श्री रामचंद्रजीए पोतानां मात पितादि सगां सहोदर तथा राजवैभवनो त्याग करी वनवास धारण कर्यो हतो, तेम श्री रामगुरु पण पोतानां घरबार, राजवैभव तथा सगांसहोदरनो त्याग करी ब्रह्मचर्य वेशे पृथ्वी उपर विचरता हता; जेम श्री रामचंद्रजी सीतायुक्त छे, तेम श्री रामगुरु शांति संयुक्त छे, जेम श्री रामचंद्रजी रावणादि अनेक राक्षसोनो नाश करनारा छे, तेम श्री रामगुरु पण काम क्रोधादिरुप अनेक राक्षसोनो नाश करनारा छे; जेम श्री रामचंद्रजीए पंपा किष्किंधादि स्थळे विचरी सुग्रीव, हनुमान, अंगद, जटायु, शबरी, अहल्यादि मुमुक्षुजनोनुं कल्याण कर्युं हतुं, तेम श्री रामगुरुए पण कच्छ, बरडा, हालार, सोरठ, गुजरात वगेरे देशोमां विचरी अनेक मुमुक्षु जनोने ब्रह्मविद्यानो उपदेश करीने तेओनुं कल्याण कर्युं छे; जेम श्री रामचंद्रजीए पोतानी सेनाने समुद्रपार उतरी लंकामां जवा माटे सेतु बांध्यो हतो, तेम श्री राम

गुरुए पण मुमुक्षुजनोने संसाररूपी समुद्रथी पार उतरी परमात्माने पामवाने अर्थे आ पंचीकरणरुपी सेतु एटले पुल बांध्यो छे; जेम श्री रामचंद्रजीए अश्वमेध यज्ञ कर्यो हतो, तेम श्री रामगुरुए पण धर्ममेघ कर्यो हतो; जेम श्री रामचंद्रजी लक्ष्मीथी शोभी रहेला छे, तेम श्री रामगुरु पण ब्रह्मविद्यारुपी लक्ष्मीथी शोभी रहेला छे. माटे रामगुरुने रामरुप कह्या छे. शास्त्रमां पण कह्युं छे के— निष्काम व्रत, जप, तप आदि साधनोए करीने जेओना राग द्वेषादिक मनना मेल परिपक्व थया होय, एवा अधिकारि पुरुषोने आत्मतत्त्वना उपदेशरुपी दीक्षा आपीने, ज्ञानमां प्रतिबंध करनारा आवरणादिक मळोने नाश करवारुपी शक्ति जे परमात्माना स्वरुपमां जोडे छे, ते ज्ञाननो उपदेश करनारा, गुरु मूर्तिमां रहेनारा परमात्मा छे. माटे रामगुरुने श्री परमात्मारुप जाणवा. गुरु, शास्त्र अने परमात्मानी उपर श्रद्धा राखवाथी ज्ञान मळे छे, माटे परमात्मा रुप गुरुनुं स्मरण करवाथी आं जीवनां जन्ममरणादिक सर्व दुःखो पलायन करी जाय छे. अने गु-

रुना स्मरण–सेवन–आश्रयथी आत्मस्वरुपनी प्राप्ति थाय छे अने काम, क्रोध, मद, मोह वगेरे दुर्गुणो नाश पामे छे, तथा व्याधि जे जन्ममरण ते पण टळी जाय छे. आ संसारमां वारंवार जन्मवुं अने मरवुं एना जेवो बीजो एके व्याधि नथी. जेम देहना साधारण व्याधि औषध विना मटता नथी, तेमज जन्म मरणरुपी महा व्याधि पण आत्मज्ञानरुपी अमूल्य औषधि विना मटतो नथी. जेम रोग मटाडवाने माटे विचक्षण वैद्यनी जरुर छे, तेम जन्म मरणरुपी व्याधि मटाडवाने माटे ब्रह्मनिष्ठ गुरुनी आवश्यकता छे. माटे ज ग्रंथना आरंभमां सद्‌गुरुनुं स्मरण करवुं इष्ट छे.

पंचीकरण प्रवेश.

कोइ एक मुमुक्षु पुरुष परम पवित्र कच्छ देश मध्ये आवेला श्री मांडवी बंदरमां निवास करी रहेला, ब्रह्मचर्याश्रमी, ब्रह्मविद्यामां कुशळ, अखंडानंदरुप, सद्‌गुरु श्री रामबावाना आश्रममां जइ चढ्यो. अने ते महात्माने साष्टांग दंडवत् प्रणाम क-

रीने बोल्यो के—हे सद्गुरु महाराज ! आ संसार-रुपी दावानळनी ज्वाळाथी हुं बळी रहेलो छुं, माटे आ अपार एटले जेने पार न उतराय एवा भवसागरने हुं शी रीते तरुं ? ते हे महात्मा ! मने दीन जाणीने कहो. आ उपरथी ए सद्गुरुना हृदयकमळमां दया आवी, अने ए मुमुक्षु पुरुषने अधिकारी जाणीने तेने पोतानो शिष्य मान्यो अने तेने आत्मज्ञाननी सिद्धि थवा माटे आ पंचीकरणनो उपदेश कर्यो.

पंचीकरण प्रारंभ.

गुरु पोताना शिष्यने कहे छेः—

चोपाइ.

जीवने भ्रम थयो छे चीर, तेथी माने पोते शरीर; (ते माटे) लक्षचोराशी योनि भमे, फरि फरि जन्ममरण दुःख खमे. ॥ १ ॥

टीका—जीवात्माने एटले अविद्यारुप उपाधि

युक्त प्रत्यक् आत्माने अनादिकाळना अज्ञाने करीने घणा लांबा वखतनो एटले अनादिकाळनो भ्रम थयो छे. खरी रीते जोतां पोते देहनो द्रष्टा, साक्षी अने सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप छे—देहरुप नथी, भ्रमथी ज हुं देह छुं, हुं ब्राह्मण छुं, हुं वाणीयो छुं, हुं पाटीदार छुं, हुं रजपूत छुं, इत्यादि मानी बेठो छे, तेणे करीने एटले पोताना स्वरुपने भूली जइ जीवात्माए देहाध्यास कर्याने लीधे ते चोराशी लाख योनिमां वारंवार भमे छे अने फरी फरीने वारंवार जन्ममरणनां असह्य दुःखो भोगवे छे.

जीवने भ्रम केवी रीते थयो छे ते उपर दृष्टांत कहे छेः—

दृष्टांत, १—एकवार एक भावसारने घेर कोइ परोणो आव्यो हतो, तेने राते रहेवाना घरथी छेटे एक बीजा भूतना वेहेमवाळा घरमां एकलो सूवाडयो हतो. पछी ते मध्यरात्रिए जाग्यो अने मों उघाडीने जोयुं तो ओरडामां एक मोटो भूत उभेलो दीठो, तेथी ते घणो ज बीन्यो अने थरथर ध्रुजवा लाग्यो. अंते तो ते बिचारो रोइ पडयो. तेथी आ-

डोशी पाडोशी धाइ आव्या ने बारणां ठोकवा मंड्या. पेलाने बूम पाडीने कहे के बारणां उघाड, पण ते एटलो बधो डरी गयो हतो के तेनाथी खाटलामांथी उठायुं ज नहीं. अंते लोकोए कमाड उतार्यां ने मांहे पेठा. एटले तो पेलो परोणो खाटलामांथी उठीने नाठो ने बहार आव्यो, अने लोकोने कहेवा लाग्यो के–जुओ ओरडामां पेलो भूत उभो छे, एणे मने दबावी राख्यो हतो. ए जोइने लोको पण थरथर धुजवा लाग्या. घणाक तो तेने देव देवीनी आण दे ने पथरा मारे, पण ते भूत खसे नहीं. मांहि पेसीने तपासवानी कोइनी हिंमत चाले नहीं. एवामां चोकीवाळा आवी पोहोच्या, तेमणे ते भूतने तीर मार्यां ते तेना शरीरमां वाग्यां तो पण ते कांइ बोले पण नहीं ने जाय पण नहीं. एटलामां कोइ चतुर माणस दीवो लइ आव्यो ने सारी पेठे तपासीने जोयुं तो भूत तो कांइ हतुं ज नहीं, पण ओरडामां डामचीया उपर गोदडानुं खोळीयुं ढांकेलुं हतुं, ने तेना उपर चंद्रमानुं चांदरणुं पडतुं हतुं, तेथी तेनो आकार माणसना जेवो देखातो हतो, ते पेला परो-

णाने अने लोकने भ्रमथी भूत जेवो देखातो हतो.

सिद्धांत–जेम पेलो परोणो अंधारामां डामचीया उपर देखाता पुरुष जेवा आकारने भ्रमथी भूत समजीने तेनाथी भय पाम्यो, तेम ज आ जीवात्मा अज्ञानरुपी अंधकारने लीधे भ्रमथी देहने हुं छुं एम माने छे, तेथी तेने नाना प्रकारनी सांसारिक पीडा निमित्त भय प्राप्त थाय छे. पण जो कोइ ज्ञानी सद्गुरु ज्ञानरुपी दीवाना प्रकाशथी तेनो भ्रम टाळी नांखे छे, त्यारे तेनो जन्म मरणादि दुःखरुपी भय टळी जाय छे.

दृष्टांत, २–एक गामडामां एक वाणीयो रहेतो हतो, ते कोथळो करीने पोतानुं गुजरान निभावतो हतो. ते दररोज मळसकामां वहेलो उठी खभे कोथळो लइ बीजे गाम वेचवा जतो हतो, पण ते बीकण बहु हतो. रात्रिना अंधारामां जो कांइ पण जोवामां आवतुं तो डरीने पाछे पगले नासतो हतो. एकवार ते वहाणामां वहेलो उठीने एक अजाण्या गामे कोथळो करवाने जवा सारु घेरथी नीकळयो. अरधे रस्ते पोहोच्यो त्यारे एक ठकाणे तेणे झाडनुं एक बळेलुं ठुंठुं

जोयुं. रात्रिना अंधकारने लीधे ए कोइ चोर उभो छे एवो तेने भ्रम थयो. ए बळेला ठुंठानी टोच ते माथा जेवी, डाळां ते हाथ जेवां, ने मूळ ते पग जेवां देखातां हतां. तेने दूरथी जोइने ते खरेखरो चोर छे एम भ्रम थवाथी तुरत ते पाछो वळी दम-भेर नासवा लाग्यो. ने बीकथी कोथळो लइने नाठो ते घेर आवीने उभो रह्यो. पछी तेणे ए वात पोताना पाडोशीने कही के–फलाणे गाम जतां फलाणे ठेकाणे मने चोर मळ्यो हतो, तेने जोईने हुं तो दूरथी ज पाछो वळीने नाठो, नहीं तो ते जरुर मने लुंटी लेत. आ सांभळीने पेलो पाडोशी के जे ते रस्तानो भोमियो हतो. तेणे कह्युं के–अरे भाई! ए तो चोर न होय, ए तो बळेला झाडनुं ठुंठुं छे. एम कही तेने त्यां लइ जइने ते ठुंठुं बताव्युं, तेथी पेला वाणीयानो भ्रम टळी गयो ने त्यारथी तेनो भय दूर थइ गयो.

सिद्धांत–एज रीते जीवात्माने अज्ञानने लीधे भ्रम थयो छे, ते भ्रम ज्यारे तेने कोइ ज्ञानी सद्गुरु मळे त्यारे टळे छे.

दृष्टांत, ३- जेम अंधारामां रज्जु एटले दोरी पडी होय ते भ्रमथी सर्प जेवी देखाय छे, अने तेने लीधे भय कंपादि थाय छे; पण जो दीवो लइने जोइए तो ते भ्रम दूर थाय छे ने भय पण जतो रहे छे. तेमज अज्ञान (अविद्या) रुपी अंधाराने लीधे आ जीवात्माने भ्रमथी देहरुप मान्यो छे, तेथीज जन्ममरणादि भय प्राप्त थाय छे, पण जो आत्मज्ञानरुपी दीवावडे ए भ्रम दूर करवामां आवे तो जन्ममरणना दुःखरुपी भय टळी जाय छे.

ए प्रमाणे जीवने भ्रम केवी रीते थयो छे ते त्रण दृष्टांते करीने समजाव्युं. हवे जीव पोताने देह रुप केवी रीते मानी बेठो छे, ते नीचे लखेलां बे दृष्टांतवडे समजावे छे.

दृष्टांत, १–कोइ एक ब्राह्मणे भांगमां जुवारनां मूळ तथा बाजरी वगेरे घुंटी खूब मशालो नांखीने घणो केफ चढे एवी भांग तैयार करीने पुष्कळ पीधी. तेनी केफथी ते पोतानुं ब्राह्मणपणुं भूलीने हुं क्षत्री हुं, वैश्य हुं, शुद्र हुं, सुतार हुं, लुहार हुं, एम बकवा लाग्यो, पण एवुं विपरीत बोलवाथी ते ब्राह्मण

मटीने क्षत्री, वैश्य के शुद्र थयो नथी, ब्राह्मण ज छे; परंतु केफनी झुंममां विपरीत बोलवा लाग्यो छे. पछी कोइ एक दयाळु पुरुषे तेना उपर दया करीने तेनी केफ उतारवा सारु तेने खटाश-छाश-दही तथा घी पायुं, तेथी तेनी केफ उतरी गइ अने ते ब्राह्मणने पाछुं पोतानी जातिनुं ज्ञान थवाथी ते पोताने 'हुं ब्राह्मण छुं' एम कहेवा लाग्यो. अने हुं क्षत्री, वैश्य के शुद्र वगेरे छुं, एवुं विपरीत मानवापणुं छोडी दीधुं; कारण के भांगनी केफथी तेनी बुद्धि विपरीत थइ गइ हती, ते केफ उतरी गयाथी पाछी सत्य बुद्धि आवी, तेथी ते पोताना स्वाभाविक ब्राह्मणना स्वरुपने जाणवा लाग्यो.

सिद्धांत—पेलो ब्राह्मण जेम पोते ब्राह्मण छतां भांगनी केफने लीधे हुं क्षत्री छुं, वैश्य छुं, शुद्र छुं, एवुं विपरीत बोलवा लाग्यो हतो, तेम आ प्रत्यक् आत्मा पण अज्ञानरुपी केफने लीधे अज्ञान कल्पित स्थूळ सूक्ष्म शरीरना संबंधथी पोतानुं वास्तविक सच्चिदानंद स्वरुप भूली जइने हुं ब्राह्मण छुं, हुं क्षत्रिय छुं. हुं वैश्य छुं, हुं शुद्र छुं, हुं ब्रह्मचारी छुं, हुं गृहस्थ छुं, हुं कुळ-

वान छुं, हुं रुपवान छुं, हुं जन्मुंछुं, हुं मरुंछुं, हुं पुरुष छुं, हुं स्त्री छुं, हुं कर्त्ता छुं, हुं भोक्ता छुं, एवी रीते अध्यास करे छे; परंतु सत्य रीते तेम नथी, पण पोते देहादिकनो द्रष्टा—साक्षी ब्रह्मरुप छे, ते अनादिकाळना अज्ञानने लीधे जाणतो नथी. ते अज्ञान सद्गुरु मळे त्यारे टळे. जेम पेला ब्राह्मणनी केफ कोइ दयाळु पुरुष छाश दही वगेरे खटाश पाइने उतारी नांखी, तेम ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरु एवा अज्ञानीने ब्रह्मविद्यारुपी उपदेशरस पाय छे त्यारे तेनुं अज्ञान टळे छे.जेथी तेनो देहाध्यास टळी जइ पोते पोताने सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप माने छे.

दृष्टांत, २—कोइ एक भरवाड वनमां बकरां चरावतो हतो. त्यां तेणे तरतनुं जन्मेलुं एक सिंहनुं बच्चुं दीठुं, ते बच्चाने ते पोतानां बकरांनी साथे घेर लाव्यो अने तेने नित्य बकरांनुं दूध पाइ पाइने मोटुं कर्युं. ते सिंहनुं बच्चुं हमेशां ते भरवाडनां बकरां भेगुं वाडामां रहेतुं हतुं, अने बकरां वगडामां चरवा जाय त्यारे पण ते बकरांना टोळा भेगुं जाय ने त्यां ते बकरांनी साथे ज हरे फरे, बसे उठे, खाय पीए अने ब-

करांनी साथे रमत गमत करे. एवी रीते ते घणा दिवस सुधी रात दहाडो बकरांनी सोबतमां रह्युं, तेथी ते पोतानुं सिंहस्वरुप भूली जइने हुं बकरोछुं एम मानवा लाग्युं. अने पेलो भरवाड पण तेने बकरो ज कहीने बोलाववा लाग्यो, कोइ तेने सिंह तो कहेतुं ज नही. एवी रीते ते सिंहने बकराना देहनो दृढ अध्यास थयो. त्यार पछी कोइ एक समये ते सिंह वनमां बकरांना टोळा भेगो फरतो हतो, तेवामां ते वननो कोइ एक बीजो सिंह त्यां आवी चढ्यो, तेणे पोताना जातिस्वभाव प्रमाणे मोटी गर्जना करी, तेथी ते सघळां बकरां नासी जवा लाग्यां, तेनी साथे पेलो बकरां भेगो उछरेलो सिंह पण नासवा लाग्यो. तेने जोइने पेलो वननो सिंह तेने कहेवा लाग्यो के–हे भाइ ! तुं उभो रह, नासे छे शा माटे ? तुं तो मारा जेवो सिंह छे, तेम छतां बकरांनी पेठे माराथी भय पामीने केम नाशी जाय छे ? ए सांभळीने पेलो बकरां भेगा रहेलो सिंह उभो रह्यो. अने बोल्यो के–हुं तो बकरो छुं, तुं जूठुं बोलीने मने सिंह केम कहे छे ? सिंह तो तुं छे. ए सांभळीने पेला वनना सिंहने

लाग्युं के—आ मारा जेवो ज सिंह छे, पण ते घणा दिवस सुधी बकरांना संगमां रह्यो छे तेथी ते पोताने 'हुं बकरो छुं' एम मानी बेठो छे, माटे तेने उपदेश करीने पोताना स्वरुपनुं ज्ञान कराबुं. एम विचारीने बोल्यो के—हे भाइ! तुं विचारीने जो तो खरो के बकरांमां ने तारामां केटलो बधो तफावत छे? बकरांनां शरीर तो नानां छे अने तारुं शरीर तो मोटुं छे. तुं एम मानतो होइश के मारुं शरीर मोटुं छे तेथी हुं मोटो बकरो छुं, पण तेम पण नथी. केमके हुं वननो मोटो सिंह छुं ते मारा शरीरनी साथे तारुं शरीर सरखावी जो, मारुं मोढुं गोळ छे तेम तारुं पण तेवुं ज छे अने बकरांनुं मोढुं तो लांबुं छे, मारी डोके जेम केशवाळी छे तेम तारे पण छे, मारी केड पातळी छे तेम तारी पण छे, मारा पगे नोहोर छे तेम तारा पगे पण छे, मारुं पूछडुं लांबुं छे तेम तारुं पण लांबुं छे, पण बकरांने तेमांनुं कशुं नथी. बकरांनी डोके केशवाळी नथी, तेओनी केडो पण आपणा जेवी पातळी नथी, अने तेओने चारे पगे बब्बे खरीओ छे पण आपणी पेठे

नोहोर नथी. तेओनी पूछडी पण आपणा करतां घणी टुंकी होय छे. वळी आपणामां ने बकरांमां मोटो फेर ए छे के ते सघळांने माथे शींगडां होय छे, पण आपणे माथे तो बिलकुल शींगडां छेज नही. आवी रीते बकरांनां शरीर करतां आपणां शरीरमां असमान जमीननो फेर छे, तेम छतां तुं पोतानुं सिंहस्वरुप भूली जइने 'हुं बकरो छुं' एवुं मिथ्या मानी बेठो छे, ए तारी केटली बधी मूर्खाइ छे! माटे हे अज्ञानी! हवे तुं पोतानुं खरुं स्वरुप 'हुं सिंह छुं' एम जाण.

ए वात सांभळीने पेला बकरांना संगी सिंहे विचार करी तपासी जोयुं तो तेने पेला सिंहे कहेली वात साची लागी ने ते दहाडाथी ते पोताने 'हुं सिंह छुं' एम मानवा लाग्यो. पछी ते बकरांनो संग छोडी दइने पेला सिंहनी साथे वनमां तथा पर्वतोमां विचारवा लाग्यो.

सिद्धांत—जेम पेलो सिंह बकरां साथेना घणा दहाडाना समागमथी पोतानुं सिंहस्वरुप भूली जइने 'हुं बकरोछुं' एम मानी बेठो हतो, तेम प्रत्य-

कू आत्मा के जे देहनो द्रष्टा, साक्षी, सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप छे, ते पोतानुं स्वरुप भूली जइने अनादिकाळना अज्ञानथी तथा काम कर्मादिकना संबंधथी तथा अविद्या कल्पित देह इंद्रियो वगेरेना संबंधथी हुं देह छुं, हुं मनुष्य छुं, हुं ब्राह्मण छुं, हुं पुरुष छुं, हुं देवदत्त छुं, हुं कर्ता छुं, हुं भोक्ता छुं, एवी रीते मिथ्या मानी बेठा छे.

वळी ते उपर एक त्रीजुं दृष्टांत कहुं छुंः—

दृष्टांत—३. कोइ एक राजाना अज्ञान-बाळक कुंवरने घरेणांनी लालचथी चोर लोको चोरी लइ गया. कुंवरनुं रुप घणुं सुंदर होवाथी तेने मारी नहीं नांखतां ए चोर लोकोए तेने उछेरीने मोटो कर्यो. निरंतर चोरोना सहवासथी ए कुंवर पण पोताने चोर मानवा लाग्यो अने चोरी करवा लाग्यो. ज्यारे ते मोटो थयो त्यारे दैवयोगे कोइ एक भाटे (चारणे) आवी तेना बापदादानी वंशावळी कही संभळावीने तेने राज्यपदवीनुं भान कराव्युं. पछी तेणे चोर लोकोनी सोबत छोडी दीधी अने पोते पोताना बापदादानुं राज्य संपादन करी सुखी थयो.

सिद्धांत—राजकुंवर ते जीवात्मा जाणवो. ते अज्ञानरुप अविद्याथी फसायेलो छे. चोर ते देह इंद्रियादिक जाणवा, अने भाट चारण ते ब्रह्मनिरुपण करनार वेदांत शास्त्र जाणवां. ते शास्त्रद्वारा जीवने पोताना वास्तविक आत्मस्वरुपनुं ज्ञान थतां देह इंद्रियादिक चोरोनी सोबतरुप देहाध्यासनो त्याग करी राज्यपद्वीरुप ब्रह्मस्वरुपने पामी मोक्ष सुखने पामे छे.

अल्पज्ञानी अधुराया गुरुओ पेला भरवाड जेवा जाणवा तेओ एवो उपदेश करे छे के—तुं देह छे. तुं ब्राह्मण क्षत्रियादिक छे, एवो अवळो उपदेश करीने तेनुं विपरीत मानवापणुं छे तेने दृढ करावे छे. अने तेने संसाररुपी गहन वनमां अथडावे छे. ते उपर दृष्टांत कहुंछुं ते हे शिष्य ! ध्यान दइने सांभळ.

दृष्टांत, १—कोइ एक धनवानना पुत्रने एक चोर आडी अवळी लालच आपीने तेने चोरी लइ गयो अने तेनी आंखोए पाटा बांधी एक निर्जन गहन वनमां लइ जइ तेनां वस्त्रो तथा आभूषण उतारी लइ छोडी दीधो. त्यां ते अहींथी तहीं रख-

डतो महा रुदन करवा लाग्यो. एवामां त्यां कोई बीजो निर्दयवंचक आवी चढ्यो. तेणे तेनी आंखना पाटा नही छोडी नांखतां एक बळवान आखलानुं पूछडुं तेना हाथमां पकडावीने कह्युं के हे छोकरा ! तुं आ गामनुं पूछडुं झालीने ए ज्यां जाय त्यां जजे एटले तुं तारे गाम पोहोचीश. पछी ए छोकरो बि-चारो ए आखलानुं पूछडुं पकडीने तेनी पाछळ पा-छळ चालवा लाग्यो अने ते वनना कांटावाळां झा-डोमां अथडातो टीचातो महा महा दुःखी थयो. एटलामां कोइएक दयाळु पुरुष त्यां आवी चढ्यो, तेणे तेनी आंखोना पाटा छोडी नांख्या अने तेना गामनो मार्ग बतावी तेना पिता पासे पोहोचाड्यो.

सिद्धांत–उपल्या दृष्टांतमां शाहुकारना पुत्रने ठेकाणे जीवात्मा समजवो, चोर तथा निर्दय वंचक ने ठेकाणे अज्ञानी, ढोंगी तथा धन हरण करनारा गुरु समजवा, कांटावाळां झाडवाळा गहन वनने ठे-काणे अनेक प्रकारनां दुःखोथी भरेलो आ संसार समजवो, आंखना पाटाने ठेकाणे अज्ञानी गुरुनो उलटो बोध समजवो, आखलाने ठेकाणे भेदवादी

पाखंडपंथ समजवो अने दयाळु पुरुषने ठकाणे आत्मज्ञानी सद्गुरु समजवा. एवा गुरु पूर्वना पुण्ये आवी मळे तो तेनुं उलटा बोधरुपी अज्ञान दूर करी जीवात्माने तेना पिता पासे पोहोचाडे छे, अर्थात् तेने परब्रह्मनी प्राप्ति करावे छे.

माटे हे शिष्य ! आत्मज्ञानी सद्गुरुनेज शरणे जवुं, ते जन्म मरणनां दुःख टाळे छे. अने बीजा अज्ञानी, पाखंडी, भेदवादी अने केवळ ढोंगी गुरुओ तो केवळ धन हरण करनारा जाणवा. कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

गुरवो बहवः सन्ति शिष्य वित्ताप हारकाः ।
गुरवो विरला सन्ति शिष्य संताप हारकाः ॥

शिष्यनुं धनहरण करनारा गुरुओ तो घणा छे; परंतु शिष्यना त्रिविधि तापने दूर करनारा गुरुओ तो विरला ज छे. धन एकठुं करवा माटे के मोटा थइ पूजावा माटे उपदेश करनारा गुरुओ ढगले ढगला छे, पण शिष्यनुं अज्ञान दूर करी तेने संसारनां बंधनथी छोडावनारा गुरु बहु थोडा होय

छे. माटे प्रत्येक मुमुक्षु पुरुषे विचार करीने वेदना पारंगत अने ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुने शरणे जवुं. कारण के जे गुरु पोते ज संसारनां बंधनथी बंधायेला छे ते बीजाने उपदेश करीने शी रीते मुक्त करी शके? ते उपर एक दृष्टांत नीचे प्रमाणे छे:–

दृष्टांत–एक राजा वेदांत शास्त्र उपर बहु प्रीति राखतो हतो, ते जाणतो हतो के वेदांत शास्त्रनुं श्रवण करवाथी ज्ञान थाय, ने ज्ञान थाय तो मोक्ष मळे. तेथी ए मुमुक्षु राजा एक पंडित पासे नित्य शास्त्र श्रवण करतो हतो. अने ते पंडितने हमेश पूछ्या करतो के–हे महाराज! मारा राग द्वेषादिक क्यारे टळशे ने क्यारे मोक्ष मळशे? त्यारे ते ब्राह्मण कहेतो के–घणा दिवस श्रवण करशो एटले मोक्ष मळशे. एम करतां करतां राजा वृद्ध थयो, तो पण तेने शास्त्र श्रवणनो कांइ पण चमत्कार जणायो नही. एवामां एक दिवस दैवसंयोगे कोइ एक ब्रह्मवेत्ता संन्यासी त्यां आवी चढ्या. तेमने सन्मान पूर्वक राजाए आतुरताथी पूछ्युं के–हे महात्मा! हुं घणा दिवसथी वेदांत शास्त्रनुं श्रवण करुंछुं, पण

मारा राग द्वेषादिक विक्षेप निवृत्त थइने ज्ञान थतुं नथी तेनुं कारण शुं ? त्यारे ते संन्यासी महाराज बोल्या के-हुं जे कहुं ने करुं ते तमारे अने आ पंडितने कबुल होय तो तेनुं कारण हुं तमने समजावुं. राजाए ते कबुल कर्युं. पछी पेला संन्यासीए बे दोरडां मंगाव्यां, ने एक दोरडावती एक थांभला साथे राजाने बांध्यो, अने बीजा दोरडावती बीजा थांभला साथे पेला पंडितने बांध्यो. पछी राजाने कह्युं के-तमे प्रजानुं रक्षण करनारा समर्थ राजा छो, माटे आ पंडितने बंधनथी मुक्त करो. त्यारे राजाए कह्युं के–हुं बंधायेलो छुं, तेथी ए पंडितने शी रीते छोडी शकुं ? त्यारे महात्मा बोल्या के-जेम तमे बंधनयुक्त होवाथी बीजानुं बंधन छोडावी शकता नथी, तेमज आ पंडित पण संसाररुपी बंधनथी बंधायेल छे, ते तमने संसारनां बंधनथी शी रीते छोडावी शके ? जे माणसनी पासे जे वस्तु न होय ते वस्तु बीजाने क्यांथी लावीने आपे ? जे माणस जे रस्तो जाणतो न होय ते माणस बीजाने ते रस्तो शी रीते बतावी शके ? आंधळो आंधळाने शी

रीते दोरे? तेमज अज्ञानी गुरु शिष्यने पोताना जेवुंज ज्ञान आपे, विशेष क्यांथी आपी शके? अखा भक्ते पण कह्युं छे के-

गुरु कीधा में सर्वे साथ, घरडा बळदने घाली नाथ;
धन हरे धोखो न हरे, ते गुरु कल्याण शुं करे?

गुरुगीतामां पण कह्युं छे के-

॥ श्लोक ॥

ज्ञानहीनो गुरुस्त्याज्यो मिथ्यावादी विडंबकः।
स्वविश्रांतिं न जानाति परशांतिं करोति किम्॥

टीका—ज्ञान वगरना मिथ्यावादी दंभी गुरु होय तेनो त्याग करवो, केमके ते पोतानी विश्रांतिने जाणतो नथी तो बीजाने शी रीते शांति करी शके? जेम कागळना नावथी समुद्र तरी शकातो नथी, तेम अज्ञानी गुरुना आश्रयथी आ भवसागर तरी शकातो नथी.

माटे जीवात्माने पोताना अनंत जन्मना पुण्यकर्मना संस्कारथी कोइ ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरु मळे अने ते सारी पेठे समजण पाडीने उपदेश करे त्यारे

तेनुं अज्ञान टळी जाय छे ने पोताना ब्रह्मस्वरुपने ओळखे छे.

ए महात्मा सद्गुरु पासे मुमुक्षु शिष्य जाय, त्यार ते कृपाळु गुरु दया करीने नीचे प्रमाणे प्रश्न पूछीने ते शिष्यने समजावे छे.

गुरु—तुं कोण छे ?

शिष्य—हुं मनुष्य छुं, ब्राह्मण छुं.

गुरु—आ तारो देह मनुष्य छे, तारो आत्मा मनुष्य नथी, ते तो देहथी जुदोज छे, माटे तुं तो ब्रह्मस्वरुप छे.

शिष्य—हे गुरुजी ! आप कहोछो के तुं तो ब्रह्मस्वरुप छे, पण माराथी ब्रह्म केम थवाय ? पूर्ण ब्रह्मस्वरुप तो एक भगवान छे, ने हुं तो संसारी, सुखदुःखनो भोक्ता, नरकनो कीडो, महा अपराधी छुं, ने तमे तो मने ब्रह्मस्वरुप कहोछो, तेथी तमारुं कहेवुं मारा समजवामां आवतुं नथी.

गुरु—हे भाइ ! तें तारा देहमां पोतापणुं मानी लीधुं छे, तेथी तुं देहना दुःखे दुःखी, देहना सुखे सुखी, देहना गोरापणाथी गोरो, देहनी काळाशथी

काळो, देहना काणापणाथी काणो, देहनी बेहेराश-थी बेहेरो, देहनी जुवानीथी जुवान, देहनी वृद्धाव-स्थाथी वृद्ध, देहना सामर्थ्यथी समर्थ, एवी रीते देहाभिमान राखे छे. अने देहमां रहेला ए अहंकारने लीधेज तुं 'हुं मनुष्य छुं' एम मानीने संसारनां बंधनथी बंधायेलो छे. माटे ज्यारे तारुं देहाभिमान टळशे त्यारे तुं जीवन्मुक्त थइश. अष्टावक्र मुनिए कह्युं छे के-

॥ श्लोक ॥

देहाभिमान पाशेन चिरं बद्धोसि पुत्रक ।
बोधोहं ज्ञानखड्गेन तं निष्कृत्य सुखी भव ॥

अर्थ-हे पुत्र ! तुं घणा काळथी देहाभिमान रुप पाशथी बंधायेलो छे, माटे ए पाशने 'हुं बोध-रुप छुं,एवा ज्ञानरुप खड्गथी कापी नांखीने सुखी था.

वळी अष्टावक्र मुनिए कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

यदि देहं पृथक्कृत्य चिति विश्राम्य तिष्ठसि ।
अधुनैव सुखी शांतो बंधमुक्तो भविष्यसि ॥

अर्थ—जो देहने पोताना आत्माथी जुदो करीश (एटले जन्म मरण धर्मवाळो देह हुं नथी, देह तो दृश्य छे ने हुं तो तेनो द्रष्टा प्रत्यक् आत्मा छुं एम जाणीश) अने चैतन्यरुप परमात्माने विषे विश्राम करीने रहीश, तो तुं हमणांज सुखी, शांत अने बंधनथी मुक्त थइश.

माटे हे शिष्य ! तुं विचार करी जो के देह तो माताना ऋतु समयना महा मलिन तथा अपवित्र रुधिर, अने अन्नथी उत्पन्न थयेला पिताना विर्यना संयोगथी उत्पन्न थयेलो छे. तेनी साथे आत्माने कांइ पण वास्तविक संबंध नथी. केवळ आत्मस्वरुपना अज्ञानथी ज सुख दुःख वगेरे देहना धर्मो आत्मामां मानी लीधा छे, वास्तविक जोतां तो आत्मा शुद्ध ब्रह्मस्वरुप छे. वळी विचार करी जोतां आत्मानां लक्षण देहनी साथे बिलकुल मळतां नथी, पण ब्रह्मनी साथे मळतां छे. देह दृश्य छे ने आत्मा द्रष्टा छे, देह जडरुप छे ने आत्मा चैतन्यरुप छे, देह दुःखरुप छे ने आत्मा सुखस्वरुप छे, देह पंचभूतथी उत्पन्न थयेलो अज्ञ छे ने आत्मा

स्वयं ज्योतिरुप सर्वज्ञ छे, देह छ विकार वाळो छे ने आत्मा विकार रहित छे, देह नित्य एटले नाश वंत छे ने आत्मा अनित्य एटले अमर छे. एवी रीते आत्मा देहथी केवळ न्यारो ज छे अने केवळ ब्रह्म-स्वरुप छे.ब्रह्मनां सत् चित् आनंदादि लक्षण आत्मस्व रुपमां मळे छे. ब्रह्म सत्यरुप, आनंदरुप अने विकार रहित छे तेम आत्मा पण तेवो ज छे.

श्रीमद् भागवतना एकादश स्कंधना अठावी-शमा अध्यायमां श्रीकृष्ण भगवाने उद्धवजीने कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

शोक हर्ष भय क्रोध लोभ मोह स्पृहादयः ।
अहंकारस्य दृश्यंते जन्म मृत्युश्चनात्मनः ॥

अर्थ—शोक एटले दुःख, हर्ष एटले आनंद, भय एटले बीक, क्रोध, लोभ, मोह, स्पृहा एटले इच्छा, जन्म, मृत्यु वगेरे धर्मो अहंकारमां देखाय छे, आत्मामां नथी. आ उपरथी एमज सिद्ध थाय छे के-देहमां अहंकार एटले अहंपणुं छे,

एज बंधननुं कारण छे; केमके सुषुप्ति अवस्थामां तथा समाधिमां अहंकार लीन थाय छे तेथी सुख दुःखादि धर्म प्रतीत थता नथी, ने जाग्रत अवस्थामां अहंकार छे तो तेथी सुख दुःखादि थाय छे.

शिष्य–हे महाराज ! तमे आत्माने द्रष्टा-साक्षी कह्यो ते शी रीते समजवुं ?

गुरु–आ देहरुपी घरमां चिदात्मरुप अलौकिक दीपक छे, ते देहरुपी घरमां जे इंद्रिय, प्राण, मन, बुद्धि वगेरे छे, ते गमनागमन, भावाभाव, शुभाशुभ आदि सर्व क्रिया करे छे तेने उदासीनपणाथी स्व-स्वरुपथी प्रकाशे छे अर्थात् जुए छे एटले देखे छे, माटे ए चिदात्माने द्रष्टा कहेलो छे, अने जे द्रष्टा एटले जोनार छे एज साक्षी कहेवाय छे. जे उदासीन (एटले निष्पक्षपातपणे जोनार), चैतन्य अने समीपवर्ती एटले पासे रहेलो ए त्रण लक्षणयुक्त होय तेनेज साक्षी जाणवो.

ए प्रमाणे पेहेली चोपाइना पूर्वार्धनुं विवेचन कर्युं. हवे उत्तरार्धनुं एटले “ (ते माटे) लक्षचोराशी योनि भमे, फरि फरि जन्ममरण दुःख खमे ” एनुं

विवेचन करवामां आवे छे.

जीवने अनादिकाळना अज्ञानथी देहाध्यास थयो छे तेणे करीने ते पोतानुं वास्तविक स्वरुप भूली जइने वारंवार चोराशी लक्ष योनिमां भ्रमण करे छे अने फरी फरीने जन्ममरणनां असह्य दुःखो भोगवे छे. ते उपर दृष्टांत.

दृष्टांत—कोइ एक आंधळो एक मोटा शेहेरमां गयो हतो. त्यां ते केटलीक मुदत रह्या बाद तेणे शेहेरनां अनेक तरेहनां दुःखोथी कंटाळीने तेमांथी बहार नीकळी जवानी इच्छा करी. पछी ते हाथमां झालेली लाकडीना टेका वती फांफां मारतो शेहेरना कोट सुधी आव्यो, पण तेने बहार जवानो रस्तो जडयो नही. पछी तेने कोइएक दयाळु पुरुष मळयो, तेने ते आंधळाए पूछ्युं के-"हे भाइ ! मारे शेहेरमांथी बहार नीकळी जवुं छे, ते बहार नीकळवानो रस्तो क्यां छे ? हुं तो ज्यां जाउंछुं त्यां बधे कोटनी भींतज जणाय छे." त्यारे ते दयाळु पुरुषे कह्युं के-"हे सुरदास ! आ शेहेरमांथी बहार नीकळवानो दरवाजो फक्त एकज छे, माटे तमे आ कोटनी भींते

हाथ लगाडता लगाडता चाल्या जाओ, जे ठेकाणे दरवाजो आवे त्यां थइने बहार नीकळी जजो. पछी ते आंधळो पेला दयाळु पुरुषनुं कहेवुं खरुं मानीने कोटनी दीवाले हाथ लगाडतो लगाडतो चाल्यो. धीमे धीमे चालतां ज्यारे दरवाजो छेक पासे आव्यो त्यारे ते आंधळाने शरीरे खरज आवी, तेथी ते कोटनी भींत उपरथी हाथ उपाडीने शरीर खंजवाळवा लाग्यो ने चालवानुं पण जारी राख्युं. ज्यारे शरीर खंजवाळी रह्यो ने पाछो कोटनी दीवाले हाथ लगाड्यो ते दरम्यानमां दरवाजो पाछळ रही गयो, तेथी ते पाछो फरीथी शेहेरना कोटे कोटे फरी फरीने महा दुःखी थयो. मार्गमां काचना ककडा, कांकरा, कांटा वगेरे पगमां वागे, पाणीनां खाबोचीयांमां पडे, कादव कीचडमां पडे, तडकाथी हेरान थाय अने धुळ वगेरे उडीने शरीरमां भराय. एवां एवां अनेक दुःखोथी दुःखी थतो ने भटकतो भटकतो पाछो दरवाजा पासे आव्यो, त्यारे वळी तेनां कर्मसंयोगे पाछी शरीरे खरज आवी अने खंजवाळवा लाग्यो, तेथी दरवाजो पाछळ रही गयो. एम वारं-

वार भटकी भटकीने घणां दुःखो भोगव्यां. पछी तेने बीजो एक दयाळु देखतो पुरुष मळयो, तेणे ते आंधळाने हाथ झाली दरवाजा बहार काढीने तेने घेर पोहोंचाड्यो.

सिद्धांत–उपरना दृष्टांतमां आंधळाने ठकाणे अज्ञानी जीवात्मा समजवो, शेहेरने ठकाणे आ संसार समजवो, कोटने ठकाणे चोराशी लक्ष योनि समजवी, दरवाजाने ठकाणे मनुष्यदेह समजवो, कांटा कांकरा वगेरेने ठकाणे संसारव्यवहारनां अनेक तरेहनां दुःख समजवां, खरजने ठकाणे विषयसुख समजवां अने देखतो पुरुष ते ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरु समजवा. ए रीते अज्ञानी जीव चोराशी लक्ष योनिमां फरतो फरतो मोक्षना द्वाररूप मनुष्यदेहमां आवे छे, त्यारे ब्रह्मनिष्ठ गुरुना बोधथी पोतानुं ब्रह्मस्वरूप जाणीने मोक्ष पामे छे; पण मायामां लुब्ध थयेला अज्ञानी जीवने 'आ मनुष्य देह मुक्तिनुं द्वार छे माटे तेमां मोक्ष पामवानो प्रयत्न करवो जोइए' एवी समजण आवती नथी. ने आ संसारनां अनेक तरेहनां मिथ्या विषयसुखो भोगववामांज पोतानुं अमुल्य

अने फरीथी न मळी शके एवुं आयुष्य गुमावी दे छे ते विषयभोगनां सुखो उपर अत्यंत प्रीति करे छे ने आ मनुष्यदेहनां संबंधी स्त्री, पुत्र तथा सगांसहोदर उपर तथा धन, माल ने घरबार उपर अत्यंत ममता राखे छे, पण ए अज्ञानी एम नथी समजतो के ए सघळां तो चोराशीलक्ष योनिमां नांखनारां आ देहनां ज संबंधी छे, पण आत्मानां संगाथी नथी. आ असार संसारनां सुख दुःख भोगवतां भोगवतां मृत्यु नजीक आवी पोहोंचे छे तो पण विषयोमांथी आसक्ति टळती नथी ने परमेश्वरमां प्रीति करतो नथी. मरवा टाणे पण संसारनी लुब्धा टळती नथी, ने चिंता कर्या करे छे के–"हजी मारां छोकरां कुंवारां छे, मारी स्त्री नानी छे, ते बचरवाळ छे, तेनुं पोषण कोण करशे ? मारे माथे देवुं छे, छोकरांनी शी गति थशे ?" कदापि आ संसारमां तेने धन मळ्युं होय तो तेनी पण तेने चिंता थया करे छे के–"अरेरे ! में घणां घणां दुःखो वेठीने महा मेहनते आ धन एकठुं कर्युं छे ते वापरवाने मने पुत्र पण नथी, आ धन कोण जाणे कोने हाथ जशे ? मारी बनावेली

हवेलीओ कोण भोगवशे ! मारां वाडीवजीफानुं शुं थशे !" ए रीते अत्यंत चिंता करतां अंतकाळे तेनी वासना तेमांज रही जाय छे अने मरीने अवगतियो थाय छे. मनुष्यदेहमांथी प्राण गया एटले मोक्षनुं द्वार गयुं समजवुं अने फरीथी पाछो चोराशी लक्ष योनिना फेरा फरे छे.तेमां जो कूतरांनो अवतार मळे तो रोटलाना टूकडा माटे घेर घेर भटके तो पण पूरुं पेट भराय नही. चारे तरफथी लोकोनी हाडछेड ने लाकडीनो मार पडे, भूख्यो तरस्यो रस्तामां खाडो खोदी तेमां पडी रहे अने बीजी पोळ के मेहल्लामां जाय तो बीजां कूतरां अदेखाइथी तेने लोही लुहाण करी मूके, मैथुनसुख भोगववा जाय तो तेमां पण कष्टनो शुमार नही.वळी कोइने बारणे के ओटले मळमूत्र करे तो त्यां पण लाकडीथी तेनी केडो भागी नांखे. जो गधेडांनी योनिमां अवतरे तो पीठपर चार मणनी गुण लइ भूख तथा तरशथी टांटीया फरी जाय तो पण पगमां ने ढेकापर लाकडीना मार खातां चालवुं पडे, आखो दहाडो वैतरुं करे तो पण कुंभारने घेर खावानी तो राख.वैतरेथी छुटे एटले राखमां आ-

ळोटे अने भूंके, पछी उकरडामां छाणवाळा सांठा वगेरे खावाने रखडे. जो कुंभार तेनापर घणो प्रसन्न थाय तो तेने खावाने डांगरनां फोतरां (छालां) आपे, एतो जाणे तेने जमवानी उजाणी मळी. जो बळदनो अवतार मळे तो खरे मध्यान्हे हळ खेंचे, के पचास मण भारनुं गाडुं खेंचे, के आंखे डाबला बांधीने घांचीनी घाणीए फरे, ने जो धीमो चाले तो तेनो धणी पूठमां आर घोचे, वळी थाक लाग्यो होय के भूख तरस लागी होय तो मोढेथी बोलाय पण नही. मनुष्य ज्यारे तेने छोडे अने खावा पीवानुं आपे त्यारे ज खवाय पीवाय.

श्रीमत् शंकराचार्य गुरुजीए पण कह्युं छे के-

॥ श्लोक ॥

सततं प्रवाह्यमाणै वृषभैरुष्ट्रैः खरैर्गजैर्महिषैः।
हा कष्टं क्षुत्क्षामैः श्रान्तैर्नो शक्यते वक्तुम् ॥

टीका—बळद, उंट, गधेडां, हाथी अने पाडा वगेरे पशुओ पराधीन पडी धणो भार उपाडीने चाले छे, ते समये अहो हो हो ! तेओ केवां दुःखी

थाय छे ते तो जुओ ! भूख्यां तरस्यां थाय तो खावा पीवानुं पण न मळे, तेथी दुबळां थइ जाय छे, घणो भार वह्याथी थाकी जाय तो पण मुखे कही शकतां नथी के अमे घणां थाकी गयां छीए माटे अमने छोडी मूको.

अहाहा ! आवां दुःसह एटले दुःखे करीने पण खमी न शकाय एवां कष्टो भोगवतां पशु वगेरेने आपणे जोइए छीए, छतां एवी नरकनी खाण जेवी चोराशी लक्ष योनिना फेरामांथी छुटवानो उपाय प्राणीने सूझतो नथी ए केवा खेदनी वात केहेवाय!!

अनेक जन्ममां सुकृतो एकठां थाय छे त्यारे आ मनुष्य देह मळे छे, तेमां पण आ भरतखंड जेवा पवित्र देशमां मनुष्यनो अवतार मळवो तो बहु ज दुर्लभ छे. आस्ट्रेलीया जेवा जंगली देशमां के ज्यां मनुष्यो, जंगलमांज रखडता फरे छे अने एक बीजाने मारी नांखीने मनुष्यना मांसनुं ज भक्षण करे छे, एवा पशु करतां पण अधम मनुष्यदेह मळे तेथी पण शुं सार्थक थवानुं ? माटे हजारो हीराथी पण श्रेष्ठ एवो भरतखंडमां मळेलो आ अमु-

ल्य मनुष्यदेह के जेने स्वर्गना देवताओ पण इच्छे छे, तेने वृथा गुमावी देवो अने चोराशीलक्ष योनिमां पडवुं ए छती आंखे आंधळा बनी छातीए पथरो बांधीने एंशी हाथना उंडा कुवामां पडवा जेवुं छे. एना जेवी भूल, एना जेवुं अविचारपणुं, एना जेवी मूर्खाइ अने एना जेवुं आत्मघाती पणुं बीजुं एके नथी. तेनुं आयुष्य एळे ज जाय छे. श्रीमद् भागवत द्वितीय स्कंधना त्रीजा अध्यायमां कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

आयुर्हरति वै पुंसामुद्यन्नस्तं च यन्नसौ ।
तस्यर्त्ते यत्क्षणो नीत उत्तमश्लोक वार्तया ॥

अर्थः—जे क्षण ईश्वरज्ञान संबंधी वातोमां गाळवामां आवे छे, ते क्षण विना मनुष्यनुं जे आयुष्य छे तेने उगतो अने आथमतो सूर्य नाश करेछे.

आ प्रमाणे क्षण क्षण प्रत्ये आपणा आयुष्यनो नाश थतो जाय छे. महात्माओ कही गया छे के—चार चीज पाछी आवती नथी. १ बोलेलो बोल, २ मारेलो तीर, ३ गइ जींदगी, ४ खोयेली जोगवाइ.

गयेलो समय कोइ दिवस पाछो आव्यो नथी, आवतो नथी अने आवशे पण नही, माटे आ ज जन्म आ ज जाति, आ ज अवस्था, आ ज समय, अने आ ज घडी आपणा आत्मस्वरुपने ओळखीने कल्याण करी लेवानी छे एम निश्चय करवो, अने आत्मज्ञान संपादन करी लेवुं.

मनुष्यदेह सिवाय इतर योनिमां अवतार मळ्याथी आत्मज्ञाननुं साधन बिलकुल थतुं नथी, कारण के एकलो मनुष्यावतार ज मोक्षनुं द्वार छे. शंकरस्वामीए कह्युं छे के–

॥ श्लोक ॥

नरदेहाति क्रमणात् प्राप्तौ पश्वादि देहानाम् ।
स्वतनोरप्यज्ञानं परमार्थस्यात्र का वार्ता ॥

टीका–जीव अनेक योनिमां अतिक्रमण करीने एटले भटकी भटकीने मनुष्यनो देह पामेछे, तेने वृथा गुमाव्याथी पाछो चोराशी लक्ष योनिमां पडी पशु वगेरेना देहोने पामे छे, ते पशु वगेरे देहवाळा प्राणीओने पोताना देहनुं पण पूरुं ज्ञान रहेतुं

नथी तो पछी परमार्थ एटले परब्रह्मनुं ज्ञान थवानी तो वात ज शी करवी ?

वळी प्रत्येक योनिमां गर्भवासनां तथा जन्म मरणनां जे दुःखो पडे छे तेनो विचार करीए तो तेनो पार पण आवे तेम नथी. चोराशी लक्ष योनि-नी चार खाण छे. १ जरायुज, २ अंडज, ३ स्वेदज अने ४ उद्भिज. तेमां जरायुज एटले ओर वींटा-इने जन्मे छे तेना एकवीशलक्ष अवतार छे. प्रत्येक अवतारमां माताना उदरमां नव महिना सुधी ऊंधे माथे झुलतो रहे छे. त्यां मळ, मूत्र, रुधिर, मांस, कफ वगेरेनुं पान करे छे, कृमि वगेरे जंतुओ चटका मारे छे अने माता खारुं, खाटुं, गरम तीखुं वगेरे खाय छे तेथी पण घणो दुःखी थाय छे; अर्थात् ग-र्भवासनुं दुःख लाखो वींछीनी वेदना करतां पण अधिक लेखाय छे. त्यां प्राणी स्तुति करे छे के—"हे प्रभु ! हे दीनदयाळु ! हे कृपासिंधु ! हे भक्तवत्सळ ! मने आ असह्य दुःखथी छोडावो, हुं कदीपण पाप मार्गे नही चालुं, निरंतर धर्ममार्गे चालीश, तमारुं स्मरण एक घडी पण नही विसारुं." एवी रीते

दीन थइ घणा ज कालावाला करे छे. त्यारे दीनदयाळु भगवान तेनो ते दुःखमांथी छुटको करे छे, पण ए जीव गर्भमांथी वहार आवे छे के ए सघळुं भूली जाय छे ने संसारनी मायामां लुब्ध थइ पापकर्मो करीने नरकमां पडे छे. खरुं जोइए तो गर्भवास छे ते नरकवास करतां पण बहु खराब छे. माटे जन्ममरणथी छुटवानो विचार आपणा मनमां निरंतर राखवो.

एवी रीते एक योनिमां गर्भवास तथा जन्ममरणनां दुःखो भोगवे छे एटले वीजी योनिमां पडे छे. विद्यारण्य स्वामीए पंचदशीना प्रथम प्रकरणमां कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

कुर्वते कर्म भोगाय कर्म कर्तुं च भुञ्जते ।
नद्यां कीटा इवाऽऽवर्तादावर्तान्तरमाशु ते ॥
व्रजन्तो जन्मनो जन्म लभन्ते नैव निर्वृत्तिम्॥

टीका—जीव आत्मज्ञाननुं साधन करतो नथी तेथी ते अनेक योनिमां शरीर धारण करीने भोग

भोगववा माटे कर्मो करेछे अने कर्म करवा माटे ते कर्मोनां फळोने भोगवेछे. जेम जळचर प्राणीओ नदीमां एक आवर्त (भ्रमरी) मांथी बीजा आवर्तमां ने तेमांथी त्रीजामां पडेछे ने तेथी थतां दुखो भोगवे छे पण सुख तो पामतांज नथी, तेवीज रीते कर्मो करता अने कर्मोनां फळोने भोगवता जीवो पण एक जन्ममांथी बीजामां अने त्यांथी त्रीजा जन्ममां, एवी रीते संसाररूपी जळना प्रवाहमां पडीने अत्यंत दुःखो भोगव्याज करे छे, पण तेओने शांति सुख मळतुं नथी.

॥ श्लोक ॥

जातो बालो युवा वृद्धो मृतो जातः पुनस्तथा ।
बंभ्रमीत्येप संसारे घटीयंत्र समोऽवशः ॥

टीका-जेम घटीयंत्र* एटले वखत मापवानुं यंत्र सदा फर्या करे छे, अथवा जेम कुवामांथी पाणी काढवानो रेंट जेने घटमाळ कहे छे, तेमां बांधेला

---

* मंदिरोमां वखत जाणवा माटे पेहेलां तळीए छिद्रवाळी एक वाटकी पाणीमां तरती मूकता हता. ते ज्यारे भराइने डुबी जाय त्यारे एक घडी गणता हता. एवी रीते ते वारंवार भराय छे अने पाछी ठलवाय छे, एने घटिकायंत्र कहे छे.

लोटकाओ चक्रनी गतिथी ऊंधे माथे नीचे कुवामां उतरे छे ने भराइने पाछा ऊंचा मुखे उपर आवीने ठलवाइ जाय छे. ए रीते वारंवार नीचे जाय छे, भराय छे, उपर आवे छे ने ठलवाय छे. वळी जेम घाणीए जोडेलो बळद आंखे पाटा बांधीने सदा फर्या करे छे, तथा जेम कुंभारनो चाक सदा फर्या करे छे, तेम अज्ञानी जीव आ संसारमां परवश पडीने जन्मे छे, बाळक थाय छे, जुवान थाय छे, वृद्ध थाय छे, मरे छे अने पाछो जन्मे छे. एवी रीते जन्म मरण रुपी घटमाळमां वारंवार फरी फरीने जीव घणां कष्टो भोगवे छे. वळी कबीर साहेबे पण कह्युं छे के–

साखी.

चलती चक्की देखकर दिया कबीरा रोय;
दो पाटन बीच आयकर साबीत बच्या न कोय.

विवेचन--जेम घंटीमां हजारो दाणा दळाइ दळाइने लोट थइ जाय छे, ने वळी नवा नवा तेमां ओराता जाय छे, तेम आ संसाररुपी चक्की एटले घंटीमां करोडो प्राणीओ जन्मे छे ने मरे छे, एवुं

निरंतर थया जाय छे. आवी रीतनी आ संसार चक्कीने जोइने कबीर साहेब रोइ पड्या, अने केहवा लाग्या के–अहो ! आ चक्कीना जन्म मरणरुपी बे पाट एटले घणाज भारे पथरानी वचमां आवेलो कोइ प्राणी बची शकतो नथी ! !

ए प्रमाणे जरायुज, स्वेदज (परसेवाथी उत्पन्न थाय छे ते),अंडज (इंडांमांथी उत्पन्न थाय छे ते),अने उद्‌भिज (पृथ्वीमांथी उगी नीकळे छे ते) ए चार खाणोना मळीने चोराशीलाख अवतार थाय छे. ते सघळा अवतारनां दुःखो वर्णव्याथी तेनो पार आवे. तेम नथी.

एवी रीते-चोराशीलक्ष योनिनां असह्य दुःखो श्रवण करीने शिष्ये मनमां निश्चय कर्यो के–हवे तो ए दुःखमांथी छुटवानो उपाय करवो. पण ते दुःख केम टळे एवी जिज्ञासाथी तेणे गुरुने प्रश्न पूछ्यो ते तथा तेनो उत्तर बीजी चोपाईमां आप्यो छे. ते आ प्रमाणे–

चोपाइ.

शिष्य– जन्ममण केम टळशे भाई ?

गुरु– साधुनो समागम करीए जाई.
शिष्य- जन्ममरण केम टळशे मारे ?
गुरु– 'हुं कोणछुं' एवो विचार करे त्यारे.

एवी रीते महात्मा गुरुए खुलासो कर्यो के जन्ममरणथी छुटवानो उपाय तो एकज छे, ते ए के साधुनो समागम करवो. ते साधु ब्रह्मनिष्ठ, श्रोत्रिय, समद्दष्टिवान अने परोपकारी होय तेमने शरणे जवुं. ने तेमनी पासे जइने प्रदक्षिणा करवी, दंडवत् प्रणाम करवा ने तेमने साक्षात् ब्रह्मरुप जाणवा. गुरुगीतामां कह्युंछे के–

॥ श्लोक ॥

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु गुरुर्देव महेश्वरः ।
गुरुरेव परब्रह्म तस्मै श्रीगुरवेनमः ॥

शिष्य–एवा ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुने शी रीते ओळखवा ? शरीरे भगवां वस्त्र पेहेरी, कौपीन, तुंबडी के कमंडलु आदि धारण करीने जगतमां घणा साधु फरे छे. त्यारे केवां लक्षणोवाळा साधुने सद्गुरु मा-

नीने तेमने शरणे जवुं, के जेथी जन्म मरणनां कष्टथी छुटाय ? ते कृपा करीने कहो.

गुरु–साधु एटले सत्पुरुष, स्वधर्म पाळनार, सदाचरणी, सद्बोध आपनार, सन्मार्ग चलावनार, शुभ इच्छनार, शुभ निष्ठावान अने सर्व शुभगुणोना ग्राहक (ग्रहण करनार) समजवा. जे परम वैराग्यवाळा, समदृष्टिवाळा, दयाळु, शांतिवाळा, धीरजवान, क्षमावान, अने काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सर, आशा, तृष्णा, इर्ष्या, मान, द्वेष, दंभ, कपट वगेरेथी रहित होय, अने जे ब्रह्मनिष्ठ तथा श्रोत्रिय होय, एवा महात्मा गुरुने शरणे जइ तेमनो समागम करवाथी जन्ममरणनां दुःख टळे छे. शास्त्रमां पण कह्युं छे के–

॥ श्लोक ॥

यस्यदेवे परा भक्ति र्यथादेवे तथा गुरौ ॥
तस्यैते कथिताह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥

अर्थ–जे महात्मा पुरुषने परमात्माने विषे परमभक्ति होय, अने एवी ज गुरु उपर पण परम

भक्ति होय, ते महात्माने शास्त्रमां कहेला धर्म अर्थ काम अने मोक्षरुपी अर्थो अथवा श्रुतिना अर्थो पोतानी मेळे सूझे छे (अर्थात् सिद्ध थाय छे).

शिष्य—हे गुरुजी ! महात्मा पुरुषनां बीजां शां लक्षणो छे ?

गुरु—महात्मा पुरुषोना चित्तनी वृत्ति चार प्रकारनी होय छे. १ मैत्री, २ मुदिता, ३ करुणा, अने ४ उपेक्षिता. तेओ मुमुक्षु पुरुषो साथे मैत्री एटले मित्रता राखे छे; सुखी पुरुषोने सुखी जोइने तेमना प्रत्ये मुदिता वृत्ति (आनंदवृत्ति) राखे छे; दुःखी पुरुषो प्रत्ये करुणावृत्ति एटले दया राखे छे, अने पापी पुरुषो प्रत्ये उपेक्षितावृति राखे छे. आ चार लक्षणो उपरथी महात्मा पुरुषोने ओळखी लेवा.

एवा सत्पुरुषोनो समागम अनेक जन्मनां सुकृत विना थतो नथी. शास्त्रमां कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

अनेक जन्म सुकृतैः सुकृतैः साधुसंगमः ।
सदाचारस्तत सत्व बुद्धिज्ञानं ततो भवेत् ॥

ज्ञानान्मोक्ष स्ततोऽनन्त सुखप्राप्तिर्न संशयः ॥

अर्थ- अनेक जन्ममां करेलां पुण्योथी सत्पुरुषोनो समागम थाय छे, तेमना सहवासथी-देखादेखीए-तेमना जेवां शुभ आचरणो करवामां प्रवृत्ति थाय छे, शुभ आचरणो करवाथी सत्वगुणनी वृद्धि थाय छे, सत्वगुणनी वृद्धि थवाथी ज्ञान थाय छे अने ज्ञान प्राप्तिथी अनंत सुख (मोक्ष) प्राप्त थाय छे. एमां कांइ संशय नथी.

वळी लौकिक कहेवत पण छे के ' गुरु विना ज्ञान नही.' माटे गुरुने शरणे जइ परमात्मा संबंधी ज्ञान मेळववुं.

शिष्य—गुरुविना ज्ञान नही ए वात खरी छे; परंतु आपे श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ एवां बे विशेषण वाळा गुरुनो समागम करवानुं कह्युं तेनुं शुं कारण?

गुरु—श्रोत्रिय एटले वेद वेदांत तथा श्रुति स्मृतिना अर्थने जाणनार अने ब्रह्मनिष्ठ एटले ब्रह्मस्वरूपना अपरोक्ष ज्ञानमां निष्ठावाळा. एवां विशेषण वाळा गुरुने शरणे जवाथी यथार्थ ज्ञान मळे छे. ते उपर तने दृष्टांत कहुंछुं ते ध्यान दइने सांभळ.

दृष्टांत—कोइ एक पुरुष मुसाफरी करवा नीकळ्यो हतो, चालतां चालतां मार्गमां एक मोटी नदी आवी, तेने सामे पार जवा सारु ते विचार करतो हतो, एटलामां कोइ एक आंधळो माणस त्यां आवी चढ्यो, तेने पेला मुसाफरे पूछ्युं के—"आ नदीमां पाणी घणुं जणाय छे तेथी तेने पेलेपार शी रीते जवाशे ?" त्यारे ते आंधळो बोल्यो के—तमे जो मारी खांध उपर बेसो तो हुं तमने सामे पार लइ जाउं. आंधळानां एवां वचन सांभळीने पेला पुरुषे मनमां विचार कर्यो के—आ आंधळो शरीरे ऋष्टपुष्ट छे अने चालवामां पण समर्थ छे; परंतु ते नदीनो सामो किनारो तो देखी शकतो नथी, त्यारे ए मने सामेपार शी रीते उतारशे ? माटे एना कह्या प्रमाणे करवुं ए घणुं धास्ती भरेलुं छे. एम विचारीने तेणे पेला आंधळाना कह्या प्रमाणे करवानी ना पाडी. पछी थोडीवारे तेज ठकाणे एक बीजो पांगळो माणस आवी चढ्यो. ते आंखे देखतो हतो. तेने पण पेला मुसाफरे सामेपार जवानी वात पूछी. त्यारे ते पांगळो बोल्यो के-आ नदीमां पाणी घणुं उंडुं नथी

ते हुं जाणुं छुं, माटे हुं कहुं ते मार्गे जाओ तो तमने कांइ अडचण पडशे नही. आ किनारेथी नदीमां उतरीने सीधा चाल्या जाओ. पचीसेक डगलां चाल्या पछी थोडुं डाबे हाथे वळजो, ने पछी सीधा चाल्या जजो एटले सुखेथी पार उतरशो.

पांगळानां एवां वचन सांभळीने पेलो मुसाफर मनमां विचारवा लाग्यो के आ पांगळाने पग नथी, तेथी कोई दिवस नदीमां उतर्यो पण नही होय, तेम छतां ते कहे छे के–पाणी उंडुं नथी. माटे तेना कह्या प्रमाणे हुं जउं ने कदापि वचमां पाणी उंडुं आवे तो डुबी मरुं, ते वखते ए पांगळो मारी मददे शी रीते दोडी आवे ? एवो विचार करीने तेना कहेवा उपर तेणे विश्वास राख्यो नही. अगर जो के पांगळाना कहेवा प्रमाणे नदीमां पाणी थोडुं हतुं, तो पण ते जाते पांगळो तेथी तेना कह्या उपर भरोसो राख्यो नही. एटलामां दैवयोगे कोइ एक त्रीजो माणस त्यां आवी चढ्यो. ते आंखे देखतो हतो तथा पगे चालवामां पण समर्थ हतो. तेने पण पेला मुसाफरे नदीपार उतरवा संबंधी पूछगाछ करी. त्यारे ते माणसे

कह्युं के—" हुं आ मार्गनो जाणीतो छुं, तेम वळी मने तरतां पण आवडे छे, माटे तमे मारीसाथे चालो, हुं तमने पार उतारीश." पछी पेलो मुसाफर ए त्रीजा माणसनां वचन उपर विश्वास आणीने तेनी सहायताथी नदीपार उतर्यो ने पोताने मुकामे पहोची गयो.

सिद्धांत—उपल्या दृष्टांतमां मुसाफरने ठकाणे ब्रह्मस्वरुपने पामवानी इच्छावाळो मुमुक्षु पुरुष समजवो; नदीने ठेकाणे जन्ममरणरुपी प्रवाहवाळो संसार जाणवो; तेनो सामो किनारो ते परमात्मानी प्राप्ति समजवी, आंधळाने ठेकाणे केवळ शास्त्रने जाणनारा श्रोत्रिय गुरु समजवा. एमने शास्त्रना अर्थ-करवानी प्रवीणतारुपी शक्ति छे, पण ते ब्रह्मनिष्ठ नथी तेथी सामा किनारारुपी परमात्मानी प्राप्तिने जोतो नथी तेथी तेने आंधळो कह्यो. माटे केवळ श्रोत्रिय गुरुना आश्रयथी परमात्मानी प्राप्ति थती नथी. पांगळाने ठेकाणे केवळ ब्रह्मनिष्ठ गुरु समजवा. एमने ब्रह्मस्वरुपना ज्ञानरुपी नेत्र छे, पण शास्त्रार्थ निरुपण करवारुपी पग (श्रोत्रियपणुं)

नथी. ते ज़ो के संसाररुपी नदीने पार उतरवानो रस्तो जाणे छे, पण तेने वेद तथा श्रुति स्मृतिनां वाक्योनां प्रमाण आपीने युक्तिपूर्वक उपदेश करतां आवडतो नथी, तेथी ते ब्रह्मस्वरुपनी प्राप्तिनो उपाय बतावे छे, तोपण मुमुक्षु पुरुषो तेनां वचनो उपर विश्वास राखता नथी ने तेना उपदेशमां संशय राखे छे. नेत्रवाळा तथा पगवाळा त्रीजा पुरुषने ठेकाणे श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ ए बे विशेषणवाळा गुरु समजवा. एवा गुरुनी सहायताथीज आ संसाररुपी नदीने सामेपार जवाय छे अर्थात् परब्रह्मनी प्राप्ति थाय छे.

अथर्व वेदना मुंडक उपनिषद्नी श्रुतिमां पण कह्युं छे के–

तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणि श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ।

अर्थ–मुमुक्षु पुरुषे आत्मज्ञान मेळववाने माटे हाथमां समिधादि उपहार लइ श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ गुरुने शरणे जवुं.

तेमज श्रीमद् भगवद्गीतांना चोथा अध्यायमां श्रीकृष्ण भगवाने कह्युं छे के–

॥ श्लोक ॥

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥

टीका–सद्गुरुनी पासे जइ साष्टांग दंडवत् प्रणाम करीने तथा आत्मा कोण ? परमात्मा कोण ? बंध शुं ? मोक्ष शुं ? हुं कोण ? मारुं स्वरुप शुंछे ? वगेरे प्रश्नो पूछीने तथा तेमनी सेवा करीने प्रसन्न करेला गुरुनी पासेथी परमात्माना ज्ञानने जाण. एटले ए ज्ञानी (श्रोत्रिय) तथा तत्वदर्शी (ब्रह्मनिष्ठ) गुरु परमात्माना ज्ञाननो उपदेश करशे.

वळी श्रीमद् भागवतना एकादश स्कंधना त्रीजा अध्यायमां नव योगेश्वरोमांना प्रबुद्ध नामना योगेश्वरे जनकराजाने कह्युंछे के–

॥ श्लोक ॥

तस्माद्गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेयउत्तमम् ।

शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपशमाश्रयम् ॥

अर्थ–उत्तम प्रतिनुं कल्याण केम थाय ? ते जाणवानो इच्छावाळा पुरुष वेदमां निपुण होवाथी संशय टाळनारा तथा अपरोक्षानुभव करवाथी शिष्योना मनमां पोतानो उपदेश दृढ रीते बेसाडनारा अने अगाध शांतिवाळा गुरुने शरणे जवुं.

शिष्य–एवा ब्रह्मनिष्ठ तथा श्रोत्रिय गुरुने शरणे जईने शुं करवुं ?

गुरु–तमनी पासे जईने आ प्रमाणे प्रश्न पूछवाः–'जन्ममरण केम टळशे मारे ' हे परमकृपाळु स्वामी ! मारां जन्ममरण शीरीते टळशे ? हुं शो उपाय करुं तो मारुं आ संसारनुं आवागमन मटे ? तेने माटे मारे जप करवा ? के तप करवुं ? के तीर्थयात्रा करवी ? के यज्ञयाग करवा ? के कोई बीजुं साधन करवुं ?

वळी शिष्ये 'हुं कोणछुं ' एवो विचार करीने गुरुने पूछवुं के–हुं कोणछुं ? हुं आ देह छुं ? के प्राण छुं ? के इंद्रियो छुं ? के मन छुं ? के बुद्धि छुं? अथवा

ए सर्वनो समुदाय ते हुं छुं ? के हुं कोइ जुदोज पुरुषछुं ? आवीरीते प्रश्नो पूछीने गुरुने विनंति करवी.

पछी ते गुरु पोताना जिज्ञासु शिष्यने कहेछे के–"तुं तारुं स्वरुप जाण" स्वस्वरुप एटले नीज स्वरुप, ते सूक्ष्म विचारे करीने प्राप्त करवुं. त उपर दृष्टांत––

दृष्टांत–एक माणस खांड लइने जतो हतो, त्यां मार्गमां तेनी खांड रेतीमां छुटी पडीने वेराइ गइ. पछी ते मार्गे थइने एक हाथी जतो हतो तेणे खांड दीठी, तेथी ते खावा माटे पोतानी सूंढवडे ग्रहण करवा गयो, पण बहु जाडी सूंढथी ते ग्रहण करी शक्यो नही ने खांड रेतीमां भेळाइ गइ. पछी घणीक कीडीओ एकठो मळीने ते खांड खाइ गइ.

सिद्धांत–हाथीनी सूंढनी पेठे जाडा विचारथी आत्मस्वरुप प्राप्त थतुं नथी, पण कीडीनी पेठे सूक्ष्म विचारथी प्राप्त थायछे. त्यां दृष्टांत के–

दृष्टांत–ब्रह्मा रजोगुणे करीने आखा ब्रह्मांडने स्रजेछे, पण पोते पोतानुं नीजस्वरुप निश्चय कर्युं छे तेथी कहेछे के-'जगतनी उत्पत्ति रजो गुणे

करीने थायछे, हुं कांइ स्रजतो नथी, हुंतो सदा सर्वदा पूर्ण ब्रह्मस्वरुप छुं.' ब्रह्माना एवा निश्चयथीज तेमने जन्ममरण नथी, तेथी ते अज कहेवाय छे.विष्णु पण कहे छे के सत्वगुणे करीने सर्व जगतनुं प्रतिपालन थाय छे हुं कांइ पालन करतो नथी, हुंतो सदा सर्वदा साक्षी सच्चिदानंद स्वरुपछुं.'एवा विचारथीज विष्णुने पण जन्ममरण नथी. रुद्र एटले शिव पण कहेछे के- 'जगतनो संहार एटले नाश तमो गुणे करीने थायछे, हुं कांइ जगतने मारतो नथी, हुंतो सदा सर्वदा ब्रह्म-स्वरुपछुं.' एवा निश्चयथीज शिवने पण जन्म मरण नथी.

ए प्रमाणे गुरु कहे छे के—

चोपाई.

तारुं स्वरुप सच्चिदानंद जाण,
(एटले) जन्ममरण टळशे ए प्रमाण;
(तारा) जन्ममरणनो कागळ फाटे,
सदूगुरु वचने विश्वास राखे ए माटे. ३

टीका—तुं तारुं स्वरुप ' हुं सच्चिदानंद छुं ' एम

जाण, एटले 'हुं प्रत्यक् आत्मा छुं, पण देह, इंद्रियो, प्राण, मन अने बुद्धि ते हुं नथी, हुं तो ए सर्वनो साक्षी छुं, वळी देहना धर्म वर्णाश्रमादिक तथा इंद्रियोना धर्म आंधळा बेहरादिक ते मारा स्वरुपमां नथी, हुं तो केवळ शुद्ध चैतन्यरुप छुं, एम जाण, एटले तारां जन्ममरण अवश्य टळी जशे.

शिष्य–ज्यारे पोताना स्वरुपने ज जाणवाथी जन्ममरण टळी जइने मोक्षनी प्राप्ति थाय छे, त्यारे शास्त्रमां जप, तप, यज्ञ यागादिक क्रिया अने उपासना तथा योगक्रिया करवानुं कह्युं छे तेनुं कारण शुं? वळी वेदनां पण कर्मकांड, उपासना कांड अने ज्ञानकांड ए त्रण अंग छे, तेनुं कारण समजावो.

गुरु–जप, तप, होम हवन–यज्ञयागादिक जे कर्म करवामां आवे छे ते अंतःकरणनी शुद्धि माटे छे; उपासनाथी सांसारिक फळनी सिद्धि थाय छे, अने योगक्रियाथी चित्तनी एकाग्रता थाय छे. चित्तनी शुद्धि अने एकाग्रता विना ज्ञान प्राप्त थतुं नथी, माटे कर्म उपासना तथा योगक्रिया ए ज्ञान मेळववानां साधनरुप छे. जेम रसोई करवी होय तो सीधुं, वा-

सण, लाकडां, चूलो वगेरे साधन जोइए, पण अग्नि विना रसोइ सिद्ध थती नथी, तेमज ज्ञान विना मोक्षनी प्राप्ति थती नथी.

शिष्य–हे महाराज ! आपे कह्युं के-तारा जन्ममरणनो कागळ फाटी जशे. ते कागळ ते वळी शुं समजवुं ?

गुरु–पुराण वगेरेमां कह्युं छे के–जीव पुण्य पाप वगेरे जे जे कर्म करे छे ते धर्मराजाना चित्रगुप्त कारभारी लखी राखे छे, अने ते नोंधी राखेलां पाप पुण्यादि कर्म प्रमाणे यमराजा तेने शिक्षा करे छे अने चोराशी लक्ष योनिमां नांखीने तेनां कर्मनां फळ भोगवावे छे. माटे सच्चिदानंदस्वरुप एवा सद्गुरु ब्रह्मज्ञाननो जे उपदेश करे ते उपर जो विश्वास राखे तो ज ए जन्ममरणनो कागळ फाटे. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं.

दृष्टांत–आत्माराम नामे कोई एक शाहुकारनो छोकरो हतो, तेनी पासे द्रव्य घणुं हतुं, पण दुर्व्यसनी दोस्तदारोनी सोबतथी तेनुं सघळुं धन जतुं रह्युं

ने उलटो देवादार थइ गयो, अने लेहेणदारो तेना-
पर तगादो करीने तेने सताववा लाग्या. तेथी तेणे
कोइनी नोकरी करीने पण ते लेहेणदारोने थोडुं
थोडुं आपवानुं धार्युं. पछी ते एक कापडीआनी दु-
काने दरवरसे एक सो रुपीआनी गुमास्तीथी नोकर
रह्यो. दरवरसे सो रुपीआ मळता ते खावा पीवामां
तथा लूगडां लत्तांमां पूरा थइ जता हता, तेथी मा-
गनाराओने व्याजपेटे पण एक पाइ सरखी आपी
शक्यो नही. अने दिन प्रतिदिन व्याज चढवाथी
देवुं घणुं वधी गयुं, तेथी तेने घणी चिंता थवा ला-
गी. एटलामां दैवयोगे तेने कोइ एक दयाळु पुरुष
मळ्यो, तेणे तेने सलाह आपी के—"हे भाई ! आ-
वी हलका पगारनी निर्धन कापडीआनी नोकरीथी
तारुं कांइ वळवानुं नथी. माटे तुं कोइ मोटा पैसा-
दारनी मरजी संपादन कर. आ शेहेरमां दामोदर
शेठ नामे मोटा शाहुकार छे, ने ते उदार पण छे.
माटे तेमने त्यां जइ गुमास्ती माग्या विना जे रीते
ते प्रसन्न थाय ते रीते तनमनथी निष्कपटपणे तेम-
नी चाकरी करजे. ने केवळ अन्नवस्त्र सिवाय बीजुं

कांइ मागीश नही, तेथी ए तारा उपर प्रसन्न थशे ने तारुं करज फेडी नांखशे." पछी ते शाहुकारनो पुत्र दामोदर शेठने शरणे जइ निष्कपटपणे सत्यताथी तेमनी चाकरी करवा लाग्यो, तेथी दामोदर शेठे प्रसन्न थइने तेने पोताना मोटा मुनीमनो अधिकार सोंप्यो. आवी रीते ते मोटा शाहुकारनो मुनीम थवाथी तेना लेहेणदारोए धार्युं के-हवे आपणा पैसा मळशे खरा, तेथी धीरज राखीने तेओए तगादो करवो बंध कर्यो. ए रीते बे त्रण वरस वीती गयां पण ते मुनीमे शेठ पासेथी पगारपेटे एक पाई पण लीधी नही, ने मागनाराओने एक बदाम पण परखावी नही. तेथी एक दिवसे एक लेहेणदारे बजार वच्चे तेनो छेडो पकडीने तेने घणां कठोर वचनो कही संभळाव्यां, अने घणो तिरस्कार करीने कह्युं के-हवे जो जलदी निवेडो नही लावे तो तारा उपर सरकारमां फरियाद (दावो) करवामां आवशे. एवुं सांभळीने ते करजदार मुनीमने घणो खेद थयो, पण शुं करे ! बिचारो देवानो दास हतो, देवुं दारुण दुःख छे. पछी ते आत्माराम पोताना शेठने घेर गयो. तेमणे

तेनो उदास चेहेरो जोइने पूछ्युं के—केम आत्माराम! आजे उदास जणाय छे ? ए सांभळीने तेनी आंखमां आंसु आवी गयां. तेथी शेठे आतुरताथी पूछ्युं के—भाई ! तने दुःख शुं छे ते कहे तो खरो? नाहक शा माटे जीव बाळे छे ! जे होय ते सुखेथी कहे, हुं तारुं दुःख दूर करीश. शेठनां एवां प्रिय वचनो सांभळीने आत्मारामे अथथी इति सुधी बधी हकीकत कही संभळावीने कह्युं के—देवुं दारुण दुःख छे, तेथी मने राते ऊंघ पण आवती नथी. ए सांभळीने दामोदर शेठने तेनी दया आवी. तेथी तेमणे तेना लेहेणदारोने बोलावीने कह्युं के-भाईओ ! आ मारा मोटा मुनीम आत्मारामे तमने लखी आपेला खतना कागळो लावो, हुं तेनुं करज व्याज साथे चुकावी आपुंछुं. पछी तेनां खतना सघळा कागळो मंगावीने फडावी नांख्या ने आत्मारामनुं सघळुं देवुं चुकावी दीधुं.'

सिद्धांत—उपल्या दृष्टांतमां आत्मारामने ठेकाणे अज्ञानी जीव समजवो, तेना धनने ठेकाणे आत्मज्ञान समजवुं, दुर्व्यसनीओना संगने ठेकाणे काम

क्रोधादिक समजवा, लेहेणदारोने ठेकाणे यमराजा समजवा, निर्धन कापडीयाने ठेकाणे अल्पज्ञानी गुरु समजवा अने दामोदर शेठने ठेकाणे श्रोत्रिय, ब्रह्म निष्ठ तथा दयाळु गुरु समजवा. एटले अज्ञानी जीव काम क्रोधादिकना संगथी आत्मज्ञान खोइ बेठो, ने हुं देह छुं, हुं संसारी छुं, हुं कर्ता भोक्ता छुं, वगेरे अविद्याए करीने पापपुण्यादिक कर्मोना संबंधथी यमराजानो देवादार थयो. ते पाप पुण्यादिक कर्मो यमराजाना चित्रगुप्त कारभारीए नोंधी राख्यां, तेने लीधे थनारां जन्ममरणादिक दुःखथी छुटवा सारु ते जीवे प्रथम अल्पज्ञानवाळा गुरुनो आश्रय लीधो, पण तेथी तेनुं कार्य सिद्ध थयुं नही अने संसारना क्लेशथी पीडावा लाग्यो. एटलामां दैवयोगे तेने कोइ ज्ञानी मित्र मळयो. तेणे कह्युं के हे भाइ! आवा अधकचरा अल्पज्ञानी गुरुना समागममां तुं तारुं आयुष्य वृथा गुमावे छे, तेनाथी तारी चिंता दूर थवानी नथी. माटे श्रोत्रिय अने ब्रह्मनिष्ठ एवा ब्रह्मवेत्ता गुरुनी सेवा कर, ते तारा जन्ममरणनो कागळ फडावी नांखशे. पछी तेणे ते प्रमाणे कर्युं, ने

सद्गुरुने शरणे जइ तेमनी तन मनथी सेवा करवा लाग्यो. तेथी गुरुए प्रसन्न थइने पूछ्युं के-हे शिष्य! तने शानी चिंता छे? तने जे कांइ दुःख होय ते कहे, हुं तारुं दुःख दूर करीश. त्यारे शिष्ये कह्युं के-हे महाराज! काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सरादिकना संगथी हुं आत्मस्वरुपने भूली गयो छुं, अने पाप पुण्यादिक कर्मो कर्याथी हुं यमराजानो देवादार थयोछुं, तथा अध्यात्म, अधिभूत अने अधिदैव ए त्रिविधि तापथी तपुं छुं अने मने चिंता थया करेछे के-हवे मारी शी गति थशे? मारां जन्ममरण केम करीने मटशे? माटे आप कृपा करीने मारा जन्ममरणनो कागळ फडावी नांखो; कारण के लक्ष चोराशीना अवताररुपी लेहणुं धर्मराजानुं मारा उपर थयुं छे, ए मोटो त्रास छे. रावण सरखा मोटा भूपाळ पण एनाथी त्रास पामी गया छे माटे तेनाथी छूटवानो उपाय मने बतावो.

गुरु—तुं सर्व पापकर्मोनो त्याग करी, शमदमादि कल्याणकारी साधनो कर,अने दुर्जनोनो समागम छोडीदइ मारा उपदेश उपर विश्वास राख, अने

जे जे पुण्यकर्मो करे तेनां फळ श्रीहरिने अर्पण कर, तेथी तने ज्ञान प्राप्त थशे. ते ज्ञान ए के-आ स्थूळ देह ते हुं नथी, देह तो दृश्य छे अने हुं तो एनो द्रष्टा एटले जोनारो प्रत्यक् आत्मा छुं. देहनो नाश थयाथी तेने बाळीदेवामां आवेछे तेथी ते कर्मफळनो भोक्ता नथी. तेनो साक्षीभूत आत्मा छे ते पूर्ण अने व्यापक छे, तेने आकाशनी पेठ जवुं आववुं नथी अने तेपण कर्मनां फळने भोगवतो नथी. कर्मनां फळने भोगवनारो तो चिदाभासरुप जीवसंयुक्त सूक्ष्म देह छे. ते पाप पुण्यादिक कर्मोना संबंधथी ऊंच नीच देहमां जइ सुख दुःख भोगवे छे; परंतु जो जीवने पोतानुं वास्तविक स्वरूप एटले सच्चिदानंद आत्मानुं अभेद ज्ञान थाय तो तेणे करीने सूक्ष्म देहनो पण नाश थाय छे ने सघळां कर्म पण ज्ञानाग्निथी बळी जाय छे. श्रीकृष्ण भगवाने पण गीताजीमां कह्युं छे के-

ज्ञानाग्नि सर्व कर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन।

अर्थः—हे अर्जुन ! ज्ञानरुपी अग्नि सर्व कर्मोने बाळीने भस्म करी दे छे.

ए प्रमाणे ज्यारे सर्व कर्मो बळीने भस्म थइ जाय छे, त्यारे पछी ते कर्मोनुं भोक्तापणुं क्यां रह्युं? त्यारे पछी-यमराजाना चित्रगुप्त कारभारी कोनां कर्मना लेख लखे वारु? तेथी यमराजा तेना जन्म मरणनो कागळ तरत फाडी नांखे छे. माटे देहइंद्रियादिकमांथी अहंममत्व काढी नांखीने ते देह इंद्रियादिकनो प्रकाशक,-सच्चिदानंदरूप, नित्य, मुक्त, अकर्ता, अने अभोक्ता हुं आत्मा छुं. एवुं ब्रह्मज्ञान मेळववुं. ने एज ज्ञानथी मोक्ष थाय छे. "श्रीकृष्ण भगवाने पण गीतामां कह्युंछे के-"

श्लोक—ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्य वज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥

अध्याय ५ श्लो. ७

अर्थ—आत्मज्ञानथी जेओनुं अज्ञान नाश पाम्युं छे, तेमनुं ते ज्ञान सूर्यनी पेठे परब्रह्मने प्रकाशे छे. वळी कह्युं छे के-

ज्ञानीत्वात्मैव मे मतम् ।

एटले ज्ञानी तो मारो आत्मा ज छे.

विद्यारण्य स्वामीए पण पंचदशीना छठ्ठा प्रकरणमां कह्युं छे के-

॥ श्लोक ॥

मुक्तिस्तु ब्रह्मतत्वस्य ज्ञानादेव न चान्यथा ।
स्व प्रबोधं विना नैव स्वस्वप्नो हीयते यथा ॥

अर्थ—जेम पोताना जाग्या विना पोतानुं स्वप्न नाश पामतुं नथी, तेम मुक्ति ब्रह्मतत्त्वना ज्ञानथी ज थाय छे, बीजा कोइ प्रकारे थती नथी.

शिष्य—हे महाराज ! आपे कह्युं के-ब्रह्मविद् सद्गुरुनां वचनमां विश्वास राख्याथी तारां जन्ममरणनो कागळ तरत फाटशे; पण हे गुरु महाराज मारां कर्मो असंख्यात छे, अने ते अनादि काळनां छे, वळी मारामां अज्ञान तथा देहाध्यास पण अनादिकाळनां छे. ते निवृत्त थवाने जप, तप, व्रत, दान वगेरे घणां साधन करुंछुं, पण ते निवृत्त थतां नथी. अने तमे तो कहोछो के ब्रह्मज्ञानथी तत्काळ अविद्या नाश पामे छे ने मुक्ति मळे छे तेनुं केम समजवुं ?

गुरु—हे शिष्य ! तारां कर्मो, अज्ञान तथा दे-

हाध्यास अनादिकाळनां छे, पण आत्मज्ञान थया पछी तरत ते निवृत्त थशे.

चोपाई.

एमां वार नहि लागशे जाण,
एवुं वेद वचन छे प्रमाण;
पंचीकरणनो विचार जो करे,
(तो)हमणा मुक्ति मळशे खरे. ४

परमेश्वरनी द्वादश शक्तिमांनी एक माया छे, ते मायाना बे अंश छे. १ विद्या, २ अविद्या. अविद्याने स्वरुपविस्मृति आदि पंचपर्व छे, ते पंचपर्वात्मक अविद्याना सपाटामां आववाथी जीव बद्ध थइ मोह पामी रह्यो छे. माटे ए अविद्या एटले अज्ञाननो नाश करवानो उपाय एक ब्रह्मज्ञान ज छे, बीजो नथी. ए उपर दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत-पृथ्वी अनादिकाळनी छे, ते उपरना पर्वत पण अनादिकाळना छे. ते पर्वतमां गुफा पण अनादिकाळनी छे अने ते गुफामां अंधारुं पण अनादि काळनुं छे. ते अंधाराना नाश करवाना घणा उ-

पायो करे, जेम के टोपलावडे अथवा सूपडावडे उलेचे, बरछो तरवारथी मारी काढवानो प्रयत्न करे, तोपण ते अंधारुं जाय नही. पछी ए उपाय छोडी दइने बीजो खरो उपाय एटले दीवो अथवा मशाल करे, त्यारे ते अंधारुं एक क्षण पण रहे नही. ने ते अंधारुं एम नथी कहेवानुं के-हुं घणा काळनुं छुं माटे तत्काळ नहि जाउं, जे घडीए मशालनो प्रकाश थयो के तरत ते प्रकाशना योगे करीने अंधारुं नाश पामे छे.

सिद्धांत–पर्वतने ठेकाणे जीव समजवो, अंधकारने ठेकाणे अविद्या एटले अज्ञान समजवुं, ते अंधारु टोपलाथी के सूपडाथी उलेच्याथी अथवा बरछी तरवार मार्याथी जतुं नथी, पण मशालथी टळी जाय छे. तेम जप, तप, भेख, व्रत इत्यादिथी अज्ञान टळतुं नथी, पण आत्मज्ञान एटले ब्रह्मविद्याथी नाश पामे छे. ते उपर श्रुतिनां, गीतानां तथा पंचदशीनां प्रमाण आपीने मैं तने समजाव्युं छे. वळी गीताजीमां कह्युंछे के–

॥ श्लोक ॥

तद् बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठा स्तत्परायणाः ।
गच्छंत्य पुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥

अ. ५ श्लो. १७

अर्थ–तद् (परब्रह्ममां) बुद्धिवाळा, तदात्मा (परब्रह्ममां मनवाळा) तन्निष्ठ (परब्रह्ममां श्रद्धावाळा), तत् (परब्रह्म) परायण पुरुषोनां ज्ञाने करीने सघळां पापो धोवाइ गयां छे तेओने अपुनरावृत्ति (मुक्ति) मळे छे.

शिष्य–आपना उपदेशथी 'आत्मज्ञानथी मुक्ति मळे छे ' एवो मने द्दढ निश्चय थयो, पण ते आत्मज्ञान कया उपायथी प्राप्त थाय ?

गुरु–आ पंचीकरणनुं विचार पूर्वक श्रवण मनन तथा निदिध्यासन करीश तो तने आत्मज्ञान प्राप्त थशे. ने आत्मज्ञान थतांज देहाध्यास टळी जइ तरतज मुक्ति पामीश.

शिष्य–पंचीकरणमां शुं शुं कह्युं छे ते कहेवानी कृपा करो.

गुरु–सांभळ.

चोपाई.

(एमां) पंचभूतनो विचार कह्योछे,
जूदां जूदां तत्त्वो लह्यांछे;
(ते) सद्गुरु मुखे समजी लेजो,
तो ब्रह्मसुख पामे आजो. ५

टीका–पंचीकरणमां पंचमहाभूतनो विचार कह्यो छे. पंचमहाभूत एटले पृथ्वी, जळ, तेज, वायु अने आकाश. ए पंचभूतना तथा स्थूळ, सूक्ष्म अने कारण ए त्रण देहनां तत्त्वोना विभाग पृथक् पृथक् वर्णवेला छे. ए तत्त्वोथी जुदो, तेओने जाणनारो, द्रष्टा अने साक्षीरुप आत्मा छे. तेनुं स्वरुप पण आ पंचीकरणमां दरशाव्युं छे. माटे आ पंचीकरणनो तत्त्वार्थ श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुंना मुखथी श्रवण करीने समजी लेवामां आवे, तो आत्मज्ञान थइने आ ज देहमां ब्रह्मसुखनी प्राप्ति थाय छे.

शिष्य–आपे कह्युं के–आ पंचीकरणनो अर्थ

सद्‌गुरुने मुखे समजवो, तेनुं शुं कारण ? आ पंचीकरण तो गुजराती भाषामां होवाथी ते वांचीने पोतानी मेळे समजी शकाय एवुं छे, तेम छतां गुरु पासे जवानी शी जरुर छे ?

गुरु—हे भाई ! पंचीकरण गुजराती भाषामां होवाथी ते वांची शकाय तथा तेना अर्थ पण समजाय खरा, परंतु सद्‌गुरुने मुखे श्रवण कर्या विना तेनुं खरुं रहस्य समजी शकातुं नथी. तेथी आत्म स्वरुपनो बोध थवामां संदेह रहे छे. ते उपर तने एक दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत—सोरठ देशमां कोइ एक मोटो शाहुकार हतो तेनी पासे धन पुष्कळ हतुं, तेथी तेणे विचार कर्यो के—मारी पासे धन घणुं छे, तेथी कदाच चोर लोकोनी नजर बगडे तो कोइ दिवस राते खातर पाडीने चोरी जवानो संभव छे. अथवा कोइ हाकेमनी दानत बगडे तो लुंटी लेवानो संभव छे, माटे मारुं आ पुष्कळ धन कोइ ठेकाणे गुप्त रीते दाटी मूकुं तो ते बिन धास्तीए जळवाइ रहे, अने कोइ वार अणीने वखते मने अथवा मारां छोकरांने काम

लागे. एम विचार करीने तेणे पोतानी जग्यामां सोमनाथनुं एक मोटुं शिखरबंधी देहेरुं चणाव्युं. ने तेना शिखरमां (इंडामां) कोइ न जाणी शके एवी रीते त्रण करोड सोनामोहोरो राखीने तेनी नोंध एक चोपडामां करी राखी. ए चोपडामां तेणे नीचे प्रमाणे लख्युं हतुं. "सोमनाथ महादेवनुं देहेरुं में जाते चणावेलुं छे. तेना शिखरमां संवत १०२४ ना पोश शुद १५ ने दिवसे दशघडी दहाडो चढतां त्रण करोड सोनामोहोरो राखेली छे." ए रीते नोंध करीने ते चोपडो सारा जापताथी पेटीमां राखी मूक्यो. त्यार पछी केटलेक वर्षे ए शाहुकार अचानक मरण पाम्यो, ते वखते तेनो पुत्र नानो हतो, ते काळे करीने मोटो थयो. एटले गुमास्ता राखी पोताना पितानी सराफी पेढीनो वहीवट करवा लाग्यो. दैवयोगे दुष्काळ पडवाथी तेणे धीरेलुं सघळुं नाणुं घालखाधमां गयुं, एक पाइ पण वसुल थइ नही, ने बीजा करेला वेपारमां पण खोट जवाथी तेने माथे देवुं वधी गयुं ने ते बिचारो महासंकटमां आवी पड्यो. पछी तेणे विचार कर्यो के-मारो पिता मोटो

पैसादार हतो, तेथी तेमणे पोते थोडुं घणुं द्रव्य पण सांच्युं संघर्युं गुप्त राखेलुं होवुं जोइए. एम विचारीने तेणे घरमांना तमाम संच वगेरे तपासी जोया पण तेमांथी कशुंए हाथ लाग्युं नही, तेथी निराश थयो. ते नानो हतो त्यारे तेनो बाप एक कहेवत कहेतो हतो के–‘ चोपडानुं पानुं फरे ने नाणुं खरे ’ ए कहेवत तेने याद आवी. तेथी तेणे घरमांना चोपडा तपासवा मांड्या. तपासतां तपासतां जे चोपडामां पेली सोनामोहोरोनी विगत लखी हती ते चोपडो हाथ आव्यो. तेमां लखेली नोंध वांचीने तेने घणो आनंद थयो. पछी तेणे सलाट तथा मजुरोने बोलावीने सोमनाथना देहेरानुं इंडुं उतराव्युं ने तेमां तपासी जोयुं, पण तेमांथी कांइ नीकळ्युं नही, तेथी ते घणो शोकातुर थयो. ते मनमां विचारवा लाग्यो के शुं मारा पिताए आ चोपडामां खोटी नोंध करी हशे ? ना, एम तो होय नही. जरुर कांइ भेद हशे खरो. पछी ए नोंध तेणे पोताना मित्रोने बतावी. तेमणे ते वांचीने कह्युं के–देहेराना इंडामां द्रव्य छे माटे तेमां तपासो. त्यारे पेला शाहुकारना

छोकराए कह्युं के–भाइ ! में दश पंदर रुपीआ खर्च करीने ए देहरानुं इंडुं उतरावीने तपासी जोयुं, पण तेमांथी तो कांइए नीकळ्युं नही, त्यारे ते मित्रो बोल्या के–" ज्यारे इंडामांथी द्रव्य न नीकळ्युं त्यारे तो आ लखाण ज खोटुं होवुं जोइए, अथवा ए खरुं मानीए तो ए इंडामां मोहोरो घाल्या पछी पाछळथी कोइए काढी लीधी हशे, पण ते वात गुप्तरीते बनी शके नही. माटे इंडामां मोहोरो घालती वखते ज कांइ गरबड थइ मोहोरो चोराइ गइ हशे." आवी रीते जेने जेम फावे एवुं अनुमान करे ने बोले, पण कोइए तेने ए गुप्त धननो पत्तो बताव्यो नही. आथी करीने ए शाहुकारना पुत्रने तो विचाराने 'दाझ्या उपर डाम' जेवुं थयुं, एक तो नाणानी खरी भीडमां तेने इंडुं उतरावतां नाहक दश पंदर रुपीआनुं खर्च थयुं, अने वळी लोको कहेवा लाग्या के–" भाइओ ! जुओ तो खरा ! सकर्मी बापे देवालय चणाव्युं हतुं, ते अकर्मी छोकराए पाडी नंखाव्युं, एनी 'विनाशकाळे विपरीत बुद्धि' थइ छे, एना बापे धन दाट्युं हशे, तो पण ए अकर्मीने हाथ शुं आववानुं छे ? जेना

दहाडा वांका होय तेने सोना मोहोरो पण कोयला जेवी देखाय, माटे ए छोकरो ज अकर्मी उठ्यो छे." आवी रीते तेने उलटी वला कोटे वळगी. पछी तेणे पोताना गामना एक वृद्ध अने डाह्या पुरुष आगळ पोताना दुःखनी सघळी वात मांडीने कही. ते पुरुष घणी झीणी बुद्धिनो अने विचक्षण हतो. तेणे ऊंडो विचार करीने कह्युं के–" भाइ ! तारा बापे चोपडामां आ जे लख्युं छे ते खरुं छे, ने ए देहेराना इंडामां धन पण छे, ते समय आवेथी हुं तने बतावीश. हाल तो तुं ए इंडु जेम हतुं तेम चणावी ले, तारी पासे पैसा न होय तो जोइए तेटला मारी पासेथी लइ जा." ए वृद्धनां एवां वचन सांभळीने ते शाहुकारना पुत्रे तेना कह्या प्रमाणे कर्युं. पछी ज्यारे पोश शुद १५ नो दिवस आव्यो, त्यारे दश घडी दिवस चढतां पेला सज्जन पुरुषे पेला शाहुकारना पुत्रने बोलावीने कह्युं के– चालो आजे आपणे सोमनाथनां दर्शन करीए. एम कही महादेवनां दर्शन करीने देहेरामांथी नीकळीने नीचे आव्या. ते वखते ते देहरानो छायो देखाडीने कह्युं के–आ छायामां

जे इंडानो आकार छे ते ठेकाणे ज तारा पिताए धन दाटेलुं छे. पछी ते जग्याए खोदाव्युं तो चोपडामां लख्या प्रमाणे त्रण करोड सोनामोहोरो नीकळी, ते थामीने पेलो छोकरो सघळां दुःखथी मुक्त थयो. हवे खरुं जोतां चोपडामां लखेलुं कांइ खोटुं नहतुं; ए लखाण सर्व कोइ वांची शकता हता, अने तेनो अर्थ पण समजता हता, देहेराना इंडामां धन पण हतुं, तो पण ते बीजा कोइथी मळ्युं नही; कारण के ए लोको 'पोश शुद १५ ने दिवसे दश घडी दिवस चढते इंडामां धन राखेलुं छे' ए लखाणनुं खरुं तात्पर्य समज्या नहता, परंतु पेला डाह्या पुरुषे विचार कर्यो के—देहराना नाना सरखा इंडामां त्रण करोड सोनामोहोर रही शके ज नही. माटे पोश शुद १५ ना दिवसे दश घडी दहाडो चढतां जे ठेकाणे देहेराना इंडानो छायो आवे त्यां पृथ्वीमां ए धन दाटेलुं होवुं जोइए. ए रीते ज्यारे लखाणनो खरो अभिप्राय समजनारो बुद्धिवान पुरुष मळ्यो, त्यारे ज ते धन जड्युं.

सिद्धांत—तेम ब्रह्माए चौद लोक उत्पन्न कर्या छे,

तेमां देहराने ठेकाणे सृष्टि समजवी, धनने ठेकाणे आत्मज्ञान, चोपडाने ठेकाणे वेद ने इंडाने ठेकाणे मनुष्य देह समजवो. हवे वेद तथा वेदांतना संस्कृत तथा प्राकृत भाषामां लखेला ग्रंथो वांचतां आवडता होय ने तेनो अर्थ पण समजी शकातो होय के–पूर्ण ब्रह्म आत्मा छे, अविनाशी छे, निरंजन छे, निराकार छे, समान छे, अनुस्यूत छे, सर्वव्यापक छे, त्रणे प्रकारना देहनो द्रष्टा छे, त्रणे अवस्थानो साक्षी छे, सच्चिदानंदरूप छे अने ए वात साची पण छे, कारण के देहरुपी इंडामां सच्चिदानंद आत्मारुपी धन छे एवुं वेद, वेदांत, श्रुति, स्मृति वगेरे ग्रंथोमां लखेलुं छे, तोपण श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुनी पासेथी शास्त्रनुं खरुं तात्पर्य समजी लीधा वगर आत्मधननी प्राप्ति कदी पण थती नथी. पेला शाहुकारना छोकरानी पेठे कोइ पुरुषने आत्मा जाणवानी इच्छा थइ, तेथी तेणे शास्त्रो जोवा मांडयां, त्यारे तेमांथी एवुं लखाण नीकळयुं के–देह एटले शरीरमां परमात्मा छे. त्यारे तेणे विचार कर्यो के–शरीरमां परमात्मा छे तो ते देखातो केम नथी ? ने देह तो मरी जायछे

अने आत्मा तो अमर छे, पण दीठामां आवतो नथी. एवी रीते मुंझाइने तेणे पंडितोने पूछ्युं ने शास्त्रो पण सांभळ्यां. त्यारे पंडितोए पुराण वांचीने एम कह्युं के–आत्मा अजन्मा, अविनाशी अने सर्वमां परिपूर्ण छे. त्यारे ते पुरुषे कह्युं के-हे महाराज ! आत्मा सर्वमां परिपूर्ण छे. त्यारे तो ते आ शरीरमां पण होवो जोइए, तो ते मने बतावो. त्यारे ते सर्व पंडितोए एम कह्युं के–वेदपुराणादिकमां तो एमज कह्युंछे के-परमात्मा सर्वमां रहेलो छे. पण ते आ काळमां कोइने जाणवामां आवतो नथी. आत्मदर्शी पुरुषो तो पूर्वे हता, हमणां कोइथी आत्मदर्शी थवाय तेम नथी. ए रीते जेम सर्व लोकोए इंडामां राखेलुं धन खोटुं कह्युं हतुं, तेम सर्व पंडितो आत्मज्ञाननो बोध काढवा लाग्या. पछी ते पुरुष योग शास्त्रवाळाने पूछवा लाग्यो, तो ते शास्त्रना पण मत घणा होवाथी कोइ कहे के देहमां पूर्णब्रह्म छे, त्यारे बीजो कहे के नाभिकमळमां छे, त्रीजो कहे के हृदयकमळमां छे, चोथो कहे के कंठप्रदेशमां छे, पांचमो कहे के भ्रकुटिमां छे, वळी कोइ कहेके-ब्रह्मरंध्रमां छे. एम सर्व जूदा जुदा

मत बतावे छे, पण समान चैतन्यब्रह्म कोइए कह्यो नही. पछी ते पुरुष छेवटे ब्रह्मवेत्ता सद्गुरुने शरणे गयो तो तेने ब्रह्मसुखनी प्राप्ति थइ. ब्रह्माना पुत्र नारदजी चार वेद, पुराण वगेरे सर्व विद्यामां प्रवीण हता, पण तेमने आत्मज्ञान नहोतुं, तेथी ते सनत्कुमार गुरुनी पासे जइ तेमना उपदेशथी ब्रह्मज्ञानने पाम्या हता.

शिष्य--आपना उपदेशथी मारा समजवामां आव्युं के-श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुना मुखथी ब्रह्मज्ञाननो उपदेश समजी लेवाथी आत्मानो साक्षात् अपरोक्ष बोध थाय छे. हवे एथी कांइ वधारे समजवानुं होय तो ते कृपा करीने कहो.

गुरु–एवा सद्गुरुने शरणे जइ गुरु जे ब्रह्मज्ञाननो उपदेश करे, ते मुमुक्षु पुरुष पोतानुं मन स्थिर करीने हृदयमां धारण करे, अने पछी तेनुं वारंवार श्रवण, मनन तथा निदिध्यासन करे तो ब्रह्मस्वरुपनो साक्षात्कार थाय छे, एमां कांइ संदेह नथी.

चोपाई.

मन निश्चळ करी धारण धरे,

श्रवण मनन निदिध्यासन करे;
तो साक्षात्कार तुं पोते भाई,
एमां संदेह रहे न कांई, ६

महत् एटले मोटुं ब्रह्मज्ञाननुं सुख पामवाने माटे मननी चपळता त्यजी दृढ मनने एकाग्र करीने एवी धारणा धरवी जे जन्ममरणनां दुःखथी छुटीने प्रभुपदने पामुं, एवी धारणा धरीने वेदांत शास्त्रनुं श्रवण करवुं.

हवे मनने एकाग्र (स्थिर) शी-रीते करवुं ते विषे दृष्टांत कहुंछुं.

दृष्टांत–१ अमदावाद शेहेरमां बे सगा भाइ पासपासे रहेता हता. तेओ पोताना बापनी मिल्कत वेहेंची लेती वखते एटली बधी लडाई लडया हता के तेमनो कजीयो सरकार दरबार चढ्यो हतो. तेओ एक बीजाना घरमां थती वार्ता जाणी जवाने घणा आतुर रहेता हता. एक दिवस राते मोटा भाइना घरमां कांइ गुप्त वात थती हती, ते नाना भाइना जाणवामां आवी. तेथी ते सांभळवा माटे ए बे घरनी

वच्चे आवेला अगाशीना घोरामां मूकेला नाना सरखा गोखलामां एक पग मूकी बीजो पग अद्धर राखीने एकाग्रचित्ते सांभळवा लाग्यो. ए समये शियाळानी कडकडती टाढ पडती हती, अने वळी अधुरामां पूरुं मावठुं थवाथी उपर वरसादना छांटा पडता हता, ते सघळुं दुःख वेठीने तेणे मोटा भाइना घरमां थयेली वात एकाग्र चित्ते सांभळी लीधी.

सिद्धांत–तेमज सद्गुरु जे उपदेश करे ते मुमुक्षु पुरुषे एकाग्र चित्त करीने सांभळवो जोइए. ते वखते टाढ, तडको, वरसाद, भूख, तरस, मान, अपमान वगेरे कष्ट सहन करवां, पण उपदेशमांथी पोतानुं चित्त बीजा कशामां जवा देवुं नही.

हे शिष्य ! वळी एकाग्र चित्तथी शी रीते श्रवण करवुं ते विषे कहुंछुं, सांभळ.

दृष्टांत–२. जेम कोइ कामी पुरुषने कोइ सुंदर स्त्री मळवानी वात कोइ कहे तो ते जेम एकाग्र चित्तथी सांभळे छे, तथा जेम कोइ लोभी पुरुषने धन मळवानी वात कोइ कहे तो ते जेम एकाग्र चित्तथी सांभळे छे, तथा जेम कोइ स्वर्ग पामवानी इच्छा-

वाळा पुरुषने स्वर्ग मळवा संबंधी उपाय कोइ कहे तो ते जेम एकाग्र चित्तथी सांभळे छे, तेमज मुमुक्षु पुरुषे आत्मज्ञाननी प्राप्ति माटे सद्गुरु जे उपदेश करे ते एकाग्र चित्तथी श्रवण करवो. वळी ते उपर दृ-ष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत–३. कोइ एक पारधी वनमां गयो. त्यां तेणे वीणा तथा घंटानो नाद वगाडवा मांड्यो. ते स-मये ए वननां मृग ते नाद श्रवण करवामां एवां त-ल्लीन थइ गयां के तेओ पोताना शरीरनुं भान पण भूली गयां. पछी ते पारधीए बाण मारीने ते हरणोने मारी नांख्यां त्यां सुधी पण तेओने पोताना देहनी खबर रही नहीं.

सिद्धांत–तेमज सद्गुरुनो उपदेश सांभळीने देहनुं भान पण भूली जवुं एटले संसारना प्रपंच मिथ्या छे ते मनमांथी विसारी देवा,'अने सद्गुरु-ना मुखनां वचन सांभळीने तद्रुप थइ जवुं.

शिष्य–हे महाराज! आपे सद्गुरुनो उप-देश एकाग्र चित्ते सांभळवा संबंधी कह्युं ते तो हुं

सारी पेठे समज्यो. हवे तेनुं मनन शी रीते करवुं ते कृपा करीने कहो.

गुरु–जे श्रवण कर्युं होय तेनुं ज युक्तिथी तथा दृष्टांतथी जे रीते संशय नाश पामे ते रीते वारंवार मनमां चिंत्वन करवुं, तेने मनन कहे छे. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत--एक गाय हती ते एक वीडमां पुष्कळ घास उगेलुं हतुं त्यां जइने चरवा लागी, तेणे प्रथम तो चरी चरीने पेट भरी लीधुं ने पछी एक झाडनी छायामां निरांते बेशीने वागोळवा लागी, ने जे खाधुं हतुं ते मोंमां वारंवार पाछुं लावी लावीने खूब झीणुं चावीने तृप्त थइ.

सिद्धांत--एज रीते सद्गुरुनां वचन सांभळी वारंवार विचार करवो, जेथी दृढ बोधरूपी तृप्ति थाय छे. ए रीते मनन करे नही तो आत्मविचार भूली जवाय छे. जेम अन्न, साकर, बदाम, पीस्तां, पान वगेरे सारीपेठे चावीने खाधां होय तो ते पाचन थइने देहने पुष्ट करे छे,. तेम वेदांतवचनोनुं वारंवार

मनन करवाथी ते आत्मस्वरुपने दृढ करेछे. ए रीते मनन कर्या पछी तेनो निदिध्यास करवो ते उपर दृष्टांत कहुंछुं ते सांभळ.

दृष्टांत--भमरी माटीनुं घर बनावे छे. पछी तेमां एक येळ लावीने मूके छे, अने पछी तेने चटको मारीने ते घर पूरी नांखे छे. हवे पेली येळने भमरीए चटको मार्याथी तेना डरथी ते येळ भमरीनुं स्मरण कर्या करेछे के भमरी हमणा आवीने पाछो चटको मारी जशे. एवी रीतना अध्यासे करीने पोते येळ होय छे तेमांथी भमरी थइ जाय छे ने पछी उडी जाय छे.

सिद्धांत—एवी रीते अखंड निदिध्यास करवाथी साक्षात्कार थाय छे तेमां संदेह नथी. ए निदिध्यास सजातीय प्रत्ययना प्रवाहरुप अने विजातीय प्रत्ययना तिरस्काररुप करवाथी सारी पेठे आत्मज्ञान प्राप्त थाय छे.

शिष्य—आपे सजातीय प्रत्ययनो प्रवाह अने विजातीय प्रत्ययनो तिरस्कार कह्यो, ते शी रीते समजवो ?

गुरु-हुं सच्चिदानंद आत्मा छुं, अमर छुं, पूर्ण छुं, नित्य छुं, मुक्त छुं, निर्विकार छुं, शुद्ध छुं, कूटस्थ* छुं, अकर्ता छुं, अभोक्ता छुं, ज्ञानी छुं, मुक्तरुप छुं. एवी रीते ज्ञानरुप वृत्तिनो प्रवाह ते सजातीय प्रत्ययनो प्रवाह कहेवाय. अने ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य अने शुद्र ए चार वर्ण ते हुं नही, तथा ब्रह्मचारी, गृहस्थ, वानप्रस्थ अने संन्यासी ए चार आश्रम ते हुं नही, एवी रीतना देहाध्यासनो ज्ञानपूर्वक तिरस्कार, ते विजातीय प्रत्ययनो तिरस्कार कहेवाय छे.

हे शिष्य ! ए रीते श्रवण, मनन अने निदिध्यास करीश तो तारो मिथ्या भ्रम टळी जइने 'हुं साक्षात् ब्रह्मस्वरुपछुं' एवुं दृढ ज्ञान थशे.

शिष्य—हे गुरुदेव ! आपे जन्म मरणरुपी संसारना बंधन विशे कह्युं; परंतु ते बंधन शुं छे ?

* जेम आकाश एक छतां घटाकाश, मठाकाश, जळाकाश अने मेघाकाश एम चार प्रकारनुं छे, तेम चैतन्य एक छतां कूटस्थ, ब्रह्म, जीव अने इश्वर एम चार प्रकारनुं छे. तेमां कूटस्थ अने ब्रह्म ए बेमां नामसिवाय बीजो कांइ फेर नथी. कूटस्थ ए पारमार्थिक जीव छे, माटे वास्तविक तो चैतन्यना त्रण ज प्रकार छे, जीव, इश्वर अने शुद्धब्रह्म.

ते बंधन शाथी थाय छे ? अने तेनी निवृत्तिनो शो उपाय छे ? ते कृपा करीने कहो.

गुरु–हे भाइ ! तारो प्रश्न यथार्थ छे. केमके बंधननुं स्वरुप जाण्या विना तेनो उपाय शी रीते थाय ? जेम रोगनुं मूळ कारण तथा तेनुं स्वरुप ओळख्याविना तेनुं ओसड थाय नही, तेम बंधननुं मूळ कारण तथा तेनुं स्वरुप जाण्याविना तेने निवृत्त करवानो उपाय थाय नही. माटे बंधननुं स्वरूप तने कहुंछुं ते सांभळ.

॥ श्लोकार्ध ॥

अहं ममेत्ययं बंधो नाहं ममेति मुक्तता ।

अर्थ–हुं अने मारुं एज संसारनुं बंधन छे, अने हुं नहि ने मारुं नही एज मोक्षपणुं छे. वळी कह्युं छे के–

पाशो हि को यो ममताभिधानः ।

शिष्य गुरुने पूछेछे के–पाश एटले फांसो कयो छे ? त्यारे गुरु कहेछे के–ममता छे ते पाश छे. अहंता ममताना लक्षणथी जे अभिमान तेज मुख्य पाश

छे, बीजो नथी. सर्व दोषनुं मूळ अहंकार छे अने तेथी सांसारिक दुःख थाय छे. मारा समान कोइ नथी, हुं कुळवान छुं, हुं पैसादार छुं, हुं जथावाळो छुं, हुंज डाह्यो छुं, हुं मोटो छुं. एवुं हुंपद छे तेज पाश छे. अने एवाज हुंपदथी रावण सरखानुं तथा कौरव पांडवोनुं निकंदन थइ गयुं. माटे सर्व दुःखनुं मूळ हुंपद—अहंकार—ममता छे, अने एज बंधन छे.

शिष्य—ए अहंता ममताने टाळवानो शो उपाय छे ?

गुरु—साधने करीने तेनी निवृत्ति थाय छे.

शिष्य—हे महाराज ! हुं अहंता ममता मूकवानां जे जे साधनो करुंछुं तेमां तो वळी ए करतां पण अधिक अहंकार थाय छे. ते एवी रीते के जो हुं तप करुं तो हुं तपस्वी छुं, मारा जेवो कोइ तप करनार नथी, जो जप करुं तो हुं जपी छुं, मारा जेवो कोइ जप करनार नथी, जो योग करुं तो हुं योगी छुं, मारा जेवो कोइ योगसिद्ध नथी. एवी रीते अहंता ममता छोडवानां जेम जेम साधनो करुंछुं तेम तेम

अधिक अहंकार थाय छे. माटे अहंता ममता केम टळे ? तेनो उपाय कहो.

गुरु—हे भाई ! अहंता ममता टळवाने माटे विवेक तथा विचारनी आवश्यकता छे. तेना विना तो उलटुं अभिमान वधे छे. अने जप, तप, योग वगेरेनुं फळ मळतु नथी. एथी तो उलटुं " बकरुं काढतां पेठुं उंट " ए कहेवत प्रमाणे थाय छे.

शिष्य—बकरुं काढतां उंट शी रीते पेठुं ते कहेवानी कृपा करो.

गुरु—ए कहेवत एक पुरातनी वात उपरथी पडेली छे. ते दृष्टांत हुं तने कही संभळावुं छुं.

दृष्टांत—कोइ एक माळीए पोताना उद्यम माटे एक फूलवाडी करी हती, तेमां ढोर ढांखर पेशीने बिगाड न करे तेटला माटे तेणे वाडीनी आसपास चोमेर मजबूत वाड करी लीधी हती. अने पोताने अंदर पेसवाने माटे एक नानी नेळ राखी हती. तेमां थइ नीचो नमीने पोते ते फूलवाडीमां पेसतो हतो; पण एक बकरुं दररोज ए नेळमां थइने तेनी

वाडीमां पेसी जतुं हतुं. तथी तणे विचार कर्यो के आ नेळवंध करीने एक छींडुं राखुं अने तेने वासवाने माटे एक नानी झांपली राखुं के जेथी पेस नीकळ करवाने मने अडचण न पडे. एम विचारीने तणे एक छींडुं राख्युं. तथी तो वळी बकराने बदले उंट पेसी गयुं. ते उपरथी कहेवत पडी के—

माळी छींडे राखे छूट,
बकरूं काढतां पेसे उंट.

सिद्धांत—जीवात्मारुपी माळी मोक्षना द्वाररुपी मनुष्यदेहरुपी फूलवाडीमांथी काम क्रोधादिकरुपी बकरां काढवानो उपाय करे छे, पण विवेक तथा विचार विना छींडामां छुट राखे छे तो तथी देहाध्यास एटले अहंममत्वरुपी उंट पेसी जाय छे.

एक महात्मा कहे छे के—परमेश्वर बे वखत हसे छे. एक ज्यारे भाइओ 'आ मारूं ने ए तारूं' एम कही बापनी मिलकत वहेंची ले छे त्यारे, अने बीजुं ज्यारे रोगी मृत्युनी अणी उपर होय छे ने वैद्य कहे छे के 'हुं एने मटाडीश' त्यारे. खरेखर,

आ वचनो बहु ध्यानमां राखवा योग्य छे. भाइओ मारुं तारुं कहीने मिलकत वेहेंचे छे खरा, पण तेओने एटलुं भान नथी के आ देह ज पोतानो नथी तो मिलकत पोतानी क्यांथी थवानी छे? अने वैद्यनुंज मृत्यु आवी पोहोच्युं होय तेने निवारवाने ते पोते शक्तिवान नथी; तो पछी मरण पथारीए पोडेला रोगीने ते शी रीते साजो करी शकवानो हतो? परंतु जीवने अनादिकाळनुं अहंममत्व वळग्युं छे तेथी ते एम बोले छे.

शिष्य–हे महाराज! त्यारे ए अहंममत्व टाळवानो शो उपाय छे?

गुरु–हे भाइ! अहंममत्व टाळवानो उपाय हुं तने बतावुं छुं. प्रथम तो तने एज पूछुं छुं के–तुं कोण छे? अने तारुं नाम शुं छे?

शिष्य–हुं मनुष्य छुं अने मारुं नाम देवदत्तछे.

गुरु–तारुं नाम देवदत्त तें मान्युं छे, ते देवदत्त कोने कहे छे? ते क्यां रहे छे? ते कहे.

शिष्य–हुं देवदत्त छुं, हुं मारा घरमां रहुंछुं.

गुरु—हे भाई ! तारा पगनुं नाम देवदत्त छे ? के पींडीनुं नाम देवदत्त छे ? के ढींचण देवदत्त छे ? के साथळ देवदत्त छे ? के पेट छे ? के तारी छाती, हाथ, गळुं, मुख, नेत्र, कपाळ के ताळवानुं नाम देवदत्त छे ? आ जे जुदां जुदां नाम कह्यां, तेमां देवदत्त नाम तो कोइनुं नथी, ने छे पण नही, अने तें तो 'हुं देवदत्त छुं' एवो दृढ निश्चय कर्यो छे, माटे एज अज्ञान छे के खोटाने खरुं मानी बेठो छे. माटे प्रथम तो ए हुंपणानो त्याग कर.

शिष्य—हे स्वामी ! त्यारे कया साधनथी मारुं ए हुंपणुं टळे ?

गुरु—स्वस्वरुपना ज्ञाने करीने अज्ञान दूर थाय त्यारे ज हुंपणुं मटे छे. ए आत्मज्ञाननी प्राप्ति माटे विवेकादि साधनसंपन्न थइ सद्गुरुने शरणे जइने तेमना सदुपदेशनुं श्रवण करवुं. तेथी आत्मा अनात्माना विवेक पूर्वक ज्ञान उत्पन्न थाय छे. जेमके-देह तो पंचभूतनो बनेलो छे, दृश्य छे, जड छे, विकारी छे, कर्ता छे, भोक्ता छे, मलिन छे, तेथी ते अनात्मा छे. अने आत्मा तो देहथी न्यारो, देहनो

द्रष्टा छे, चैतन्य छे, निर्विकार छे, अकर्ता छे, अभोक्ता छे अने निर्मळ छे. माटे देह अने आत्मामां केवळ विलक्षणपणुं ज छे. माटे देहना अनेक धर्म जे ब्राह्मण, गृहस्थ, जुवान, लांबो, टुंको, काळो, गोरो, जाडो,पातळो वगेरे छे ते आत्मामां नथी.एवो विचार करवाथी देहमांथी अहंता ममता टळी जाय छे. अने देवदत्त आदि जे कल्पित नाम छे,ए तो आ स्थूळ देहनुं नाम देहनो जन्म थया पछी दश बार दिवसे फोइए अथवा मावापे मळीने पाडलुं छे, पण आ देह जन्म्यो त्यारे देवदत्त जन्म्यो एम कोइ कहेतुं नहतुं. वळी देहनुं नाम देवदत्त पाड्युं, पण तेमां कया अवयवने देवदत्त कहे छे,हाथने,पगने,धडने के माथाने? आ रीते विचार करी जोतां ज्यारे देहनुं नाम ज कल्पित मात्र छे, त्यारे देहथी जुदो जे आत्मा छे तेनुं नाम देवदत्त तो कहेवाय ज केम ? वळी हुं पग, हुं हाथ, हुं माथुं, हुं घर, हुं वाडी एम लोक कहेता नथी, पण मारा पग, मारा हाथ, मारुं माथुं, मारुं घर, मारी वाडी ए रीते सर्व वस्तु मारी छे एम कहे छे. आ उपरथी पण

एम सिद्ध थाय छे के एम जे कहेनारो छे ते, ते पदार्थोथी जुदो ज छे. ए रीते जोतां पण देह आत्माथी जुदो छे एम सिद्ध थाय छे.

शिष्य—त्यारे तो 'आ देह हुं नहि, पण आ देह मारो छे' एम कहेवाय के नही ?

गुरु—जेम तुं देह नथी तेम तारुं शरीर पण नथी* शरीर तो पंचभूतनुं छे. जो तारुंज होय तो

*आ देहने कोनो कहेवो? केमके जे माणस अन्न वस्त्र आपीने एनुं पोषण करे छे ते कहेछे के-एतो मारो छे, तेनुं कहेवुं पण खरुं छे! माबाप कहेछे के अमारो छे, केमके मारा पेटथी अने मारा वीर्यथी उत्पन्न थयेलो छे, तेओमुं कहेवुं पण खरुं छे! वेचाण लेनारो कहेछे के मारो छे तेनुं कहेवुं पण खरुं छे! पैसादार माणस पोतानो चाकर के नोकर बनावीने राखे ते कहेछे के मारो छे, तो तेनुं कहेवुं पण खरुं छे! अग्नि कहे छे के मारो छे, केमके एनामां जे तेज छे ते मारुं छे, मारा तेजथीज ए सर्व काम करे छे, तेनुं कहेवुं सत्य छे. पृथ्वी आदि कहे छे के अमारो छे, अंते अमारा वगर बीजे क्यांय जइ शकतो नथी, तेना कहेवामां पण जरा संशय नथी. कागडा, शियाळ तथा कूतरां कहे छे के ए देह तो अमारो छे, केमके एक दिवस अमे एने खाइशुं, आवी रीते आ देह के जेमां ममता करवी पण योग्य नथी, तो तेमां अहंतानी तो वातज शी करवी ?

(भागवत दशमस्कंध अध्याय १० श्लो. ११)

अंते जीवने देह जूदा पडवाज न जोइए, पण तेम थतुं नथी. मरण पछी देहथी आत्मा जुदो पडी जाय छे. ने देहने तो बाळी मूकवामां आवे छे, माटे देह तारो केहवाय नही. ते उपर तने एक दृष्टांत कहुंछुं ते सांभळ.

दृष्टांत—एक माणसे इंटो तथा गाराथी घर चणाव्युं. तेमां थांभला तथा बारी बारणां पुष्कळ मूकाव्यां. बढाळीयां छापरां मोभ तथा वांस वळीओनां बनावराव्यां, अने भींतो चूनाथी छोवरावीने उपर रंग चढावराव्यो. पछी ते घरमां वास्तु करीने ते रहेवा लाग्यो. उपरथी सुंदर पण अंदरथी पोलुं.एवुं ए घर जोइने ते माणस गांडो ने घेलो बनी गयो. अने 'हुं घरछुं, हुं घरछुं' एम केहवा लाग्यो. ए सांभळीने बीजा पुरुषो तेने हसवा लाग्या. ने केहवा लाग्या के—'तारी बुद्धि तो नाश पामी छे, केमके घरमां रहेनारो कांइ घर थाय नही, तुं तो घरने जाणनारो छे.' त्यारे ते माणसे कह्युंके—'हुं घर नही, पण घर तो मारुं छे.' त्यारे बीजाओए कह्युंके घर तारुं क्यां छे? घर तो इंटो, गारो, लाकडां, चूनो व-

गेरेनुं छे, तारुं नथी.

सिद्धांत—उपल्या दृष्टांतमां घरने ठकाणे देह समजवो. तेमां हाडकां तथा मांस ते इंटो तथा गाराने ठेकाणे छे, अने पांसळांरुपी वांस वळीओ छे. ते देह उपरथी चामडीवडे मढी लीधो छे. तेमां मुख, आंखो, कान, नाक वगेरे बारी बारणां छे, ने गोरी कांळी चामडीरुपी रंग दीधेलो छे. एवा देहरुपी घरनो द्रष्टा आत्मा छे ते देहरुप नथी, तेम देह आत्मानो पण नथी. देह तो पंचभूतनो छे.

माटे हे शिष्य ! पंचमहाभूतनो देह छे, तेने तुं पोतानो कहीश, तो ए पंचभूत तने दुःख देशे, अने लक्षचोराशी योनिमां नांखशे, छोडशे पण नही. पारकी वस्तुनो पोते मालिक थइ बेसवाथी कोइ सुखी थतुं नथी, पण उलटो दुःखी थाय छे. ते उपर तने दृष्टांत कहुंछुं ते सांभळ.

दृष्टांत—१. कोइ एक धनवान माणस पोतानी पाछळ पुष्कळ द्रव्य मूकीने मरण पाम्यो. तेने पांच छोकरां हतां, पण ते बधां नानी उम्मरनां होवाथी

मरनारे पोतानी सघळी मिलकतनी थापण तेना एक पाडोशीने सोंपीने कह्युं के-' आ मिलकत मारां पांचे छोकरां ज्यारे पुख्त उम्मरनां थाय त्यारे वेंहेची आपजे. ' पण पेलानी बुद्धि बगडवाथी ते पली थापण बथावी पड्यो. हवे पेला मरनार माणसनी वासना पोताना धनमां रही जवाथी ते मरीने भूत थयो, ने पोतानी थापण ओळवनार पाडोशीने वळगीने दुःख देवा लाग्यो. अने केहेवा लाग्यो के-मारुं धन मारां छोकरांने आप, नहीं तो तने घणो दुःखी करीश. पछी ते माणसे विचार्यु के एनी थापण आपी दउं, नहीं तो ए मने दुःख देशे. पछी ज्यारे तेणे तेनुं धन तेनां पांचे छोकरांने आपी दीधुं त्यारे ए भूते तेने छोडी दीधो, एटले पछी ते सुखी थयो.

वळी बीजुं दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत-२. देहगाम नगरमां जीवाभाइ नामे कोइ एक धनवान गृहस्थ रहेतो हतो. मूळ तो ए अक्षरधामनो रहेवाशी, पण काळे करीने घणां नगरोमां निवास करतो करतो छेवट देहगाममां आवीने वस्यो हतो. देहगाममां आवीने रह्या पछी तेने

माथे अनेक तरेहनी विपत्तिओ आवी पडीं हती, परंतु एना सोबतीओ एवा खळ हता के तेना बळथी ते कोइ पण विपत्तिने गणकारतो नहतो. एकवार जीवा पटेलने ब्राह्मणोनी चोराशी करवानो विचार थयो. आवा मोटा शुभ कार्य माटे सुंदर अने विशाळ जग्यानी जरुर पडी, तेथी तेणे पंचनी एक धर्मशाळा हती ते थोडी मुदत माटे पंचो पासेथी मागी लीधी, ने तेमां सह कुटुंब जइने सुखेथी रहेवा लाग्यो. जीवो पटेल मूळे तो धर्मनिष्ठ हतो, पण तेने लुच्चा तथा दुर्गुणी लोको साथे मित्राचारी हती, तेथी पंचनी धर्मशाळामां जइने रह्या पछी पेला प्रपंची मित्रोए तेनो आ शुभ काम करवानो विचार हतो ते फेरवी नंखाव्यो, तेथी जीवा पटेले तो पछी ब्रह्मभोजनरुपी शुभ काम करवानो विचार मांडी वाळ्यो, एटलुं ज नही पण ते पेला दुर्गुणी मित्रोनी सलाहथी पंचनी धर्मशाळानो पण मालिक थइ बेठो. ने तेमां ज रहेवामां पोते आनंद मानीने सुखेथी रहेवा लाग्यो. तेथी ए धर्मशाळानी देखरेख राखनारा पंचोए ते खाली करीने पाछी सोंपी देवानुं कोइनी मारफत

कहेवराव्युं, तो पण तेणे मान्युं नही. ने उलटो एम कहेवा लाग्यो के—आ जग्या तो मारी छे, एमां पंचोनुं शुं लागे वळगे छे? ए सांभळीने पंचोए विचार कर्यो के-हाल एनी बुद्धि फरी गइ छे, माटे हशे, हाल थोडी मुदत भलेने तेमां पडयो रहे, थोडा दिवस पछी समजीने पाछी सोंपी देशे. ए रीते घणा दिवस सुधी पंचोए धीरज राखी, तो पण हठीला जीवा पटेले ते धर्मशाळा पंचने स्वाधीन करी नही. त्यारे छेवट पंचे मळी दरबारमां तेना उपर ठगाइनी फरियाद करी, तेथी न्यायाधीशे वारंट काढीने एकदम तेने पकडी मंगाव्यो. ने पूछ्युं के-पंचनी धर्मशाळानो तुं केम मालिक थइ बेठो छे? त्यारे जीवाए कह्युं के-साहेब! ए धर्मशाळा तो मारी छे, तेम छतां आ लोकोए जुठी फरियाद करी छे. त्यारे न्यायाधीशे पूछ्युं के-"ए धर्मशाळा तारी छे ए बाबतनुं कांइ खत पत्र के साक्षी पुरावो होय तो लाव." एटले तो जीवो गभरावा लाग्यो ने आडुं अवळुं बोलवा लाग्यो. तेथी न्यायाधीशने लाग्युं के-आ तो लुच्चो ने प्रपंची छे, माटे एने शिक्षा करवी जोइए. एम विचारीने ए

अभागिया जीवाने एक गंधाती खराब जग्यामां केद कर्यो. तेथी ते पोतानां स्त्री पुत्रादिक कुटुंबीओने रोतां मूकी त्यां केदखानामां महा महा दुःख भोगववा लाग्यो. केदमां छतां अनेक तरहनी मजुरी करावे अने पेटपूर खावानुं पण न आपे. त्यारे ते घणो पस्तावा लाग्यो, पण रांड्या पछी डहापण शा कामनुं ?

सिद्धांत—जेम थापणवाळाए भूत थइ दुःख दइने थापण पाछी लीधी, तेम आ पंचभूतना देहनो तुं मालिक थइ बेठो छे, ते पंचभूत तने केम छोडशे? माटे ते अंते जेनुं छे तेने आप्या विना छूटको नथी. नहीं आपे तो जीवा पटेलना जेवा भूंडा हाल थशे. जीवो पटेल ते जीवात्मा जाणवो. जीवरुपी धनवान गृहस्थे मुक्ति पामवारुपी शुभकाम करवा माटे मनुष्यदेह पंचभूत पासेथी मागी लीधो, ने तेमां ते रहेवा लाग्यो. पण इंद्रियो तथा काम क्रोध लोभादिकने वश्य थइने, आत्मज्ञान मेळवी मोक्ष पामवानो शुभ विचार मांडी वाळ्यो, ने उलटो पंचमहाभूतनो देह मारो छे एम कही तेनो मालिक थइ बेठो. त्यारे पंच महाभूतोए शास्त्रो मारफत कहेवराव्युं के ' आ देह

पंचमहाभूतनो छे, तेम छतां तुं पोतानो मानी बेठो छे, ए तारी मोटी भूल छे. माटे ते पंचभूतोने पाछो सोंपी दइने सुखी था.' ए प्रमाणे शास्त्रोनां वचनो पण तेणे मान्यां नही; तो पण पंचभूतोए तो लांबी मुदत सुधी वाट जोइ के–हमणां नही तो थोडी मुदत पछी पण समजीने तेनुं शुभ काम करशे ने अमारो देह अमने पाछो सोंपशे. पण अज्ञानी जीवे छेवट सुधी एमांनुं कशुं कर्युं नही. त्यारे पंचमहाभूतोए धर्मराजाना दरबारमां फरियाद करी के-" आ प्रपंची जीवे अमारो पंचभूतनो देह मोक्ष पामवा रूपी शुभ काम करवा सारु मागी लीधो हतो, परंतु ए काम तेणे तो बिलकुल कर्युं ज नही, ने उलटो अमारा देहनो ए पोते मालिक थइ बेठो छे, ने कहे छे के-तमारुं शुं लागे वळगे छे? माटे हे धर्मराजा! आ अमारो देह अमने पाछो सोंपावो, ने ए प्रपंची ठगाराने घटती शिक्षा करो." पंचभूतोनी एवी फरियाद उपरथी धर्मराजाए पोताना दूतो पासे ए प्राणीने पकडी मंगाव्यो. त्यां तेनो इन्साफ थतां देह पंचभूतनो ठर्यो, ने जीवात्मानी ठगाइ बदल तेने

चोराशी लक्षयोनिमां नांखी नरकयातना भोगवाववा मांडी. ए वखते जीवात्माने पस्तावो थवा लाग्यो के-मोंघो मनुष्यदेह मळ्या छतां में आत्मज्ञान मेळवी मोक्षप्राप्ति करी नहीं, ने हवे आवां असह्य दुःखो भोगववानो वारो आव्यो.

शिष्य—हे महाराज! त्यारे हवे मारे शुं करवुं ते कृपा करीने कहो.

गुरु—आ देह ते हुं छुं ने ए देह तथा देहनां संबंधी मारां छे, एवुं अहंममत्व मूकीदइ समदृष्टिथी वरतीश, तोज तारुं कार्य सिद्ध थशे. ज्यां लगी अहंममत्व छे, त्यां लगी महा दुःख वळगी रहे छे. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत—एक पुरुष सरोवरमां स्नान करवा गयो. त्यां उंडा पाणीमां पेशीने तेणे डूबकी मारी तो तेना उपर हजारो मण पाणीनो भार हतो; तो पण तेने एक शेर भार पण जणायो नहीं, केमके ए पाणीमां मारापणुं मान्युं नथी. पछी ते जळमांथी बहार नीकळी एक गागर भरीने घर जवा लाग्यो, ने चतुरा-

इर्षी कहेवा लाग्यो के-मने कोइ अडशो नहीं, मारुं जळ छोवाशे. एवुं कहीने गागर माथे लीधी तो भारे मरवा लाग्यो. हवे सरोवरमां अढारे वरणना लोक न्हाता हता ने तेमां कोगळा करता हता; तो पण त्यां जळ छोवातुं नहोतुं, ने डूबकी मारतां तेनो भार पण लागतो न हतो; केमके तळावनुं पाणी सर्वने सरखुं छे, माटे छोवातुं नथी ने भार पण लागतो नथी तो त्यां दुःख पण नथी; पण तेमांथी एक गागर भरीने माथे लीधी तो ते जळ छोवाय छे ने भार पण लागे छे ने भारथी दुःख पण थाय छे, केमके ' हुं मारुं ' मान्युं छे.

सिद्धांत—ज्यां हुं मारुं छे त्यां घणां दुःख छे, ते आ रीतः—जो देह हुं छुं तो देहनां संबंधी मारां छे. पछी ते देह तथा संबंधीनी घणी रक्षा करे. बीजा कोइने ठगीने धूती आवे अथवा मारीने लूंटी आवे, तेनो त्रास पण लागे नहीं ने दुःख पण थाय नहीं; केमके बीजांओने पोतानां मान्यां नथी; परंतु जो पोताना देहने अने संबंधीओने कांइ थाय तो घणुं दुःख लागे छे, केमके ए तो पोतानां मान्यां छे. माटे

ज्यां सुधी जीवात्माए 'हुं-मारुं' एवी अविद्या कल्पित उपाधि पोताने माथे वोहोरी लीधी छे त्यां सुधी तेने दुःख छे. ते उपर वळी एक बीजुं दृष्टांत कहुं छुं.

दृष्टांत–एक समळी चांचमां एक सर्प लइने उडती हती, तेनी पाछळ बीजी केटलीक समळीओ तथा कागडानुं टोळुं लाग्युं हतुं. ए टोळुं चीसो पाडतुं तथा पेली समळीने चांचो मारतुं तेने पीडतुं हतुं. आ दुःखथी कंटाळीने पेली समळीए सर्पने छोडी दीधो के तरत ज बीजी समळीए ते झडपी लीधो. एटले तो पेलुं टोळुं पेली बीजी समळीनी पाछळ पड्युं, अने पेली पहेली समळी उपाधिथी मुक्त थइने एक झाडनी डाळ उपर शांत थइने बेठी.

सिद्धांत–तेमज जीवात्माए पण अविद्याकल्पित मायानी उपाधि माथे वोहोरी लीधी छे तेने लीधे ते दुःख भोगवे छे; पण जो तेने छोडी दइने परब्रह्मस्वरुपमां जोडाय छे तो ते परम शांतिने पामे छे, अर्थात् मोक्षसुखने पामे छे.

शिष्य–आपे कह्युं के देह तारो नथी, पण पं-

चमहाभूतनो छे; परंतु ए पंच महाभूत ते शुं छे? एनी मने खबर नथी, माटे ते समजावो.

गुरु-पृथ्वी, जळ, तेज, वायु अने आकाश ए पांच महाभूत छे.

शिष्य-तमे जे पंचमहाभूत कह्यां, एमांनुं एक पण शरीरमां प्रत्यक्षरीते जोवामां आवतुं नथी; तेम छतां तमे देहने पंचमहाभूतनो कहोछो ते केम मान्यामां आवे?

गुरु-हे भाई! तारी बुद्धि स्थूळ (जाडी) छे, तेथी ए तने देखातां नथी. पण झीणी बुद्धिथी विचार करीने तपासी जो. शरीरमां हाडकां वगेरे जेटलो कठण भाग छे ते पृथ्वीनो छे, लोही वगेरे जेटलो प्रवाही एटले रसरुप भाग छे ते जळनो छे, भूख वगेरे जेटलो उष्ण भाग छे ते तेजनो छे, हलन चलन संकोचन श्वास वगेरे क्रिया थाय छे ते वायुनो भाग छे, अने शरीरमां जेटलो पोलाणनो भाग छे ते आकाशनो छे. ए रीते पंचमहाभूतनो आ देह बनेलो छे. ए प्रत्येकनां पांच पांच तत्व छे.

शिष्य—अहो ! तमे तो वळी ए पंचमहाभूतमाना प्रत्येकनां पांच पांच तत्त्वो कहो छो, ए हिसाबे तो पच्चीश तत्वो थयां, त्यारे शुं पचीश तत्त्वोनो आ देह बनेलो छे ?

गुरु—हा. पचीश तत्त्वोनो आ स्थूळ देह बनेलो छे. अने ए सिवाय बीजां तत्त्वो पण छे, पण ए विषे तने हाल कहेतो नथी. हाल तो ए पचीश तत्त्वो विगतवार समजवा सारु तेनुं कोष्टक तने लखी बतावुं छुं.

पृथ्वीनां	जळनां	तेजनां	वायुनां	आकाशनां
अस्थि	शुक्र	क्षुधा	चलन	काम
मांस	शोणित	तृषा	वलन (उत्क्रमण)	क्रोध
त्वचा	लाळ	आलस्य	धावन	शोक
नाडी	मूत्र	निद्रा	प्रसारण	मोह
रोम	स्वेद	कान्ति	आकुंचन (संकोचन)	भयं

उपर लखेला स्थूळ देहना कोष्टकनुं विवेचन

पृथ्वीनां—पांच तत्त्वो छे. १ अस्थि एटले हाडकां, २ मांस, ३ त्वचा एटले चामडी, ४ नाडी (नसो) अने ५ रोम एटले रुवाडां अथवा वाळ. ए पांच तत्त्वो पृथ्वीनां छे. ए खुल्ली रीते समजाय तेम छे; केमके आ स्थूळ देहमांथी प्राण नीकळी जाय छे त्यारे मडदामां एकलां पृथ्वीनां तत्त्वो ज शेष रहे छे. अने जळ, तेज, वायु अने आकाश ए चार भूतनां तत्त्वो जेनां तेमां मळी जाय छे. एटले शुक्र, शोणित, लाळ, मूत्र तथा स्वेद ए पांच जळनां तत्त्वो जळभूतमां मळी जाय छे; क्षुधा, तृषा, आळस, निद्रा अने कान्ति ए पांच तेजनां तत्त्वो तेजभूतमां मळी जाय छे; चलन, वलन, धावन, प्रसारण अने आकुंचन ए पांच वायुनां तत्त्वो वायुभूतमां मळी जाय छे; अने काम, क्रोध, शोक, मोह अने भय ए पांच आकाशनां तत्त्वो आकाशभूतमां मळी जाय छे. एटले पछी एकलां पृथ्वीनां पांच तत्त्वो अस्थि, मांस, त्वचा, नाडी अने रोम मडादामां बाकी रहेलां जोवामां आवे छे. ए मडदुं त्रण प्रकारे वगे थाय छे; बाळवाथी, दाटवाथी अने जानवरोना खा-

वाथी. जो बाळवामां आवे तो तेनी भस्म थइने पृथ्वीमां मळी जाय छे, जो दाटवामां आवे तो तेनो माटी थइने पृथ्वीमां मळी जाय छे अने जो जानवरो खाइ जाय तो तेनी विष्टा थइने पृथ्वीमां मळी जाय छे. हे शिष्य ! आ वात तो प्रत्यक्ष छे ते तुं सारोपेठे जाणे छे. तुं एनो द्रष्टा-साक्षी छे.

जळनां—एटले आपनां पांच तत्त्वो छे. १ शुक्र एटले वीर्य, २ शोणित एटले रुधिर अथवा लोहो, ३ लाळ, ४ मूत्र अने ५ स्वेद एटले परसेवो. ए पांचे तत्त्वो आप एटले जळनां प्रसिद्ध रीते जणाय छे, एमां तारे शंका करवा जेवुं छे ज नही.

तेजनां—एटले अग्निनां पांच तत्त्वो छे. १ क्षुधा एटले भूख, २ तृषा एटले तरस, ३ आलस्य (आळस), ४ निद्रा एटले उंघ अने ५ कान्ति एटले तेज.

शिष्य—हे स्वामी ! ए पांच तेजनां तत्त्वो तमे कहोछो खरा; परंतु तमे नजरे जुओछो के-भुख मने ज लागे छे अने ज्यारे भुख्यो थाउं छुं त्यारे हुं ज जमुं छुं; तरस पण मने ज लागे छे ने पाणी पण हुं ज पीउं छुं; आळस पण मने थाय छे अने उंघुं छुं

पण हुं ज, अने कान्ति एटले शरीरनुं तेज ते पण मारुं ज छे, तेम छतां तमे ए पांच तत्त्वोने तेजनां एटले अग्निनां केम कहोछो ?

गुरु–हे भाइ ! तुं जे बके छे ते अज्ञानने लीधे ज. हुं तने दृष्टांतथी समजावुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत–एक पुरुष शरीरे निरोगी हतो ने ते भोजन पण पुष्कळ करतो हतो, ते सघळुं जठराग्निथी पची जतुं हतुं. पछी एज पुरुषने रोग थयो त्यारे भूख मरी गइ अने खाधानी रुचि थाय नही तो पण पराणे खाय, त्यारे पेटमां पचतुं नही. हवे तुं समज के ए पुरुषनो धर्म जम्यानो होत, तो रोग थया पछी प्रथमनी पेठे केम जमातुं नथी? माटे अग्नि ज खाय छे, अने अग्निथी ज जळ पीवाय छे. ज्यारे खोराक अने पाणी लीधां त्यारे आळस थइ, तेणे करीने निद्रा आवी अने अग्निथी खोराक पच्यो तेथी देहमां कान्ति थइ. माटे ए पांचे तत्त्वो अग्निनां (तेजनां) छे. तुं तो तेने जाणनारो-साक्षी छे.

वायुनां–पांच तत्त्वो छे. १ चलन एटले चालवुं, २ वलन अथवा उत्क्रमण एटले वळवुं तथा उभुं

थवुं, ३ धावन एटले दोडवुं, ४ प्रसारण एटले पोहोळुं करवुं, अने ५ आकुंचन एटले संकोचवुं.

शिष्य—हे महाराज ! ए पांच तत्त्वो तो मारां छे; केमके चालुं छुं हुं, वळुं छुं हुं, दोडुं छुं हुं, पोहोळुं करुं छुं हुं, अने संकोचन पण हुं ज करुं छुं. त्यारे तेमां वायुनुं शुं लागे वळगे छे?

गुरु—ए पांच तत्त्वो वायुनां ज छे. तुं विचार करीने जो के—जो शरीरमां वायु क्षोभ करे तो ते सूकाइने लाकडा जेवुं थइ जाय, पछी ते शरीरथी चलाय नही, वळाय नही, दोडाय नही, संकोचाय नही अने पोहोळुं पण न थवाय. ए रीते कांइ क्रिया न थाय अने दुःख पामे, त्यारे कहे छे जे शरीर वायुथी रही (रहित थइ) गयुं छे, तेथी हाली चाली शकातुं नथी. माटे हे शिष्य ! ए सर्व क्रिया वायु करे छे. जो तारुं कर्युं थतुं होय तो शरीर तो एनुं एज होय छे, पण वायुथी झलाइ जाय छे त्यारे केम कांइ करी शकतो नथी? माटे ए क्रिया वायु करे छे, तेम छतां तुं कहे छे के हुं करुं छुं, एज तारुं मोटुं अज्ञान अने एज तारी मोटी मूर्खाइ छे. माटे ए वायुना

पांच तत्त्वोनो तुं जाणनारो–साक्षी छे.

आकाशनां तत्त्वो–पांच छे. काम, क्रोध, शोक, मोह अने भय.

शिष्य–हे गुरुजी! आपे काम, क्रोध, शोक, मोह, अने भय ए पांच आकाशनां तत्त्वो कह्यां, पण ए वात मारा समजवामां आवती नथी, केमके कामना मने थाय छे, क्रोध पण मने ज चढे छे, शोक पण मने ज थाय छे, मोह पण मने थाय छे अने भय पण मने ज लागे छे. माटे ए पांच तत्त्वो मारां छे, एमां आकाशनुं शुं लागे वळगे छे? ए काम क्रोधादिक पांच तत्त्वो साथे आकाशने कांइ संबंध होय एम मने तो बिलकुल लागतुं नथी.

गुरु–हे भाइ! ए वात बहु झीणी छे; तो पण तने समजावुं छुं: जेम मनने कोइ वस्तुनी कामना थाय अने ते मळे नही त्यारे क्रोध चढे छे ते आकाशना योगे करीने थाय छे. देह, पुत्र, स्त्री, घर वगेरेमां मोह उपजे छे, त्यारे भय लागे छे के रखेने तेनो नाश थइ जाय! ते भये करीने जो नाश थाय तो शोक उत्पन्न थाय छे. माटे काम, क्रोध, मोह,

भय अने शोक राखवां ज नही. कदापि तुं एम कहीश के ए कामना वगेरे शी रीते जाय ? तो ते उपर हुं तने एक दृष्टांत कहुं छुं.

दृष्टांत—एक धनवान पुरुष पोताना घरमां सूतो हतो. ते वखते तेनुं धन चोरी जवाना इरादाथी त्यां चोर आव्या. अने ते घरधणी जागे छे के ऊंघी गयो छे तेनी तपास करवासारु ए चोरोए कांकरानो मूठी भरीने छापरा उपर नांखी, एवा विचारथी के जो ते ऊंघी गयो हशे तो तेनुं बधुं धन लूंटीने लइ जइशुं; पण ते पुरुष तो जागतो हतो, तेथी एणे खोंखारो कर्यो, तेथी पेला चोर नासी गया अने तेनुं धन बच्युं. पण जो जाग्यो न होत तो बधुं धन लुंटाइ जात.

सिद्धांत—जीवात्मा पोताना देहरुपी घरमां सूतो छे. तेनुं आत्मज्ञान रुपी धन लूंटवाने काम क्रोधादिक चोरो आवे छे, ते वखते जो विचार रुपी खोंखारो करे तो चोर नासी जाय अने आत्मज्ञान जळवाइ रहे. माटे जो कामना उपजे तो एवो विचार करवो के—काममां आसक्त थवाथी रावण सर-

खो मोटो चक्रवर्ति राजा पण मार्यो गयो, तो आपणे ते शी गणत्रीमां? काम ए पापनो बाप छे. जेम मार्गमां चालता माणसने लुंटारो उंडां कोतरमां घसडी जइ तेनुं धन लुंटी ले छे, तेम काम पण मोक्ष मार्गे जता पुरुषने बळात्कारे विषयमां घसडी जइ आत्मज्ञानरुपी धन लुंटी लेछे माटे काम ए महा अनर्थनुं मूळ छे. काम उपजे तो स्त्रीने विषे दोषदृष्टिथी जोवुं, स्त्री तो ढोलना पोल जेवी छे. जेम ढोल चामडाथी मढेलुं उपरथी सुंदर देखाय छे ने सुंदर अवाज करे छे, पण अंदर कांइ नथी, तेम स्त्री पण उपरथी चामडाथी मढेलो पूतळी छे. ते मधुर मधुर बोलीने मोह पमाडे छे, पण अंदर जोइए तो लोही, परु, हाडकां अने विष्टा ज भरेली छे. एना स्तन तथा नितंब सुंदर देखाय छे, पण ते फक्त मांसनाज लोचा छे. नेत्रने कमळनी उपमा आपे छे, पण ते तो मात्र कोडां जेवां ज छे. सघळुं शरीर हाडकां तथा चामडानुं पांजरुं छे, एमां सारुं शुं छे के जेथी मुर्ख– अज्ञानीजनो तेनापर कामासक्त थाय छे. एवा विचारथी कामनाने समाववी. क्रोध चढे तो ए-

वो विचार करवो जे—क्रोध तो राक्षस करतां पण नठारो छे. ते रातदिवस पोतानुं लोही पीए छे, ने शरीरने सूकवी नांखे छे, एटलुंज नही, पण तेने लीधे बीजा पण अनेक अनर्थो थाय छे, एवो विचार करीने क्रोध समाववो. जो मोह उपजे तो एवो विचार करवो जे—मने जे जे पदार्थनो मोह थाय छे ते तो सर्व मिथ्या छे, अने तेमांनुं कांइ पण हुं जन्मतां लाव्यो नहोतो अने मुवा पछी कांइ लइ जवुं नथी. एवो विचार करीने मोहने दूर करवो. हवे मोह गयो तो भय शानो ? अने भय नही तो शोक शानो ?

शिष्य—काम क्रोधथी नष्ट थयेलानुं एकाद दृष्टांत होय तो मने कही संभळावो.

गुरु—कामथी तो रावण सरखा मोटा राजवीनुं निकंदन थइ गयुं तो बीजानी तो वात ज शी करवी ? तो पण हुं तने एक दृष्टांत कही संभळावुं छुं.

कामनुं दृष्टांत—एकवार हुं परगाम जतो हतो. त्यां रस्तामां एक झाडनी छायामां अमे छ सात जणा विश्राम लेता हता, एवामां एक मनुष्य त्यां आवी चढ्यो. एनो चहेरो शोकाग्रस्त जोइने अमे

तेने पूछ्युं के—भाइ ! तमे आटला बधा उदास केम जणाओ छो ? त्यारे ते बोल्यो के—अरे भाइ ! मारा दुःखनी शी वात कहुं ! में पोते ज मारी करणीनुं फळ वोहोरी लीधुं छे. एम कहीने ते पोतानी वीतकवात कहेवा लाग्यो.

"हुं परम मनोहर अवंती नगरीनो रहीश छुं. एकवार हुं एक अत्यंत रुपवती नागरी नवयौवनाने जोइ तेना नयनकटाक्षथी लोभाइने प्रेमपाशमां बंधायो. ए स्त्रीए पण प्रेमभावथी मारा उपर प्रेमदृष्टि नांखी. वातचित करतां ते कोइ परपुरुषनी परणेत स्त्री जणाइ; तो पण कामीदशाथी घेरायलो हुं तेना उपर आसक्त थयो, अने रतिसुख भोगववा माटे अमे एक जगा मुकरर करीने राते ते जगाए बन्नेए मळवुं, एवो ठराव करीने हुं तेनाथी छूटो पड्यो. पछी ए संकेतवाळी जग्याए अमे राते मळ्यां. रात अंधारी हती ने दिवस चोमासाना हता, तथी मेघमंडळ चढी आवेलुं हतुं, वीजळी विरल विरल थती हती, मेघघटा खूब जामी हती. एवे समये अमे बन्ने एकठां मळ्यां, पण अफसोस ! रतिसुख भोगववानी

तैयारी थतां तो मने कोइ झेरी प्राणीए एवो डस्यो के—एकाएक हुं बेभान थइ जमीन पर पड्यो. आ बनाव जोइने पेली लटकाळी तो मने त्यांज पडतो मूकीने पलायन करी गइ. मने जरा भान आवतां महा प्रयत्ने जेम तेम करीने हुं मारे घेर गयो, अने मारी स्त्रीने में सघळी बात कही छूटे मोढे हुं रोइ पड्यो. मारा दुःखनी भागियण ए मारी प्राणप्रियाए पोतानुं अनिष्ठ नजीक आवेलुं जोइने ते बहु ज दुःखी थइ, अने मने झेर उतारवाने माटे एणे घणा घणा उपायो कर्या, पण ते सघळा व्यर्थ गया. अंते तेने कोइ वृद्ध पुरुषे कह्युं के—जो डंखनी जग्याएथी झेर चूशी चूशीने थुंकी नांखे तो तेथी फेर पडे खरो. मारा दुःखथी शोकाग्रस्त थयेली ए मारी स्त्रीए तुरत तेम कर्युं, पण हाय ! हुं कमनशीब ! मने तो जरा आराम थयो खरो, पण ए बिचारी निरपराधी अबळाने झेर चढ्युं, अने अंते ए मने रोतो मुकीने मरण पामी. हवे हुं घणोए पस्ताउं छुं अने मारी दुष्ट कामवासनाने धिक्कारुं छुं, पण मारां दुष्ट कृत्यानुं फळ मने नफटने भोगव्या विना छुटको नथी.

पेला पुरुषनो आवी शोकजनक वात सांभळीने अमो बेठा हता ते मंडळीमांथी एक माणस बोली उठयो के–अरे भाई ! तें जेवुं दुष्ट कामविषयनुं फळ भोगव्युं, ते करतां पण अधिक अनिष्ट क्रोधथी में भोगवेलुं छे. ते हुं कही संभळावुं छुं, कृपा करीने सांभळो.

क्रोधनुं दृष्टांत.

"हुं प्रख्यात उज्जेणी नगरीनो रहीश छुं. त्यां हुं करियाणानो वेपार करतो हतो. एकवार दिवाळीना दिवसोमां हुं मारा चोपडा लइ वेपारनुं सरवायुं काढतो हतो, एवामां मारो एकनो एक लाडकवायो छोकरो त्यां आवी रमवा लाग्यो. अने रमतमां ने रमतमां तेणे मारा चोपडामांथी एक घणा ज उपयोगी दस्तावेजनुं पानुं चरड दइने फाडी नांख्युं. घणी मेहेनत करतां छतां मारुं सरवायुं मळतुं नहोतुं, तेथी मारुं मगज भमी गयुं हतुं एटलामां छोकराए आवुं कृत्य कर्युं, तेथी मने घणो ज क्रोध चढ्यो. तेथी एक हाथे ए छोकराने पकडी बीजा हाथे भोंयपरथी एक कांकरो लइ तेनी कुखनी चामडी बेवडी करीने चूंटी

खणी. अने तेने कहेवा लाग्यो के-बोल, 'हवेथी आवुं कांम फरीथी नही करुं.' पण ए छोकरो गभराटने लीधे के मारा कमनशीबने लीधे उलटुं एम कहेवा लाग्यो के-'बापा, हुं रोज एम करीश, मने छोडी दो.' एवा एवा उत्तरथी मने घणो ज क्रोध चढयो, तेथी में जोरथी तेना मोढापर एवो तमाचो मार्यो के तेथी ते एकदम लोही ओकतो तम्मर खाइने नीचे पडयो, अने मात्र अरधी घडीमां तो तेनुं शरीर प्राण विनानुं अचेत थइ गयुं. तेनुं आम अचानक मरण नीपजेलुं जोइने तेनी मा त्यां आवी पोहोची; अने घणा घणा विलाप करीने घणुं ज आक्रंद करवा लागी. अरे हाय! ते एकलुं आक्रंद करीने ज बेशी न रही, पण मारा कृत्यनुं मने फळ आपवाने तेणे एकदम पोतानी जीभ करडीने पोताना प्राण अने समर्पण कर्या. आ बनावनी सरकारने खबर थतां पोलीसना माणसो मने मुस्केटाट बांधीने पकडी गया. रस्तामां पण अनेक लोको मने घणो ज धिक्कारता हता. न्यायाधीश आगळ मारी तपास चाली. मारा पुत्र तथा स्त्रीना मरणनुं कारण

हुं ज ठर्यो, पण अजाणतां मोत नीपज्युं छे एम ठरा-वीने मने देहांत शिक्षा तो न करी, पण मारुं घरबार तथा मालमिलकत जप्त करी मने देशनिकालनी शि-क्षा करी छे, तेथी मारो देश छोडी हुं अहीं परदेशमां रखडतो-रखडतो आवी चड्यो छुं. अरेरे !! आज पण मने ए वात सांभरी आवे छे तो मारुं हैयुं भराइ आवे छे !!!"

आ वात सांभळीने शिष्य गुरुने कहेवा ला-ग्यो के—अरे ! काम तथा क्रोध तो महा अनिष्टनुं कारण छे.

गुरु—अरे भाइ ! आ दृष्टांतो जेवा तो बीजा अनेक बनावो ए दुष्ट काम तथा क्रोधने लीधे बने-ला छे. तेमज शोक, मोह तथा भयथी पण अनेक दुःखो आवी पडेछे. तेनुं वर्णन करतां पार आवे तेम नथी. श्रीमद् भगवद्गीतामां श्रीकृष्ण भगवाने पण कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥

अर्थ–काम, क्रोध अने लोभ ए त्रण नरकनां द्वार छे, ते मोक्षरुपी पुरुषार्थनो नाश करे छे. माटे ए त्रणेनो विवेक तथा आत्मविचारवडे त्याग करवो.

उपर कह्या प्रमाणे काम, क्रोध, शोक, मोह अने भय ए पांचे तत्त्वो आकाशनां छे. ते हृदयाकाशमांथी उत्पन्न थाय छे. ए प्रसिद्ध रीते दुःख देनारां छे एम जाणीने तेनो त्याग करवो. ए पांचे तत्त्वो जो के सूक्ष्मदेहना धर्म छे, तो पण तेओनो आवेश स्थूळ देहमां देखाय छे, माटे तेओने स्थूळ देहनां तत्त्वो गण्यां छे.

उपर जे पचीश तत्त्वो गणाव्यां तेनो आ स्थूळ देह बनेलो छे. एने पंचीकृत पंच महाभूतनुं कार्य कहेछे.

शिष्य–हे स्वामीन् ! आपे पंचीकृत पंचमहाभूत कह्यां ते खुलासाथी समजावो.

गुरु–मुख्य पंचमहाभूत छे. इश्वर इच्छाथी ते दरेकना पांच पांच भाग थइने कुल पचीश तत्त्वो थाय छे, तेथी ए पंचीकरण कहेवाय छे. ज्यारे पंचमहा-

भूत प्रथम उत्पन्न थाय छे,त्यारे ते अपंचीकृत एटले जुदां जुदां उत्पन्न थाय छे अने पछी पंचीकरणना प्रकारथी ते एकठां मळे छे त्यारे तेमांथी स्थूळ देह बंधाय छे. तेनो प्रकार आ प्रमाणे छेः—पंचमहाभूतना बब्बे भाग करवा अने बे विभागमांथी प्रथमना अकेका भागना पाछा चार चार भाग करवा. अने बाकीनो जे एक एक भाग रह्यो ते कायम राखवो. अने ते कायम राखेला भागमां उपर कहेलो दरेक भूतनो आठमो आठमो भाग मेळववो एटले ते पंचीकरण थयुं. जेमके पूर्ण एटले सोळ अंशवाळी पृथ्वी छे, तेना आठ आठ अंशना बे भाग करवा, तेमांथी एक भाग आठ अंशनो कायम राखवो, अने बीजो भाग आठ अंशनो रह्यो तेना बब्बे अंशना चार भाग करवा. एवीज रीते जल, तेज, वायु अने आकाशना भाग करवा. हवे कायम राखेला पृथ्वीना आठ अंशवाळा भागमां बे अंशवाळो जलनो भाग, बे अंशवाळो तेजनो भाग, बे अंशवाळो वायुनो भाग अने बे अंशवाळो आकाशनो भाग एवी रीते चार भूतना बब्बे अंशवाळो अकेक भाग (कुल

चार भाग) मेळवतां सोळ अंश पूरा थवाथी पार्थिव शरीर बंधाय छे. एज रीते जलशरीर, तेज शरीर, वायुशरीर अने आकाशशरीर बंधाय छे. एवी रीते जेओनुं पंचीकरण थयुं छे तेओने पंचीकृत पंचमहाभूत कहे छे. तेनो आ स्थूल देह उत्पन्न थयो छे.

स्थूळ देहनां पंचीकृत पचीश तत्त्वोनुं कोष्टक.

(आ कोष्टकमां प्रत्येक भूतना सोळ अंश कल्पी दरेक भूतमां पोताना आठ तथा बीजां चार भूतना बब्बे अंश केवी रीते मळे छे तेना आंकडा पण बताव्या छे.)

पंचभूत.	पृथ्वी	जळ	तेज	वायु	आकाश
पृथ्वी	अस्थि ८	शोणित २	आळस २	आकुंचन (संकोचन) २	कटयाकाश २
जळ	मांस २	शुक्र ८	कान्ति २	चलन २	उदराकाश २
तेज	नाडी २	मूत्र २	क्षुधा ८	वलन (उत्क्रमण) २	हृदयाकाश २
वायु	त्वचा २	स्वेद २	तृषा २	धावन ८	कंठाकाश २
आकाश	रोम २	लाळ २	निद्रा २	प्रसारण	शिराकाश ८

उपल्या कोष्टकनो खुलासो.

पृथ्वीना—मुख्य तथा पेटा भागनो खुलासोः—

१ अस्थि—ए पृथ्वीनो मुख्य भाग छे. केमके अस्थि एटले हाडकांने आपणे हाथवडे दबावीए छीए तो ते पृथ्वीनी पेठे कठण लागे छे, माटे ते पृथ्वीनो अरधो भाग समजवो, अने बाकीना अरधा भागना १ शोणित, २ आळस, ३ आकुंचन, अने ४ कट्याकाश ए चार भाग थया. ते अनुक्रमे जळ, तेज, वायु अने आकाश भूतमां मळ्या छे तेनी विगतः—

१ शोणित—एटले लोहीनो रंग रातो छे तेथी ए पृथ्वीनो भाग छे, पण ए जळमां मळ्यो तथी जळनुं तत्त्व गणाय छे.

२ आळस—एमां पृथ्वीनी पेठे जडता होवाथी ते पृथ्वीनो भाग छे, पण ए तेजमां मळ्यो तेथी तेजनुं तत्त्व गणाय छे.

३ आकुंचन—एटले संकोचन पृथ्वीनी पेठे जडतानो हेतु छे, माटे ए पृथ्वीनो भाग छे, पण ए वायुभूतमां मळ्याथी वायुनुं तत्त्व गणाय छे.

४ कट्याकाश–ए मळने राखे छे, अने मळ ए पृथ्वीनो भाग छे. माटे कट्याकाश पृथ्वीनो भाग छे, पण ए आकाशमां मळ्यो तेथी आकाशनुं तत्त्व कहेवाय छे.

जळना–मुख्य तथा पेटा भागनो खुलासो:—

शुक्र—एटले वीर्य ए जळनो मुख्य भाग छे, केमके जळ जेम धोळुं छे अने झाडपालो वगेरेने उत्पन्न करे छे, तेम वीर्य पण धोळुं छे अने गर्भने उत्पन्न करे छे, माटे ए जळनो अरधो भाग छे, अने बाकीना अरधा भागना चार विभाग थया. १ मांस २ कान्ति, ३ चलन अने ४ उदराकाश. ते अनुक्रमे पृथ्वी, तेज, वायु अने आकाशमां मळ्या तेनी विगत:—

१ मांस—ए जळनी पेठ द्रवीभूत होवाथी जळनो भाग छे, पण पृथ्वीनां तत्त्वो साथे मळ्याथी पृथ्वीनुं तत्त्व गणाय छे.

२ कान्ति–ए जळनो भाग छे; केमके जळना संबंधथी कान्ति बदलाइ जाय छे, पण ते तेजनां

तत्त्वो साथे मळी तेथी तेजनुं तत्त्व गणाय छे.

३ चलन–ए जळनी पेठे चळायमान थतुं होवाथी जळनो भाग छे, पण ते वायुनां तत्त्व साथे मळ्युं छे तेथी वायुनुं तत्त्व गणाय छे.

४ उदराकाश—ए जळने रहेवानुं स्थान होवाथी जळनो भाग छे, पण ते आकाशने मळ्यो तेथी आकाशनो गणाय छे.

तेजना–मुख्य तथा पेटा भागनो खुलासोः-

क्षुधा–ए तेज एटले अग्निनो मुख्य भाग छे; केमके जठरमां अग्नि प्रबळ छे तेथी क्षुधा एटले भूख लागे छे. अने बाकीना अरधा भागना चार विभाग थया तेनां नाम– १ नाडी, २ मूत्र, ३ वलन अने ४ हृदयाकाश. ए अनुक्रमे पृथ्वी, जळ, वायु अने आकाशमां मल्या तेनी विगतः—

१ नाडी–एनाथी ज्वरनी परीक्षा थाय छे माटे ए तेजनो भाग छे, पण पृथ्वीनां तत्त्वो साथे मल्याथी पृथ्वीनुं तत्त्व गणाय छे.

२ मूत्र–ए तेजनो भाग छे, केमके अग्निनी पेठे

ए गरम छे, पण जळना तत्त्व साथे मळ्युं तेथी जळनुं गणाय छे.

३ वलन—एनी अग्निनी पेठे उर्ध्वगति छे माटे ए तेजनुं छे, पण ते वायुने मळ्युं तेथी वायुनुं तत्त्व गणाय छे.

४ हृदयाकाश—एमां निरंतर उष्णता रहेछे तेथी तेजनो भाग छे, पण ते आकाशने मळ्याथी आकाशनो गणाय छे.

वायुना—मुख्य तथा पेटा भागनो खुलासोः-

धावन—ए वायुनो मुख्य भाग छे, केमके जेम वायुनो वेग वधारे होय छे तेम दोडवानो वेग पण वधारे होय छे, माटे ते वायुनो अरधो भाग छे, अने बाकीना अरधा भागमांथी १ त्वचा, २ स्वेद, ३ तृषा अने ४ कंठाकाश ए चार भाग थया. ते अनुक्रमे पृथ्वी, जळ, तेज, अने आकाशमां मळ्याछे. तेनी विगतः-

१ त्वचा—एटले चामडीथी स्पर्श थाय छे तेथी ते वायुनो भाग छे; पण ए पृथ्वीनां तत्त्वसाथे म-

त्याथी पृथ्वीनुं तत्त्व गणाय छे.

२ स्वेद–एटले परसेवो घणा श्वासोच्छ्वासथी थाय छे माटे ए वायुनो भाग छे, पण ए जळना तत्त्वसाथे मळ्यो तेथी जळनुं तत्त्व गणाय छे.

३ तृषा–एटले तरस वायुनुं शोषण थवाथी लागे छे, माटे ए वायुनो भाग छे; पण ते तेजना तत्त्वसाथे मळी तेथी तेजनुं तत्त्व गणाय छे.

४ कंठाकाश–ए वायुने जवा आववानुं स्थान छे माटे वायुनो भाग छे; पण आकाशना तत्त्वसाथे मळ्यो तेथी आकाशनो गणाय छे.

आकाशना–मुख्य तथा पेटा भागनो खुलासो.

शिराकाश–ए आकाशनो मुख्य भाग छे; केमके माथामां जे पोलाण छे ते आकाशने लीधेज छे, अने ते आकाशनो अरधो भाग छे. बाकीना अरधा भागना चार विभाग थया तेनां नामः-१ रोम २ लाळ, ३ निद्रा अने ४ प्रसारण. ते अनुक्रमे पृथ्वी, जळ, तेज अने वायुभूतमां मळ्या छे तेनी विगत—

१ रोम—एटले रुंवाडां आकाशनो आठमो भाग छे; पण पृथ्वीना तत्त्वसाथे मळ्याथी ते पृथ्वीनुं तत्त्व गणाय छे.

२ लाळ—ए शिराकाशमांथी नीचे आवे छे माटे ए आकाशनो आठमो भाग छे; पण जळना तत्त्वसाथे मळी तेथी ते जळनुं तत्त्व गणाय छे.

३ निद्रा—ए आकाशनी पेठे शून्य स्वभाववाळी छे तेथी आकाशनो आठमो भाग छे, पण तेजना तत्त्वसाथे मळेली होवाथी ते तेजनुं तत्त्व गणाय छे.

४ प्रसारण—एमां आकाशनी पेठे व्यापकता होवाथी ते आकाशनो आठमो भाग छे, पण ते वायुना तत्त्वसाथे मळेलुं होवाथी वायुनुं तत्त्व गणाय छे.

ए रीते पंचीकृत पंचमहाभूतमांथी पचीश तत्त्वोनो आ स्थूलदेह बन्यो छे. ए सर्व तत्त्वो पंचभूतनुं कार्य छे तेथी जड छे, अने आत्मा तो तेथी न्यारो छे, माटे सारीपेठे उंडो विचार करीने जोतां ए पचीश तत्त्वोना समूदायरुप स्थुळ देहसाथे आत्माने कांइ संबंध नथी, ए तो पंचमहाभुतनां तत्त्वो

छे, माटे एमांथी अहंता–ममता छोडी देवी. खरुं जोतां 'देह' ए नामज कल्पना मात्र छे. ते जे जे तत्त्वोनो बनेलो छे ते बधां जुदां जुदां करी नांख्यां होय तो पछी देह कांइ रहेतो नथी. जेम इंटो, माटी, लाकडां वगेरेने जोडवाथी तेना समूदायनुं नाम घर पड्युं, पण ते इंटो, माटी, लाकडां वगेरेने जुदां जुदां करी नांखीए, तो पछी घर कांइ देखातुं नथी, एज रीते 'देह' नाम सत्य नथी, पण कल्पना मात्र छे. ते उपर तने एक दृष्टांत कहुंछुं.

दृष्टांत–१ जीवराज शेठ नामे एक मोटो गृहस्थ पुरुष हतो, तेणे पोताने रहेवाने माटे इंटो, माटी तथा चुनाथी एक मोटुं घर चणाव्युं हतुं. तेमां एक मोटुं द्वार तथा बीजां नानां बारी बारणां पुष्कळ हतां, चार मोटा थांभला हता, छापरा उपर वच्चे एक मोटो मोभ तथा आजुबाजु बीजा नाना मोभ पण हता, अने ते उपर वळीओ तथा वांसथी छापरुं माळी लीधुं हतुं. एवा मोटा घरमां ए जीवराज शेठ रहेतो हतो; परंतु मोटी प्रवृत्तिवाळो जीवराज ए घरमां रहीने सुखी थयो नहीं, तेथी ए घर वेहेमीलुं

मानीने अंते तेने उकेली नांख्युं; अने इंटो, माटी, चूनो, लाकडां वगेरे बधां अलग अलग करी नांख्यां, तेथी जे प्रथम जीवराज शेठनुं घर कहेवातुं हतुं ते मटीने उजड जमीन थइ रही.

सिद्धांत—जीवराज शेठ ते जीवात्मा, घर ते देह, अने इंटो, माटी, चूनो, लाकडां वगेरेने ठेकाणे पंचमहाभूत समजवां. ए पंचमहाभूत बधां छूटां पडी जाय छे त्यारे पछी 'देह' नाम रहेतुं नथी. माटे ए नाम कल्पना मात्र ज छे. ते उपर वळी बीजुं एक दृष्टांत कहीने तने समजावुं छुं.

दृष्टांत—२ एकवार ज्ञानी अने अज्ञानी नामना बे माणस मार्गमां चाल्या जता हता. ते समये अज्ञानीए ज्ञानीने कह्युं के—आपणे बहु लांबेथी चाल्या आवीए छीए तेथी थाकी गया छीए माटे पेली गाडी आवे छे तेमां बेशीए. त्यारे ज्ञानीए कह्युं के—भाई ! गाडी क्यां छे ? मने तो कांइ जणाती नथी. त्यारे अज्ञानी बोल्यो के—पेली गाडी चाली आवे छे, जुओ, एने बे बळद जोडेला छे ते हुं देखुं छुं अने तमे कहो-

छो के गाडी क्यां छे? मने तो लाग छे के–तमारी आंखे बरोबर देखातुं नही होय! ए सांभळीने ज्ञानी बोल्यो के– ए गाडी सिद्ध न थाय तो शी शरत? पेलाए उत्तर आप्यो के–ए बात खोटी ठरे तो मारा मोढा उपर बे तमाचा मारजो. एटलामां गाडी तेओनी पासे आवी पोहोची. त्यारे अज्ञानीए कह्युं के ल्यो, आ गाडी आवी. त्यारे ज्ञानी बोल्यो के–क्यां छे? हाथ वडे बताव. पछी पेलाए गाडीनां पैडां उपर हाथ मूकीने कह्युं के–आ गाडी छे. त्यारे ज्ञानीए कह्युं के–ए तो पैडां छे. पछी पेलो अज्ञानी मांचडो, धरी, उध वगेरे उपर हाथ मूकीने कहतो गयो के–आ गाडी छे. त्यारे ज्ञानी कहेवा लाग्यो के–एतो मांचडो छे, धरी छे, उध छे. ए रीते 'गाडी' नाम सिद्ध थयुं नही. पछी अज्ञानी बोल्यो के–वारु, ए गाडी नही; परंतु तेने आ बे बळद जोडेला छे ते तो खरा? ज्ञानी बोल्यो के बळद क्यां छे? बताव तो खरो? पछी अज्ञानी ते बळदनां शींगडां, कांध, बरडो, पूछडुं, पग वगेरे उपर हाथ मुकीने जेम जेम बताववा लाग्यो तेम तेम पेलो ज्ञानी ते ते अवयव-

नां नाम बोलीने कहेवा लाग्यो के–आ तो शींगडां छे, कांध छे, वरडो छे, पूछडुं छे, पग छे. तेथी 'बळद' नाम सिद्ध थयुं नही. पछी हारीने पेला अज्ञानीए कह्युं के–भाइ ! आपणी शरतमां हुं हार्यो, माटे हवे मारा मोढा उपर बे तमाचा मारो. त्यारे ज्ञानी बोल्यो के–तमाचा क्यां मारुं, तारुं मोढुं बताव. त्यारे अज्ञानीए गाल बताव्यो. एटले ज्ञानी बोल्यो के–ए तो गाल छे. पछी अज्ञानी लमणा, कपाळ, नाक, होठ, हडपची, दाढी वगेरे बतावतो गयो तेम तेम पेलो ज्ञानी ते ते अवयवनां नाम देतो गयो. तेथी 'मोढुं' ए नाम सिद्ध थयुं नही. एज रीते आ देह नाम पण कल्पना मात्र छे. माटे ए देह तथा देहनां संबंधीमां अहंता ममता न राखवी. वळी आ स्थूल देहने अन्नमय कोश कहेलो छे. ते अन्नमय कोशथी पण आत्मा न्यारो ज छे.

शिष्य–हे गुरु महाराज ! तमे तो वळी आ स्थूळ देहने अन्नमय कोश कह्यो. तो ते पण मने समजाववानी कृपा करो.

गुरु–देह अन्नथी उत्पन्न थाय छे, अने वधे छे

पण अन्नथी ज. माटे एने अन्नमय कहेलो छे. ते कोशेटानी पेठे तथा तरवारना म्याननी पेठे आत्मानुं आवरण करीने रह्यो छे माटे एने कोश कहे छे. पिताए खाधेला अन्ननुं परिणाम वीर्य छे, अने माताए खाधेला अन्ननुं परिणाम रुधिर छे. मातानुं रुधिर अने पितानुं वीर्य ए बन्ने गर्भाशयमां एकठां थवाथी गर्भ रहे छे अने तेथी देह बंधाय छे. पिताना वीर्यथी हाडकां, नाडीओ अने मज्जा थाय छे. अने माताना रुधिरथी लोही, मांस अने चामडी थाय छे. एवी रीते अन्नथी ज देहनुं बंधारण छे. वळी देह उत्पन्न थया पछी पण अन्नथी ज वधे छे. बाल्यावस्थामां माताना दूधथी वधे छे, ते दूध पण अन्ननुं ज परिणाम छे. दांत आव्या पछी अन्न खाधाथी ज देह वधे छे. ए रीते देह अन्न विना जीवतो नथी; अने मरे छे त्यारे पण अन्नरुप पृथ्वीमां मळी जाय छे अथवा बीजां प्राणीओनो अन्नरूप भक्ष्य थाय छे. माटे ए अन्नमयकोश एटले देह आत्माथी केवल भिन्न ज छे. माटे एमां अहंता-ममता न करवी एटले मोक्ष ज छे.

गुरु—हवे स्थूलदेहनी अवस्था वगेरेनुं वर्णन करुं छुं.

चोपाइ.

जाग्रत अवस्था नेत्र स्थान,
वैखरी वाचा स्थूळ भोग मान;
क्रिया शक्ति रजोगुण जाण,
अकार मात्रा विश्व अभिमान. ७

अर्थ—जाग्रत अवस्थानुं स्थान नेत्र छे, वैखरी वाचा छे, सुख दुःखादिक स्थूल भोग छे, क्रिया शक्ति छे, अकार अक्षर एज मात्रा छे अने विश्व अभिमान छे.

विवेचन—जाग्या पछी इंद्रियोवडे शब्द स्पर्शादिक विषयोनुं जेमां ज्ञान थाय छे तेने जाग्रत अवस्था कहे छे. ए जाग्रत अवस्थानो व्यवहार नीचे लखेला कोष्टकमां बतावेलां बेंतालीस तत्त्वोथी थाय छे.

पांच ज्ञानेंद्रियो.	ज्ञानेंद्रियोना विषयो	तेना देवता.
श्रोत्र (कान)	शब्द	दिक्पाळ
त्वचा (चामडी)	स्पर्श	वायु
चक्षु (आंख)	रूप	सूर्य
जीव्हा (जीभ)	रस	वरुण
घ्राण (नासिका)	गंध	अश्विनी कुमार

पांच कर्मेंद्रियो.	कर्मेन्द्रियोना विषयो	तेना देवता
वाक् (वाणी)	वचन (बोलवुं)	अग्नि
पाणि (हाथ)	आदान(ग्रहण-लेवुंदेवुं)	इंद्र
पाद (पग)	गमन (चालवुं)	उपेंद्र
गुदा (पायु)	विसर्ग (मळत्याग)	मृत्यु (यम)
शिश्न (लिंग) (उपस्थ)	आनंद (रतिविलास)	प्रजापति (ब्रह्मा)

चार अंतःकरण.	तेना विषयो	तेना देवता.
मन	संकल्प विकल्प	चंद्रमा
बुद्धि	निश्चय	ब्रह्मा
चित्त	चिंतवन	नारायण
अहंकार	अभिमान	रुद्र

उपरनां त्रण कोष्टकमां बतावेलां ४२ तत्त्वोमांथी जो एक पण तत्व कमी होय तो तेटलो व्यवहार जाग्रत अवस्थामां कमी थाय छे. माटे जाग्रत अवस्थामां जे कांइ व्यवहार थाय छे ते सर्वने

जाणनारो तथा तेनो साक्षी हुं छुं एम जाणवुं. ए जाग्रत अवस्थानुं स्थान नेत्र छे, कारण के घणुं करीने जाग्रत अवस्थानो सघळो व्यवहार नेत्रवडे थाय छे. जाग्रत अवस्थामां वैखरी वाचा छे. १ कंठ, २ तालवुं, ३ जीभ, ४ दांत, ५ होठ, ६ नासिका, ७ छाती अने ८ माथुं ए आठ स्थानथी मनुष्य जे बोले छे तेने वैखरी वाचा कहे छे. जाग्रत अवस्थाना स्थूल भोग छे, एटले प्रसिद्ध रीते सुख दुःख वगेरे जे भोगववापणुं थाय छे ए सर्व स्थूल भोग छे. जाग्रत अवस्थामां क्रिया शक्ति छे. क्रिया शक्ति एटले देहनो क्रियारुप जे व्यवहार थाय छे ते. जाग्रत अवस्थानो रजो गुण छे. रजो गुण एटले अभिमाने करीने काम, क्रोध, लोभ, यत्न, राग, द्वेष इत्यादि राजसी क्रियारुप व्यवहार जेनाथी थाय छे ते. जाग्रत अवस्थानी अकार मात्रा छे, एटले अकार अक्षर एज मात्रा छे. अने विश्वअभिमान एटले जाग्रत अवस्थामां जीवात्मा 'हुं कर्त्ता छुं, हुं भोक्ता छुं' एवुं अभिमान करे छे ते.

उपर कहेलां सर्व तत्वोने जाणवावाळो तुं छे

अने ए सघळां जाग्रत अवस्था साथे संबंध धरावनारां छे, माटे तारां नथी, माटे तेमां पण अहंता ममता करवी नही.

चोपाई.

उपल्यां पच्चीश ने आ अष्ट,
एवां तत्त्व तेत्रीश स्पष्ट;
ए दृश्य तुं द्रष्टा जाण,
(ए) तुं केम थाईश वेद प्रमाण. ८

अर्थ—उपर जे प्रथम काम क्रोधादिक पच्चीश तत्त्व गणाव्यां ते, अने आ हालमां जे जाग्रतादिक आठ तत्त्व गणाव्यां ए सर्व मळीने तेत्रीश तत्त्वो स्पष्ट छे. ए सघळां दृश्य छे अने तुं तेओनो द्रष्टा छे. माटे ए तत्त्वोरुप तुं केम करीने थइश? अर्थात् ए जे तेत्रीश तत्त्वो छे ते तुं नथी, एवुं वेदनां वाक्योनुं प्रमाण छे.

श्रीमत् शंकराचार्यजीए पण कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

घटद्रष्टा घटाद्भिन्नः सर्वथा न घटो यथा ।
देहद्रष्टा तथा देहो नाहमित्यवधारयेत् ॥

अर्थ–जेम घडानो द्रष्टा एटले जोनारो घडाथी जूदो छे, ते कोइपण प्रकारे घडारुप नथी, तेमज देहनो द्रष्टा (आत्मा) ते कोइपण प्रकारे देहरुप नथी एम धारवुं.

हे शिष्य ! जेम घडो जड अने दृश्य छे तथा पंचभूतथी उत्पन्न थयेलो छे, तेमज आ देह पण जड अने दृश्य छे तथा पंचभूतथी उत्पन्न थयेलो छे. अने तेनो द्रष्टा तुं चैतन्य छे.

शिष्य–हे महाराज ! आपे घडाने जड कह्यो एतो वास्तविक छे, केमके ए कांइ वधतो के हालतो चालतो नथी, पण देह तो वधे छे तथा हाले चाले छे, माटे मारा धारवा प्रमाणे देहने चैतन्य कहेवो जोइए; तेम छतां तमे एने घडानी पेठे जड कहोछो तेनुं शुं कारण ?

गुरु–देह दररोज वधे छे खरो, पण एटलाज

कारणथी तेने चैतन्य कही शकाय नही. जेम उकरडामां दररोज छाण, माटी, कचरो, वगेरे नांखवाथी ते वधीने मोटो थाय छे, पण एने चैतन्य कहेवातो नथी. तेम देहमां पण दररोज अन्नपाणी, शाकभाजी, मेवा मीठाइ वगेरे नांखवाथी ते वधे छे, माटे एने चैतन्य कहेवाय नही. वळी तुं कहीश के देह जड छे तो ते हाले चाले छे केम ? तो तेनो उत्तर ए छे के—देह पोतानी मेळे हाली चाली शकतोज नथी, जो पोतानी मेळे हाली चाली शकतो होय तो तेमांथी जीव नीकळी गया पछी मडदुं केम हाली चाली शकतुं नथी ? माटे तेमां हलन चलननी क्रिया करनार जीवात्मा जुदोज छे. माटे देह चैतन्य नथी पण आत्मा ज चैतन्य छे. जेम लोढामां अग्निना संबंधथी दाहकता जणाय छे, तेम चैतन्यरुप आत्माना संबंधथी देहमां चैतन्यता जणाय छे. माटे खरी रीते जोतां तो देह जड छे अने तुं आत्मा तेनाथी जुदो चैतन्यरुप, अजर, अमर छे.

शिष्य-हे गुरुजी ! हुं जन्म्यो छुं, अने मरी

पण जइश, तेम छतां तमे मने अजर अमर केम कहोछो ?

गुरु–हे भाई ! जन्मवुं, मरवुं वगेरे विकार देहने थाय छे पण आत्माने नथी. आत्मा तो निर्विकार छे. कह्युं छे के—

दुहो.

जायते अस्ति वर्धते, विपरिणमते जोय,
अपक्षीयते विनश्यति, षट् विकार कही सोय. ९

अर्थ– १ जायते एटले जन्मे छे, २ अस्ति एटले जन्म्या पछी छे, ३ वर्धते एटले जन्म्या पछी वधे छे. ४ विपरिणमते एटले जुवान थाय छे, ५ अपक्षीयते एटले घरडो थाय छे. अने ६ विनश्यति एटले नाश पामे छे अर्थात् मरी जाय छे. ए छ विकार देहने छे.

दुहो.

ए षट् विकार देहने कह्या, तुं पोते निर्विकार;
गुरु वाक्ये विश्वास करी, अनुभव मनमां धार. १०

टीका—उपरना नवमा दोहरामां कहेला छ विकार स्थूळ देहने थाय छे, तुं आत्मा तो पोते निःर्विकार छे. माटे ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुना वचनमां विश्वास राखीने 'हुं निर्विकार शुद्ध चैतन्य आत्मा छुं' एवो अनुभव तारा मनमां धारण कर.

हे भाइ ! आ स्थूळ देहना छ विकार तने शी रीते थाय ? केमके तुं तो देहथी जुदो आत्मा छे. जेम माटीमांथी घडो उत्पन्न थयो, ते घडामां जे आकाश-अवकाश-पोलाण छे, ते कांइ नवुं थयुं नथी (एटले जन्म्युं नथी). घडो उत्पन्न थया पछी आ घडो छे एम कहेवायुं, पछी तेने टीपीने वधार्यो, पछी पकव्यो, तेथी पूर्ण (जुवान) थयो, पछी तेमां कांइ अथडावाथी खोखरो (घरडो) थयो, अने पछी फूटी गयो एटले तेनो नाश थइ गयो. ए रीते छ विकार घडाने थया, पण तेथी घडामां रहेला घटाकाशने एमांनो कोइपण विकार थतो नथी; कारण के आकाश निर्लेप, निर्विकार, संगरहित अने अवयव रहित छे. तेमज देहथी भिन्न आत्मा पण निर्लेप, निर्विकार, संगरहित अने अवयव रहित छे.

श्रीमद् भगवद् गीताना बीजा अध्यायमां कह्युं छे के-

॥ श्लोकः ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं
भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजोनित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥

अर्थ—आत्मा कोइ दिवस जन्मतो नथी अने मरतो पण नथी, ए थयो नथी अने थनार पण नथी, अर्थात् विकार पामतो नथी. ए तो जन्म मरण रहित, नित्य, सदा सर्वदा एकरुप अने पुरातन छे; वळी शरीरनो नाश थतां ए नाश पामतो नथी.

माटे हे शिष्य ! स्थूळ देहना छ विकार तने (आत्माने) नथी, तुं तो सदा सर्वदा अजर अमर छे; तुं देह नथी. गुरुना वचनमां विश्वास राख अने तारा हृदयमां विचार कर. अने शास्त्रो पण एम ज कहे छे के—तुं ब्रह्म छे. अने विचारमां पण आवे छे जे हुं सर्वने जाणवावाळो तथा सर्वथी न्यारो छुं. माटे वेदांतशास्त्र तथा ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुनो बोध अने

त्रीजो पोतानो अनुभव, ए त्रणेनी ऐक्यता करीने निश्चय कर के–'हुं ज ब्रह्म छुं' एमां संदेह नथी.

ए रीते गुरुए स्थूळ देहथी आत्मा जुदो छे एवो शिष्यने निश्चय कराव्यो, त्यारे शिष्यने शंका थइ के–स्थूळ देहथी जुदो सूक्ष्म देह छे ते मारुं (आत्मानुं) स्वरुप हशे. तेथी तेणे पूछ्युं के–

दुहो.

स्थूळ देह ते हुं नही,
(त्यारे) सूक्ष्म देह हुं जाण;
सद्गुरु कहे ते तुं नही,
लिंग दृश्य वखाण. ११

शिष्य–हे स्वामी ! स्थूळ देहनो मने अनुभव थयो, माटे स्थूळ देह हुं नही; केमके पंचभूतथी बनेलो आ स्थूळ देह अत्यंत मलिन अने वीर्य तथा रुधिरमांथी पेदा थयेलो छे, तेमां हाडकां, मांस, लोही, मळ, मूत्र, कफ वगेरे दुर्गंधीवाळा पदार्थो भरेला छे, अने उपर चामडीथी मढी लीधेलो छे. वळी तेमां नव द्वार छे, तेमांथी पण मळ, मूत्र, लाळ,

परसेवो, कफ वगेरे दुर्गंधी पदार्थो हमेश नीकळ्या करे छे. वळी उत्तम उत्तम खोराक तथा मेवा मीठाइ जेवा सारा पदार्थो पण तेमां जवाथी बगडी जइने मळरुप थइ जाय छे. आवो अत्यंत अपवित्र स्थूळ देह ते हुं नही. पण सूक्ष्म देह तो हुं छुं; केमके सर्व संबंधी सूक्ष्म देहना छे, ज्यां सुधी स्थूळ देहमां सूक्ष्म देह छे त्यां सुधी सर्व संबंधी तेनुं रक्षण करे छे, ते सूक्ष्म देह ज्यारे जतो रहे छे त्यारे स्थूळ देहने बाळी दे छे, तेथी हुं जाणुं छुं के सूक्ष्म शरीर ते मारुं स्वरुप छे.

गुरु–हे शिष्य ! सूक्ष्म देह पण तारुं स्वरुप नथी, केमके सूक्ष्म (लिंग) देह तो दृश्य छे अने तुं तो तेनो द्रष्टा छे.

ए रीते शिष्यने कहेवाथी तेना हृदयमां ए वात स्पष्ट उतरी नहो, तेथी ते फरीथी बोल्यो के–

चोपाइ.

स्वामि स्थूळ देह ते हुं नही,
पण सूक्ष्म देह ते हुं सही;

(गुरु कहे) ते तुं केम थाईश भाई,
प्रथमनी पेठे विचारो जाई. १२

शिष्य–हे स्वामी! स्थूळ देह ते हुं नही, पण तेनी अंदर जे सूक्ष्म देह छे ते तो हुं नक्की छुं; केमके स्थूळ देहथी जे जे क्रिया थाय छे ते सूक्ष्म देहने लीधे ज थाय छे, सूक्ष्म देहनी इंद्रियोथी ज स्थूळ देहनो सघळो व्यवहार चाले छे, प्राण पण सूक्ष्म देहमांज रहे छे, प्राण नीकळी गया पछी स्थूळ देहनी सघळी क्रिया बंध पडी जाय छे एटले पछी तेने बाळी नांखे छे. माटे सूक्ष्म देह ज मारुं स्वरुप छे.

गुरु–हे भाइ! ए सूक्ष्म देह पण तुं केम करीने थइश? केमके ए पण पंचभूतनो बनेलो छे ने जड तथा दृश्य छे, ने तुं तो एनो द्रष्टा चैतन्य छे. माटे प्रथमनी पेठे विचार कर. जेम तुं प्रथम स्थूळ देह हुं छुं एम मानतो हतो, पण विवेकथी विचार कर्यो त्यारे तारुं ए अज्ञान टळी गयुं, ने स्थूळ देहथी आत्मा जुदो छे एम तने निश्चय थयो. माटे

हवे एज रीते सूक्ष्म देहथी पण आत्मा जुदो छे एम जाण.

शिष्य–हे गुरु महाराज ! आप कह्युं के सूक्ष्म देह पण पंचमहाभूतथी उत्पन्न थयेलो छे, तो तेनां तत्त्वोनुं स्पष्ट विवेचन करीने मने समजावो तो मारा समजवामां आवे.

गुरु–स्थूळ देहने पंचीकृत कहे छे अने सूक्ष्म देहने अपंचीकृत कहे छे. सूक्ष्म देहनां पचीश तत्त्वो छे तेनी विगत आ प्रमाणे छेः–

आकाशथी उत्पन्न थयेलां पांच तत्त्व छे, तेने अंतःकरण पंचक कहे छे, ते कर्ताभोक्ता छे; वायुनां पांच तत्त्वने प्राण पंचक कहे छे, ते वाहन छे; तेज-नां ज्ञानेंद्रिय पंचक छे, ते द्वार छे; जळनां कर्मेन्द्रिय पंचक ते सेवक छे; अने पृथ्वीनां विषय पंचक ते भोग छे.

ए सघळां स्पष्ट रीते समजवा सारु आ नीचे कोष्टक आप्युं छे.

सूक्ष्मदेहनां पचीश तत्त्वोनुं कोष्टक.

पंचमहाभूत	आकाशनां अंतःकरण पंचक तेना देवता. (कर्ता भोक्ता)	वायुना प्राण पंचक तेनु स्थान. (वाहन)	तेजना ज्ञानेंद्रिय पंचक तेना देवता (द्वार)	जळनां कर्मेंद्रियपंचक तेना देवता(सेवक)	पृथ्वीनां विषयपंचक (भोग)
आकाश	अंतःकरण देवता विष्णु. तेथी स्फुरण थायछे.	व्यान सघळा शरीरमां रहीने सर्व सांधाओने वाळे छे.	श्रोत्र. देवता दिकपाळ, तेथी शब्द संभळाय छे.	वाक्. देवता अग्नि, एणे करीने बोलाय छे	शब्द.
वायु	मन. देवता चंद्रमा तेथी संकल्प विकल्प थाय छे.	समान. नाभिस्थानमां रहीने अन्नना रसने नाडीओ द्वाराए आखा शरीरमां रोमरोमे पोहोचाडे छे.	त्वचा. देवता वायु, तेथी स्पर्श थाय छे.	पाणि. देवता इंद्र, तेनाथी हरेक वस्तु अपायछे लेवाय छे.	स्पर्श.
तेज	बुद्धि. देवता ब्रह्मा तेथी निश्चय थाय छे.	उदान. कंठस्थानमां रहेछे, ते अन्न रसना जुदा जुदा विभाग करे छे, ने हिता नाडीमां स्वप्न–हेडकी देखाडे छे.	चक्षु. देवता सूर्य, तेणे करीने अनेक प्रकारनां रुप देखाय छे.	पाद देवता उपेंद्र एवडे हराय फराय छे.	रुप.
जळ	चित्त. देवता नारायण ते चिंतवन करे छे.	प्राण. हृदयस्थानमां रहीने २१६०० श्वासोश्वास ले छे.	जिव्हा. देवता वरुण तेथी स्वाद (रस) मालम पडेछे	शिश्न. देवता प्रजापति, एथी मूत्र रतिभोगथायछे.	रस.
पृथ्वी	अहंकार देवता रुद्र. तेथी अहंकार थायछे.	अपान गुदास्थानमां रहे छे कर्म मळनो त्याग करे छे.	घ्राण. देवता अश्विनी कुमार. एनाथी वास (गंध) नी खबर पडे छे.	गुदा. देवता यम. एनाथी मळत्याग थायछे.	गंध.

सूक्ष्मदेहना कोष्टकनुं विवेचन.

पहेली प्रक्रिया.

आकाशनां-अंतःकरण पंचक एटले अंतःकरणादि पांच तत्त्वो छे. तेओनां नामः-१ अंतःकरण, २ मन, ३ बुद्धि, ४ चित्त अने ५ अहंकार.

वायुनां-प्राणपंचक एटले प्राण वगेरे पांच तत्त्वो छे. तेओनां नामः-१ व्यान, २ समान, ३ उदान, ४ प्राण अने ५ अपान.

तेजनां-ज्ञानेंद्रियपंचक एटले जेनाथी ज्ञान थाय छे एवी श्रोत्रादिक पांच इंद्रियो छे. तेओनां नामः-१ श्रोत्र, २ त्वचा, ३ चक्षु, ४ जिव्हा, अने ५ घ्राण.

जळनां-कर्मेन्द्रियपंचक एटले क्रिया करनारी वाक् आदि पांच इंद्रियो. तेओनां नामः-१ वाक्, २ पाणि, ३ पाद, ४ शिश्न, अने ५ गुदा.

पृथ्वीनां-विषयपंचक एटले शब्दादि पांच विषयो छे. तेओनां नामः-१ शब्द, २ स्पर्श, ३ रुप, ४ रस अने ५ गंध.

उपरनां सर्व तत्त्वो पंचभूतनां छे, तारां नथी.

तुं तो तेओने जाणनारो द्रष्टा छे.

उपर कहेलां पचीश तत्त्वोनुं स्वरुप स्पष्ट ओळखवा सारु तेओनाथी जे जे ज्ञान-क्रिया थाय छे ते बीजी प्रक्रियामां कहे छे.

बीजी प्रक्रिया.

आकाशनां अंतःकरणपंचक ते कर्ता-भोक्ता छे, तेनी विगतः-

अंतःकरण-एटले देहमां सुख दुःख ज्ञान वगेरेना साधनरुप इंद्रिय. एनावडे जे कांइ काम करवानुं होय तेनुं प्रथम स्फुरण थाय छे. अंतःकरणना देवता विष्णु छे, तेणे करीने स्फुरण थाय छे.

मन-एटले अंतःकरणवडे जे कामनुं प्रथम स्फुरण थयुं होय ते काम करवुं के न करवुं एवो संकल्प विकल्प करनार. ए मनना देवता चंद्रमा छे, तेणे करीने संकल्प विकल्प थाय छे.

बुद्धि-एटले जे कामनो संकल्प कर्यो छे तेनो निश्चय करनार, एना देवता ब्रह्मा छे, तेणे करीने निश्चय थाय छे.

चित्त-एटले नक्की करेलुं काम अमुक रीते करवाथी सारुं थशे अथवा अमुक रीते करवाथी बगडशे एवी रीते चिंतवन करनार, एना देवता नारायण छे, तेथी करीने स्मरण थाय छे.

अहंकार-एटले अमुक काम हुं करीश एवुं अभिमान करनार, एना देवता रुद्र छे, तेथी अहंकार थाय छे.

ए रीते एक ज अंतःकरण छतां तेनी जुदी जुदी वृत्तिओने लीधे जुदां जुदां नाम पड्यां छे. जेम एक ज ब्राह्मण होय ते जो रसोइ करतो होय तो रसोइओ, नोकरी करतो होय तो कारकुन, भणावतो होय तो मेहताजी, कथा वांचतो होय तो पुराणी, ज्योतिषनो धंधो करतो होय तो जोशी अने दवा करतो होय तो वैद्य, एवी रीते जुदां जुदां नामथी ओळखाय छे. तेम अंतःकरण पण स्वरुपे तो एक ज छे, पण वृत्तिभेदथी जुदां जुदां नाम पड्यां छे. ए सर्वनो तुं साक्षी छे.

वायुनां प्राणपंचक, ते वाहन छे. तेनी विगतः-

व्यान—ए वायु देहनां सर्व अंगमां रहे छे. ते शरीरना सांधा वाळवानी क्रिया करे छे.

समान—ए वायु नाभिस्थानमां रहे छे. एनुं काम खाधेलुं अन्न जठराग्निमां पचीने तेमांथी जे अन्नरस जुदो पडे छे, तेने नाडीओ द्वारा आखा शरीरमां रुंवे रुंवे पोहोचाडीने सर्व अवयवोने पुष्ट करवानुं छे.

उदान—ए वायु कंठस्थानमां रहीने खाधेला अन्नना जुदा जुदा विभाग करे छे, अने स्वप्न तथा हेडकी देखाडे छे.

प्राण—ए वायुनुं स्थान हृदय छे. तेमां रहीने ते श्वासोश्वास चलावे छे. एक रात्रिदिवसमां एटले ६० घडीमां २१६०० श्वासोश्वास थाय छे.

अपान ए वायुनुं स्थान गुदा छे. त्यां रहीने ते देहमांथी मळने बहार काढी नांखवानी क्रिया करे छे.

उपर प्रमाणे पांच वायु पोत पोतानी जुदी जुदी क्रियाओ करे छे,आत्मा करतो नथी. आत्मा तो तेने जाणनारो द्रष्टा छे.

तेजनां ज्ञानेंद्रियपंचक, ते द्वारछे. तेनुं विवेचन.

श्रोत्र–एटले श्रवण (कान) इंद्रिय. एना देवता दिक्पाळ छे. तेनावडे शब्द संभळाय छे. ते विना बेहेरो कहेवाय छे.

त्वचा–एटले चामडी इंद्रिय. एना देवता वायु छे. ए वडे स्पर्श, टाढुं, उंनुं, कठण, कोमळ वगेरे जणाय छे. त्वचाविना ठाढ ताप वगेरेनी खबर पडे नही.

चक्षु–एटले नेत्र (आंख) इंद्रिय. एना देवता सूर्य छे, ते वडे अनेक प्रकारनां रुप देखाय छे. एना वगर आंधळो कहेवाय छे.

जिव्हा–एटले रसना (जीभ) इंद्रिय. एना देवता वरुण छे, ते वडे खारो, खाटो, तीखो, कडवो वगेरे स्वाद जणाय छे. एना विना कोइ पण जातनो स्वाद मालम पडतो नथी.

घ्राण–एटले नासिका इंद्रिय. एना देवता अश्विनी कुमार छे. एनाथी सारी नरसी वासनी खबर पडे छे.

उपर कहेली पांच ज्ञानेंद्रिय पोत पोतानुं काम

करे छे, आत्मा करतो नथी. तुं तो एनो साक्षी छे.

शिष्य–हे गुरुजी ! आप कहो छो के–'ज्ञानेंद्रियो पोत पोतानुं काम करे छे, पण आत्मा करतो नथी.' जो आत्मा ए काम करतो न होय तो प्राण नीकळी गया पछी देहमां सघळी इंद्रियो कायम होय छे, तो पण कांइ क्रिया करी शकती नथी. माटे मने तो लागे छे के ए काम आत्मा ज करे छे.

गुरु–प्राण नीकळी गया के तरत जे ते इंद्रियना देवता पोत पोतानो अमल उठावी ले छे, तेथी ए इंद्रियो पोत पोतानुं काम करी शकती नथी. देवतानो अमल एज दैवत छे, दैवत विना कशुंए काम बने ज नहीं. लोकव्यवहारमां पण कहेवाय छे के-' फलाणा माणसमां कशुंए दैवत नथी, एनाथी शुं काम थवानुं छे? ' माटे इंद्रियोनी साथे तेओना देवता रहेला होवाथी ज तेओ पोत पोतानी क्रिया करी शके छे, आत्मा करतो नथी. इंद्रिय, देवता अने विषय ए त्रण मळीने त्रिपुटी कहेवाय छे. ए त्रिपुटी विना कार्य थाय नहीं. ए संबंधी तने त्रीजी प्रक्रियामां समजावीश. हवे तने कर्मेंद्रियपंचकनुं व्याख्यान कहुंछुं.

जळनां कर्मेंद्रियपंचक, ते सेवक छे. तेनुं व्याख्यान.

वाक्—एटले वाणी इंद्रिय. एना देवता अग्नि छे, ए वडे बोलाय छे. एना विना मुंगो कहेवाय.

पाणि—एटले हाथ इंद्रिय. एना देवता इंद्र छे, एथी करीने हरेक वस्तु लेवाय देवाय छे. ते देवता उठी जाय तो लेवा देवानी क्रिया थाय नहीं.

पाद—एटले पग इंद्रिय. एना देवता उपेंद्र छे. तेणे करीने हराय फराय छे. ए देवता उठी जाय तो चलाय नहीं ने पांगळो थाय.

शिश्न—एटले उपस्थ (लिंग) इंद्रिय. एना देवता प्रजापति छे, तेणे करीने मूतरवानी क्रिया तथा रतिभोग थाय छे. ए देवता उठी जाय तो नपुंसक थाय.

गुदा—ए इंद्रियना देवता नैर्ऋति (यम) छे. तेणे करीने मळत्याग थाय छे. माटे जाणवुं के ए काम आत्मा करतो नथी.

ए प्रमाणे पांचे कर्मेन्द्रियो पोतपोतानुं काम क-

रेछे, ए दृश्य छे अने तुं तेनो द्रष्टा छे. ए रीते सर्वथी जुदा थइने जाणवुं जे ए सर्व दृश्यप्रपंच छे, अने हुं तेनो साक्षी छुं.

पृथ्वीनां विषयपंचक, ए भोग छे. तेनुं व्याख्यान.

शब्द, स्पर्श, रुप, रस अने गंध ए पांच पृथ्वीना विषय पंचक कहेवाय छे. ए पांचे विषयथी आत्मा जुदो छे. ए विषयोमां आसक्त थनार पुरुषने बंधन प्राप्त थाय छे. माटे विषयोने विष समान जाणीने दूरथीज तेनो त्याग करवो. विषयो तो झेरना लाडु जेवा छे. जेम झेरना लाडु जमती वखते मीठा लागे छे पण परिणामे मरण नीपजावे छे, तेम विषयो पण भोगवती वखते सारा लागे छे पण परिणामे दुःखकारक छे. वळी विषयो नरक जेवा छे, तेने माखी जेवा अज्ञानी मनुष्यो भोगववानी इच्छा करे छे, पण मधमाखी जेवा ज्ञानी पुरुषो तो तेना तरफ नजर पण करता नथी. ते दृष्टांते करीने समजावुंछुं.

दृष्टांत-एकवार एक भंगी माथे नरकनो टोपलो लइ एक कंदोइनी दुकान आगळ थइने नीकळ्यो. ते समये ते कंदोइनी दुकानमांनी मीठाइ उपर बेठे-

ली माखीओ उडीने पेला भंगीना टोपला उपर बेठी, पण एज मीठाइपर बेठेली मधमाखीओ पेली साधारण माखीओनी पेठे उडी नही, पण मीठाइपर ज बेसी रही ने मधुररस चूसवा लागी. ए रीते साधारण माखीओ मलीन पदार्थ उपर बेसे छे, पण मधमाखीओ कदी पण मलीन पदार्थ उपर बेसती नथी. ए तो हमेश सुगंधीदार पुष्पमांथी मधुररस चूसे छे.

सिद्धांत—अज्ञानीजनो हलकी माखीओ जेवा छे. तेओ क्षणवार दिव्य मधुरतानो स्वाद ले छे तो क्षणमां नरक जेवा विषयसुख तरफ दृष्टि करे छे; परंतु महात्मा साधु पुरुषो तो दिव्य आनंदमय ब्रह्मस्वरुपना मधुर रसमांज निमग्न रहे छे. ए रीते विषयो नरक जेवा छे तेने अज्ञानी पुरुषो भोगववानी इच्छा करे छे.

वळी विषयो तो नाशवंत छे. ते ज्यारे त्यारे अवश्य जवाना तो छे ज, अने ज्यारे जशे त्यारे दुःख देता जशे, माटे आपणे तेने प्रथमथीज केम न तजी देवा ? माटे विषयोनो तो दूरथीज त्याग करवो.

ए प्रमाणे ए पांचे विषयो महा दुःखदायी छे. एमांना एकज विषयमां आसक्त थवाथी प्राणी नाश पामे छे, त्यारे मनुष्य तो ए पांचे विषयमां आसक्त थाय छे, ते केम नाश न पामे ?

शिष्य-कया कया विषयमां आसक्त थयाथी कयां कयां प्राणी नाश पामे छे ते कहेवानी कृपा करो.

गुरु-शब्द विषयमां हरण आसक्त थाय छे तेथी ते नाश पामे छे; स्पर्श विषयमां हाथी आसक्त थाय छे तेथी ते नाश पामे छे, रुप विषयमां आसक्त थवाथी पतंगियां नाश पामे छे, रस विषयथी माछलां नाश पामे छे अने गंध विषयमां आसक्त थयाथी भ्रमर नाश पामे छे.

शिष्य-ए हरण, हाथी, पतंगियां, माछलां अने भ्रमर अनुक्रमे शब्द, स्पर्श, रुप, रस अने गंध विषयथी शी रीते नाश पामे छे? ते खुलासाथी मने समजावो.

गुरु-एनो अनुभव हुं तने आजे सांजे प्रत्यक्ष बतावीश.

पछी गुरु शिष्यने साथे लइने सांजना वखते शेहेर बहार नदी उपर फरवा गया. अने नदी किनारे एक विशाळ वडवृक्ष नीचे गुरु बेठा. अने शिष्यने आज्ञा करी के–तुं पेला पहाडनी सपाट भींत तरफ ज्यां जळ पथरातुं पडे छे तेनी पासे एक खीण छे, त्यां जइने जोई आव के त्यां शो बनाव बने छे? गुरुनी आज्ञा प्रमाणे शिष्य त्यां जइने जुए छे तो एक सळंग पत्थर उपर पथराता जळथी शुद्ध स्फटिक जेवी शिला उपर आखा वननुं प्रतिबिंब एक मोटा आयनामां देखातुं होय ते प्रमाणे जणातुं हतुं. एटलामां त्यां एक मदोन्मत्त हाथी जळ पीवाने आव्यो. त्यां तेणे पोतानुं प्रतिबिंब निहाळी सामी कोइ मदोन्मत्त हाथीणी छे एम मानीने कामासक्त थयो. तेथी ए संयोगसुख भोगववाने एकदम देखाता प्रतिबिंब तरफ धस्यो, तेवोज पेली उंडी खीणमां पड्यो. पछी शिष्य त्यां जइने जुए छे तो बीजा केटलाक हाथी स्पर्शसुख भोगववानी लालचथी ए उंडी खीणमां पडी मरण पामेला जोवामां आव्या, अने पेलो तरतनो पडेलो हाथी बहार नीकळवाने

तरफडीयां मारतो हतो पण ते सघळुं व्यर्थ हतुं. आ बनाव जोइने शिष्यने अफसोस थयो के–अरेरे! एक क्षणवारना स्पर्शसुख माटे आम भयंकर रीते रीबाई रीबाईने मरवानुं!

पछी शिष्ये सामे किनारे आवेला वन तरफ नजर करी तो मृगनुं एक टोळुं कोइ एक पारधीना वीणा नादथी लोभाईने स्थिर थइ उभेलुं जोवामां आव्युं. एवामां शब्दविषयमां तल्लीन थयेलां ए मृगमांना एकने तेज पारधीए बाण मारी मरणने शरण कर्युं. पछी शिष्य त्यांथी पाछो फर्यो एटले एक ढीमरने माछलां मारतो दीठो. ए ढीमर लोढाना कांटामां कणीकनी गोळीओ भेरवी नदीना प्रवाहमां बूडती राखी मूकतो हतो, ते खावाना लोभथी तेने माछलां गळी जतां हतां. ते कणीक साथे लोढाना कांटा गळामां भरावाथी ते सघळां माछलां मरणने शरण थतां हतां. ए रीते रस विषयथी माछलांनुं मृत्यु थतुं हतुं. पछी शिष्यनी नजर ए नदीमां खीली उठेलां कमळवन उपर पडी. आ समये सूर्य अस्त थतो हतो तेथी कमळो सूर्यना वि-

योगथी बीडावा लाग्यां, तेनी साथे कमळोनी सुगं-धना लालचु भ्रमरो पण ते कमळोनी अंदर सप-डाइ जता हता, तथापि ते सुगंधना लोभथी बहार नीकळी शकता न हता. एवामां हाथीओए आवी ते कमळोने तोडी तोडीने खावा मांड्यां, तेनी साथे पेला भ्रमरोनो पण नाश थवा लाग्यो. आ जोइने शिष्यना मनमां आव्युं के—एक गंध विषयना लो-भथी भ्रमरो पोताना प्राण क्षणवारमां खोइ नांखे छे, ए केवा खेदनी वात छे! पछी शिष्य त्यांथी चालीने गुरुनी पासे आवतो हतो. ते वखत छेक अंधारुं थइ गयुं हतुं. ते वखत एक मोटो मणिधर नाग राफडामांथी बहार नीकळी नदीने कांठे फर-तो जोवामां आव्यो. तेना माथापरना मणिना प्र-काशना योगे अनेक पतंगियां वगेरे जंतुओ वगर प्रयत्ने ते नागना मुखमां प्रवेश करी मृत्युवश थतां दीठां. आ प्रमाणे ए जंतुओने नागनो भक्ष थतो जोइने शिष्यना मनमां बहु खेद थवा लाग्यो के अरे! तेजना भभकाथी अंजाइने रुपना मोहने लीधे आवी रीते तेओनां अचानक मरण थाय छे!!

आवा आश्चर्य तथा खेदकारक बनावो जोइने शिष्य गुरुनी पासे आव्यो. अने शब्द, स्पर्श, रुप, रस अने गंध विषयथी प्राणीओनो केवी रीते नाश थाय छे ते सघळुं कही संभळाव्युं. अने मनुष्य प्राणो के जे पांचे विषयमां फसाय छे तेने माटे घणो खेद बताववा लाग्यो.

त्रीजी प्रक्रिया.

आकाशनां अंतःकरणपंचक.

१ प्रथम मूळ अंतःकरण इंद्रिय, स्फूरण विषय अने विष्णु देवता छे. एने त्रिपुटी कहे छे. ए त्रिपुटी विना कार्य थाय नही. ए अंतःकरण दृश्य छे अने तुं तेनो द्रष्टा साक्षीरुप छे.

२ मन–इंद्रिय, संकल्प विकल्प विषय अने चंद्रमा देवता छे. ए दृश्य अने तुं तेनो द्रष्टा छे.

३ बुद्धि–इंद्रिय, निश्चय विषय अने ब्रह्मा देवता छे. ए दृश्य अने तुं द्रष्टा साक्षी छे.

४ चित्त–इंद्रिय, स्मरण विषय अने नारायण देवता छे. ए चित्त दृश्य छे अने तुं तेनो द्रष्टा छे.

५ अहंकार-इंद्रिय, अहंपणुं विषय अने रुद्र देवता छे. ए दृश्य अने तुं तेनो द्रष्टा छे.

वायुनां प्राणपंचक.

१ व्यान वायु—आखा देहमां रह्यो छे, ते सर्व अंगनी संधियोने वाळे छे, तुं कांइ वाळतो नथी. जो सांधा वाळवानो धर्म तारो होय तो वायु विना शरीर सूकाइ जाय छे तो पछी वळतुं नथी, त्यारे सौ कोई कहे छे के—शरीर वायुथी झलाइ गयुं छे तेथी सांधा वळता नथी. माटे ए धर्म वायुनो छे, तारो नथी. तुं तो व्यान वायुने जाणवावाळो छे.

२ समान वायु—नाभिस्थानमां रहे छे. ते अन्नरसने नाडीओद्वारा रोम रोममां पोहोचाडवानी क्रिया करे छे. ते दृष्टांते करीने समजावुं छुं.

दृष्टांत—बगीचामां कूवो होय छे अने माळी ते कूवामांथी पाणी काढीने धोरीया अथवा नीको वाटे सर्व वृक्षोने पोहोचाडे छे, तेथी वनस्पतिनुं पोषण थाय छे.

सिद्धांत—देहरुपी बगीचामां कूवारुपी नाभि-

स्थान कुंडी छे अने समान वायुरुपी माळी छे. जे अन्न खाधुं होय तथा पाणी पीधुं होय ते जठराग्निथी पाके छे, तेमांथी जळरुपी रस नीकळे छे ते नाभिकुंडमां पडे छे. अने अनाजनो मळ गुदा द्वाराए जाय छे. जेम कूवा आगळथी धोरीया नीकळे छे तेम नाभिस्थानमांथी मोटी नव नाडीओ तथा सूक्ष्म बोंतेर हजार नाडीओ नीकळे छे. प्रथम तेमां समान वायु ते कुंडीमांथी रस लइने मोटी नव नाडीओमां पोहोचाडे छे अने त्यांथी झीणी नसोद्वारा सर्व अंगमां पोहोचेथी ते रसवडे शरीर पुष्ट थाय छे. वनस्पतिने ठेकाणे रोम छे. ए सर्व क्रिया समान वायु करे छे. ए दृश्य छे अने तुं तेनो द्रष्टा साक्षी छे.

३ उदान वायु–कंठस्थरनमां रहे छे. पुरुष जे भोजन तथा जळपान करे छे तेने जुदां करीने अनाजना मळने गुदाद्वाराए तथा छूटा पडेला जळने लिंगद्वाराए मूके छे, ए वात प्रसिद्ध ज छे; केमके पुरुष अन्न अने जळ भेगां जमे छे ते उदान वायु जुदां न करे तो पिसाबमां अनाजनो मळ आवे

तथा विष्टामां पिसाब आवे, पण तेम थतुं नथी अने जुदां जुदां आवे छे, त्यारे जाणवुं के ए क्रिया उदानवायु करे छे. ए वायु कंठस्थानमां एक अति सूक्ष्म नाडी छे, तेनी अंदर रहीने, माणसने जाग्रत अवस्थामां जे संकल्प थाय छे अथवा भूत भविष्यनी हरकांइ वात सांभळवामां अथवा जोवामां आवी होय छे ते सर्व वासना इडा नाडीमां भोगवावे छे. प्राणी जेवी वासना करे छे ते प्रमाणे नाना प्रकारना ठाठ उदानवायु बनावीने भोग स्वप्नमां देखाडे छे. त्यारे प्राणी कहे छे के—" आज मने स्वप्न आव्युं तेमां हुं हजार कोशपर गयो हतो. त्यां घणी तरेहना भोग भोगव्या. वळी त्यां एक पुरुष साथे मारे लडाइ थइ, तेणे मारुं माथुं कापी नांख्युं, त्यारे हुं बूम पाडीने जागी उठ्यो, त्यारे तो कांइ दीठुं नही. " हवे ए स्वप्न विषे विचार करवो जे—ते पुरुष स्वप्नमां बीजे देश गयो ने आ स्थूळदेह तो अहींथी उठ्यो ज नथी; पण कदाच एम जाणे जे सूक्ष्म शरीर हजार कोशपर जाय छे, तो ते पण मान्यामां आवतुं नथी; केमके जो सूक्ष्म शरीर ब-

हार जतुं होय तो तेनी साथे प्राण पण जता रहे, पण ते तो स्थूळ शरीरथी जूदा थता नथी, शरीरमां श्वासोश्वास चाले छे. माटे जाणवुं जे उदानवायु वासनानुं स्वप्न भोगवावे छे. अने ए वायु हेडकी अथवा अडगरी देखाडे छे. माटे ए क्रिया उदानवायुनी छे, तारी नथी. ए दृश्य छे ने तुं तेनो द्रष्टा छे.

४ प्राणवायु—हृदयस्थानमां रहे छे. ते आठ पोहोरमां एकवीशहजारने छसें श्वासोश्वास ले छे. ने प्राणवायुने क्षुधा लागे छे तेज वखत जठराग्नि तेने तप्त (गरम) करे छे. जो जमे नहीं तो प्राण नीकळी जाय. माटे एम जाणवुं जे अग्निसंयोगे प्राणवायु खाय छे, हुं कांइ खातो नथी. ए दृश्य छे ने तुं तेनो द्रष्टा छे.

५ अपानवायु—गुदाद्वारे रहे छे. ते स्थूळ शरीरमां मळमूत्र थाय छे तेनो त्याग करे छे. तुं जाणतो होइश के मळमूत्रनो त्याग हुं करुं छुं, तो सांभळः—कोइ पुरुषने अपानवायु क्षोभ करे छे त्यारे ते पुरुषने मळ तथा मूत्रनो रोध थाय छे, तेथी प्राण दुःख पामे छे, त्यारे ओसड करे छे तेथी वायुस्वर

थाय छे, त्यारे बंध छूटीने सुख थाय छे. माटे जाणवुं जे ए अपानवायुज मळमूत्रनो त्याग करे छे, हुं कांइ करतो नथी. ए दृश्य छे ने तुं एनो द्रष्टा छे.

तेजनां ज्ञानेंद्रिय पंचक.

१ श्रोत्र—इंद्रिय, दिक्पाळ देवता अने शब्द सांभळवा ए विषय छे. ते ज्यां सुधी देवता छे त्यां सुधी शब्द सांभळे छे, पण जो देवता उठी जाय अथवा मंद पडी जाय तो बेहेरो थाय अथवा थोडुं सांभळे. माटे जाणवुं जे सांभळवानो धर्म दिक्पाळनो छे, मारो नथी. ए दृश्य छे ने तुं तेनो द्रष्टा छे.

२ त्वचा—इंद्रिय; वायु देवता अने स्पर्श विषय छे. तेणे करीने टाढा उंनानी तथा कठण कोमळनी खबर पडे छे. त्यारे जाणवुं जे स्पर्श करवानो धर्म वायुनो छे; केमके कोइनुं अंग सूकाइ जाय छे तो टाढा उनानी खबर पडती नथी.

३ चक्षु—इंद्रिय, सूर्य देवता अने रूप जोवुं ए विषय छे. ए सूर्य देवता मंद पडे अथवा उठी जाय तो आंखोए ओछुं देखाय अथवा आंधळो थाय.

माटे जाणवुं जे रुप जोवानो धर्म सूर्यनो छे, मारो नथी. ए दृश्य ने तुं तेनो द्रष्टा छे.

४ जिव्हा–इंद्रिय, वरुण देवता अने रसस्वाद ए विषय छे. माटे स्वाद जाणवानो धर्म वरुणनो जाणवो.

५ घ्राण–इंद्रिय, अश्विनीकुमार देवता छे, एना वडे सुगंध दुर्गंधनी खबर पडे छे. ए देवता उठी जाय तो सारी नरसी वासनी खबर पडे नहीं. माटे ए धर्म अश्विनी कुमारनो छे, तारो नथी, तुं तो तेनो द्रष्टा साक्षी छे.

जळनां कर्मेंद्रिय पंचक.

१ वाक्–एटले वाणी इंद्रिय, अग्नि देवताछे, तेथीज बोलाय छे. एना विना मूंगो कहेवाय. माटे बोलवानो धर्म अग्नि देवतानो छे.

२ पाणि–एटले हाथ इंद्रिय, देवता इंद्र, तेणे करीने पदार्थ अपाय छे लेवाय छे. ए देवता उठी जाय तो लेवड देवड थाय नहीं. माटे आपवा लेवानी क्रिया करवानो धर्म इंद्रनो छे, तारो नथी.

३ पाद—एटले पग इंद्रिय, उपेंद्र देवता. एनाथी हलाय छे चलाय छे. ए देवता उठी जाय तो चलाय नहीं ने पांगळो थाय. माटे चालवानो धर्म उपेंद्रनो छे.

४ शिश्न—इंद्रिय, प्रजापति देवता. तेणे करीने रतिभोग तथा मूत्रोत्सर्ग थाय छे. ए देवता उठी जाय तो नपुंसक थाय, माटे ए धर्म प्रजापतिनो छे, तारो नथी. ए दृश्य अने तुं तेनो द्रष्टा छे.

५ गुदा—इंद्रिय, तेना देवता नैर्ऋति (यम) छे. तेणे करीने मळत्याग थाय छे. माटे जाणवुं जे ए क्रिया यम देवता करे छे, हुं करतो नथी. ए दृश्य छे अने तुं तेनो द्रष्टा साक्षी छे.

ए रीते सर्वथी जुदा थइने जाणवुं जे ए सर्व दृश्य प्रपंच छे, ने हुं एनो द्रष्टा (साक्षी) छुं.

चोथी प्रक्रिया.

प्रथम मूळ अंतःकरणने स्फुरण थयुं जे मारे बहार जवुं छे, पण अंतःकरणथी चळायुं नहीं. पछी

अंतःकरणनी वृत्ति मनद्वारे आवी, त्यारे मन पण संकल्प विकल्प करवा लाग्युं जे जवुं के न जवुं ? पछी मनथी चलायुं नहीं. त्यारे अंतःकरणनी वृत्ति बुद्धिद्वारे आवी, त्यारे बुद्धिए निश्चय कर्यो जे मारे बहार जवुं, पण बुद्धिथी चलायुं नहीं. त्यारे अंतःकरणनी वृत्ति चित्तद्वारे आवी. ते चित्त चिंतवन करवा लाग्युं जे चालो, पण चलायुं नहीं. त्यारे अंतःकरणनी वृत्ति अहंकार द्वारे आवी, एटले अहंकार कहे चालो, त्यारे स्थूळ शरीरने अहंकारे चलाव्युं. ए रीते ज्यारे मूळ अंतःकरणमां स्फूरण थाय त्यारे तेनुं कार्य अहंकार द्वारे वृत्ति आवे त्यारे थाय. माटे जाणवुं जे सघळुं अहंकारकृत छे, अने हुं एनो द्रष्टा साक्षी छुं.

पांचमी प्रक्रिया.

अंतःकरणपंचकमां तथा ज्ञानेंद्रियपंचकमां तथा कर्मेन्द्रिय पंचकमां अध्यात्म, अधिभूत अने अधिदैव एवी त्रिपुटी छे. ए त्रिपुटीवडे क्रिया थाय छे, ए त्रणमांथी एक पण न होय तो क्रिया थाय नहीं.

अंतःकरण पंचकनी त्रिपुटीनुं कोष्टक नीचे प्रमाणे छे.

अध्यात्म	अधिभूत	अधिदैव
अंतःकरण	स्फुरण	विष्णु
मन	संकल्प विकल्प	चंद्रमा
बुद्धि	निश्चय	ब्रह्मा
चित्त	चिंतवन	नारायण
अहंकार	हुंपद	रुद्र

उपल्या कोष्टकमां अंतःकरण अध्यात्म छे, स्फुरण अधिभूत छे अने विष्णु देवता अधिदैव छे. ए त्रण मळीने त्रिपुटी थइ. ए त्रणेनी त्रिपुटीथी क्रिया थाय छे. एज प्रमाणे मन, बुद्धि, चित्त अने अहंकारनी त्रिपुटी स्पष्ट छे. ए पांचे त्रिपुटी दृश्य छे, तेने तुं जाणे छे, तेथी ते तुं नही, तुं तेनो साक्षी छे.

ज्ञानेंद्रिय पंचकनी त्रिपुटीनुं कोष्टक नीचे प्रमाणे छे.

अध्यात्म	अधिभूत	अधिदैव
श्रोत्र	शब्द	दिक्पाळ
त्वचा	स्पर्श	वायु
चक्षु	रूप	सूर्य
जिव्हा	रस	वरुण
घ्राण	गंध	अश्विनीकुमार

उपरना कोष्टकमां श्रोत्र अध्यात्म छे, शब्द अधिभूत छे, अने दिक्पाळ अधिदैव छे. ए त्रण मळीने त्रिपुटी थइ. एणे करीने शब्द सांभळवानी क्रिया थाय छे. ए प्रमाणे बाकीनी सघळी ज्ञानेंद्रियोनी त्रिपुटी जाणवी. ए सर्व दृश्य छे अने तुं तेनो द्रष्टा–साक्षी छे.

कर्मेन्द्रियपंचकनी त्रिपुटीनुं कोष्टक.

अध्यात्म	अधिभूत	अधिदैव
वाणी	वचन (बोलवुं)	अग्नि
पाणि	आदान (आपवुं लेवुं)	इंद्र
पाद	गमन (हरवुं फरवुं)	उपेंद्र
शिश्न	आनंद (रतिसुख)	प्रजापति
गुदा	विसर्ग (मळत्याग)	यम.

उपरना कोष्टकमां वाणी इंद्रिय अध्यात्म छे, वचन विषय अधिभूत छे अने अग्नि देवता अधिदैव छे. ए त्रणनी .त्रिपुटी कहेवाय छे. तणे करीने बोलवानी क्रिया थाय छे. एज प्रमाणे बाकीनी बधी कर्मेन्द्रियोनी त्रिपुटी कोष्टकपरथी स्पष्ट समजाय छे. ए सर्व दृश्य छे ने तुं तेनो द्रष्टा छे. माटे ते तुं नहीं.

शिष्य—हे महाराज ! शास्त्रोमां घणे ठेकाणे अध्यात्म, अधिभूत अने अधिदैव ए त्रण ताप कह्या छे, तेनुं शी रीते समजवुं ?

गुरु—ए त्रिविधि ताप कहेवाय छे. अध्यात्म एटले शरीरना व्याधि अने मननी उपाधि जाणवी, अधिभूत एटले पोताथी अन्य प्राणी एटले शत्रु तथा पशु पक्षी वगेरे पंचभूतात्मक सृष्टि थकी जे पीडा थाय छे ते अने अधिदैव एटले स्वप्न तथा पुनर्जन्म तथा अतिवृष्टि, अनावृष्टि, अग्नि, वायु, भूतो, महामारी आदिकथी जे पीडा थाय ते. ए सर्वने तुं जाणे छे.

शिष्य—औषधथी देहनुं दुःख मटे छे; मिष्टान्न धन स्त्रीआदिनी प्राप्तिथी मननुं दुःख मटे छे; नीति शास्त्रने रस्ते यथार्थ चालवाथी शत्रु आदि अधिभौतिक दुःख मटे छे; अने मणि मंत्र तथा महौषधीथी अग्नि आदिक अधिदैविक दुःख मटे छे. तो पछी ए त्रणे तापनी निवृत्तिने माटे आत्मज्ञाननी शी जरुर छे ?

गुरु–ए उपाय तो लौकिक छे, एनाथी क्षणिक दुःखनी निवृत्ति थाय छे, पण आत्यंतिक निवृत्ति थती नथी; एथी रोगादि मटे छे खरा, पण पाछा थाय छे. दुःखनी आत्यंतिक निवृत्ति तो आत्मज्ञान विना थती नथी.

प्रक्रिया छठी.

शिष्य–हे गुरुजी ! आपे कह्युं के आत्मा अकर्ता, अभोक्ता छे; त्यारे आ शरीरमां क्रिया कोण करे छे ? अने तेथी थतां सुख दुःख कोण भोगवे छे ? ए स्पष्ट रीते समजावो.

गुरु आ देहमां अंतःकरण पंचक छे ते कर्त्ता भोक्ता छे, प्राण पंचक तेओनां वाहन छे, कर्मेन्द्रियपंचक तेओना सेवक छे, ज्ञानेंद्रियपंचक तेओनां द्वार छे अने विषयपंचक तेओना भोग छे. ए हुं पृथक् पृथक् तने समजावुं छुं.

१ प्रथम आकाशना अंतःकरण पंचकनी वृत्तिमां भास पड्यो, पण साक्षात्कार जाण्यामां आव्युं नही. तेथी ए पोताना व्यान वाहन उपर बेशीने

श्रोत्र (कान) द्वारमां आवीने शब्द सांभळवारुपी विषय भोगवे छे, पण कानथी कांइ उत्तर देवातो नही, तेथी वाणी जे तेनो सेवक छे तेने आज्ञा करी, त्यारे वाणी सेवके उत्तर आप्यो.

२ वायुना मनने संकल्प थयो के शरीरमां खरज थाय छे, त्यारे ते समान वाहन उपर बेसीने त्वचाद्वारे आव्युं अने पाणि एटले हाथ सेवकने आज्ञा करी, तेणे त्वचाने खंजवाळी. एज रीते त्वचाने टाढ वाय तो हाथ सेवक वस्त्र ओढाडे छे, ताप लागे तो पवन नांखे छे, वगेरे सेवा करे छे. माटे तेनुं कर्ता-भोक्ता मन छे.

३ तेजनी बुद्धिए निश्चय कर्यो के मारे कोइ पदार्थ जोवो. पछी ते उदान वाहन उपर बेसीने चक्षुद्वारे आवी, पछी पाद एटले पग जे तेना सेवक छे तेणे चालीने ते पदार्थनुं रुप देखाड्युं. एटले चक्षुथी जे प्रिय अप्रिय पदार्थो जोवामां आवे छे तेणे करीने थतां सुख दुःखनी भोक्ता बुद्धि छे. तेमां तुं कांइ कर्ता के भोक्ता छेज नही.

४ जळना चित्ते चिंतवन कर्युं के अमुक पदा-

र्थनो रस चाखवो. पछी ते प्राण वाहन उपर बेसीने जिव्हाद्वारे आव्युं अने ते पदार्थनो रस चाख्यो. पछी शिश्न सेवकने आज्ञा करी, तेणे मूत्रनो त्याग कर्यो. ए रीते सारो नरसो रस चाखवाथी थतां सुख दुःखनुं भोक्ता चित्त छे. तुं तेनो द्रष्टा तथा अभोक्ताछे.

५ पृथ्वीना अहंकारे विचार कर्यो के मारे नाना प्रकारनी सुगंध लेवी. पछी ते अपान वाहन उपर बेसीने घ्राण द्वारमां आव्यो, अने अनेक प्रकारनी सुगंध लीधी. पछी गुदा सेवकने आज्ञा करतां तेणे दुर्गंधनो त्याग कर्यो. ए रीते सुगंध दुर्गंधनुं ग्रहण करवाथी थतां सुख दुःखनो भोक्ता अहंकार छे. तारा आत्माने सुख दुःख नथी.

ए प्रमाणे आकाशनां अंतःकरण पंचक कर्ता भोक्ता छे. ए सर्व दृश्य छे अने तुं तो अकर्ता, अभोक्ता अने तेओनो साक्षी छे.

सातमी प्रक्रिया.

गुरु—हे शिष्य ! में तने अंतःकरण आदि पचीश तत्त्वो कह्यां, ते पंचमहाभूतना सात्विक, राजस

अने तामस अंशमांथी उत्पन्न थयेलां छे. ए सघळां कया कया अंशमांथी कयां कयां तत्व उत्पन्न थयां छे ते स्पष्ट समजवा सारु आ नीचे कोष्टक आप्युं छे.

पंचमहाभूत	सात्विक अंश.		राजस अंश		तामसअंश.
	आकाशनां अंतःकरण पंचक.	तेजनां ज्ञानेंद्रिय पंचक	वायुनां प्राण पंचक.	जळनां कर्मेन्द्रिय पंचक.	पृथ्वीनां विषय पंचक.
आकाश	अंतःकरण	श्रोत्र	व्यान	वाणी	शब्द
वायु	मन	त्वचा	समान	पाद	स्पर्श
तेज	बुद्धि	चक्षु	उदान	पाणि	रूप
जळ	चित्त	जिव्हा	प्राण	शिश्न	रस
पृथ्वी	अंहकार	घ्राण	अपान	गुदा	गंध

ए रीते पंचभूतना सात्विक अंशमांथी आकाशनां अंतःकरणपंचक तथा तेजनां ज्ञानेंद्रियपंचक उत्पन्न थयेलां छे, राजस अंशमांथी वायुना प्राण पंचक तथा जळनां कर्मेन्द्रिय पंचक थयेलां छे; अने तामस अंशमांथी पंच विषयो उत्पन्न थयेला छे.

वळी ए कोष्टकने बीजी रीते समजवानुं आ प्रमाणे छेः—

आकाशना सात्विक अंशमांथी अंतःकरण तथा श्रोत्र इंद्रिय उत्पन्न थयेल छे, अने आकाशना राजस अंशमांथी व्यानवायु तथा वाणी इंद्रिय थयेल छे, अने आकाशना तामस अंशमांथी शब्द विषय थयो छे. एज प्रमाणे वायुना सात्विक अंशमांथी मन अने त्वचा, राजस अंशमांथी समान तथा पाद अने तामस अंशमांथी स्पर्श विषय उत्पन्न थयेल छे. एज रीते बीजां भूतोनुं पण समजी लेवुं.

शिष्य—आप सात्विक, राजस अने तामस अंशमांथी जुदां जुदां तत्त्वो उत्पन्न थयेलां गणाव्यां, पण ए तत्त्वो ते ते अंशमांथो उत्पन्न थाय छे तेनी शी साबीती?

गुरु—सत्त्व गुणथी ज्ञान थाय छे, रजो गुणथी क्रिया थाय छे अने तमोगुण तो केवळ जडरुपछे. आकाशनां अंतःकरण, मन, बुद्धि, चित्त अने अहं-

कारथी सुख दुःखनुं ज्ञान अने श्रोत्र, त्वचा, चक्षु, जिव्हा तथा घ्राण ए पांच ज्ञानेंदियोथी शब्दादिक पांच विषयोनुं ज्ञान थाय छे. माटे ए सात्विक भागमांथी उत्पन्न थयेली छे एम जाणवुं. एज रीते पांच प्राण तथा पांच कर्मेन्द्रियोथी पण प्रसिद्ध क्रिया थाय छे तेथी ए राजस भागमांथी थयेलां छे एम जाणवुं. अने पांच विषयोमां ज्ञान नथी अने केवळ जडरुप छे माटे ए तामस भागमांथी उत्पन्न थयेला छे एम जाणवुं.

आठमी प्रक्रिया.

हवे अपंचीकृत भूत एक बीजामां मळ्यां छे ते कहेछे.

१ आकाशनुं मूळ अंतःकरण ते आकाशनो भाग, वायुनो व्यान ते आकाशनो भाग, तेजनुं श्रोत्र ते आकाशनो भाग, जळनी वाणी ते आकाशनो भाग, अने पृथ्वीनो शब्द विषय ते आकाशनो भाग छे एम जाणवुं. कारण के—अंतःकरणंथी जे स्फुरण थाय छे ते हृदयाकाशमांथी उत्पन्न थाय छे अने ते पाछुं हृदयाकाशमां ज लय पामे छे, माटे अंतःकरणने आकाशनुं जाणवुं. व्यान वायु सघळा शरीरमां

आकाशनी पेठे व्यापी रह्यो छे माटे तेने पण आकाशनो जाणवो. श्रोत्रथी आकाशनो गुण जे शब्द ते संभळाय छे माटे श्रोत्र इंद्रिय आकाशनी जाणवी. वाणी इंद्रियथी आकाशनो गुण जे शब्द छे तेनो उच्चार थाय छे तेथी तेने आकाशनी जाणवी अने शब्द तो आकाशनो ज गुण छे.

२ आकाशनुं मन ए वायुनो भाग छे, केमके ए वायुना जेवुं चंचळ छे; वायुनो समान वायु ते वायुनो ज भाग छे; तेजनी त्वचा इंद्रिय ते वायुनो भाग छे, केमके तेनाथी वायुनो गुण जे स्पर्श छे ते जणाय छे; जळनी पाणि इंद्रिय ते वायुनो भाग छे, केमके तेथी वायुनो गुण जे स्पर्श छे ते तथा लेवड देवड थाय छे; अने पृथ्वीनो स्पर्श गुण ते वायुनो भाग छे.

३. आकाशनी बुद्धि ते तेजनो भाग छे, केमके बुद्धि तेजनी पेठे तेजोमय छे. वायुनो उदानवायु ते तेजनो भाग छे, केमके उदानवायु कंठस्थानमां रही जठराग्निथी पचेला अन्न रसनो विभाग करे छे. तेजनी चक्षु इंद्रिय तेजनो भाग छे, केमके ए तेजनो गुण जे रुप छे तेने जुए छे. जळनी पाद इंद्रिय ते तेज-

नो भाग छे, केमके तेजनो गुण जे उष्णता ते विशेष भागे पगमां छे, वळी ते तेजनो गुण जे रुप छे तेने जोवाने लइ जाय छे. अने पृथ्वीनो विषय रुप तेपण तेजनो ज भाग छे.

४ आकाशनुं चित्त जळनो भाग छे, केमके चित्त जळनी पेठे द्रविभूत छे. वायुमां प्राणवायु जळनो भाग छे, केमके प्राणवायु जळ वगर रही शकतो नथी. तेजनी जिव्हाइंद्रिय ते जळनो भाग छे, कारण के ते जळनो गुण जे रस तेने ग्रहण करे छे तेथी जीभने रसना पण कहे छे अने ते जळनो भाग होवाथी ज सर्वदा भीनी रहे छे. जळनी शिश्न इंद्रिय ते तो जळनो ज भाग छे, केमके ते मूत्रनो त्याग करे छे. अने पृथ्वीनो गुण रस ते जळनो भाग छे, केमके रस जळमय छे.

५ आकाशनो अहंकार पृथ्वीनो भाग छे, केमके ते पृथ्वीनी पेठे जड तथा भारे छे. वायुनो अपान वायु पृथ्वीनो भाग छे, केमके ते पृथ्वीनो गुण गंध (दुर्गंध) तथा पृथ्वीनो भाग जे मळ छे ते बन्नेने गुदावाटे बहार काढी नांखे छे. तेजनी घ्राण इंद्रिय ते

पृथ्वीनो भाग छे, केमके ते पृथ्वीनो गुण जे गंध छे तेने ग्रहण करे छे. जळनी गुदा इंद्रिय पृथ्वीनो भाग छे, केमके ते पृथ्वीनो भाग मळ छे तेने बहार काढी नांखे छे. अने पृथ्वीनो गंध गुण तो पृथ्वीनो भाग प्रसिद्ध रीते छे ज.

ए रीते पंचभूतनां पचीश तत्वो छे. ते तारां-नथी. ए सर्व तत्वोने तुं जाणे छे तेथी ते तुं नही, तुं तो तेओनो साक्षी आत्मा छे.

नवमी प्रक्रिया.

शिष्य—हे महाराज ! आपे पेहली प्रक्रियामां आकाशनां अंतःकरण पंचक, वायुना व्यान आदिक पांच प्राण, तेजनी श्रोत्रादिक पांच ज्ञानेंद्रियो, जळ-नी वाचादिक पांच कर्मेन्द्रियो,अने पृथ्वीना शब्दादिक पांच विषयो कह्या, अने उपरनी आठमी प्रक्रियामां तो एथी जुदीज रीते कह्युं तेनुं शुं कारण ?

गुरु-पेहली प्रक्रियामां पंचमहाभूतनां दरेकनां मुख्य पांच पांच तत्वो केहलां छे, अने आठमी प्रक्रि-यामां आकाशनां तत्त्वो वायु, तेज, जळ तथा पृथ्वी

भूतोमां मळवाथी ने वायु आदिनां तत्त्वो आकाशादिक भूतोमां मळवाथी पेदानां तत्त्वोनुं जुदा जुदा प्रकारथी निरुपण कर्युं छे. ए रीते आ पंचीकरणमां सूक्ष्म देहनां अपंचीकृत पचीश तत्त्वोनुं निरुपण कर्युं छे ते मुमुक्षु जनोने जुदी जुदी प्रक्रियाथी समजवा सारु छे; परंतु वेदांत शास्त्रना घणा ग्रंथोमां सूक्ष्म देहनां सत्तर तत्त्वो कहेलां छे. वेदांत प्रक्रियाना प्रमुख ग्रंथ पंचदशीना प्रथम प्रकरणमां विद्यारण्य स्वामीए आ प्रमाणे कह्युं छे.

॥ श्लोक ॥

बुद्धि कर्मेंद्रिय प्राण पंचकैर्मनसाधिया ।
शरीरं सप्तदशभिः सूक्ष्मं तल्लिंगमुच्यते ॥

अर्थ—पांच ज्ञानेंद्रिय, पांच कर्मेन्द्रिय, पांच प्राण, मन अने बुद्धि ए सत्तर तत्त्वो मळीने सूक्ष्म शरीर बन्युं छे, अने तेनेज उपनिषद् वगेरेमां लिंग शरीर कह्युं छे (ए इंद्रियोथी अगोचर छे तेथी एनुं नाम सूक्ष्म शरीर छे).

ए प्रमाणे पंचदशीमां सूक्ष्म शरीरनां सत्तर

तत्त्वो कहेलां छे. वळी वेदांतना केटलाक ग्रंथोमां मन अने बुद्धिने एकठां गणीने सोळ तत्त्वो कहेलां छे, वळी केटलेक ठेकाणे मन, बुद्धि, चित्त अने अहंकार ए चार अंतःकरण जुदां जुदां गणीने ओगणीश तत्त्वो कहेलां छे अने केटलेक ठेकाणे तो वळी सत्तावीश के अठ्ठावीश तत्त्वो पण कहेलां छे.

शिष्य–ए सत्तावीश–अठ्ठावीश तत्त्वो कयां कयां तेनां नाम मने कही संभळावो.

गुरु–पांच ज्ञानेंद्रिय, पांच कर्मेन्द्रिय, चार अंतःकरण, पांच प्राण, पंचमहाभूत, अविद्या, काम अने कर्म ए आठ पूरनी अष्टपूरी कहेवाय छे. ए सर्वनां मळीने सत्तावीश तत्त्वो थाय छे. वळी जो चार अंतःकरणने बदले पांच (अंतःकरणपंचक) गणीए तो अठ्ठावीश तत्त्वो थाय छे.

शिष्य–आवी रीते वेदांतना जुदा जुदा ग्रंथोमां जुदी जुदी रीते तत्त्वोनी संख्यानुं निरुपण कर्युं छे. तेथी तो मारुं मन उलटुं भ्रमित थइ जाय छे के एमां खरुं शुं मानवुं ?

गुरु–केटलाक आचार्योंए कार्य–कारणनी एकताथी थोडां तत्त्वो कह्यां छे, अने केटलाके कार्य तथा कारणने जुदां जुदां वर्णवीने वधारे तत्त्वो कहेलां छे. गमे तेटलां तत्त्वो कह्यां होय तेनी आपणे कांइ पंचायत नथी. भेंस वीयाइ होय तेने पाडो छे के पाडी छे तेनी भांजगडमां पडवानी आपणे जरुर नथी, आपणने तो दूधनुं काम छे. तेमज तत्त्वोनी संख्या गमे तेटली गणो; परंतु तेमां समजवानुं मात्र एटलुं ज छे के–ए बधां तत्त्वो दृश्य, जड, विकारी, अनात्मा, सावयव अने नाशवंत छे; अने आत्मा तो तेओनो द्रष्टा, अजर, अमर, स्वयंप्रकाश निष्क्रिय, अविकारी, निरवयव, असंग अने सच्चिदानंदरुप छे, एवो दृढ निश्चय राखवो.

शिष्य–हे गुरु महाराज ! तमे आत्माने निष्क्रिय एटले अकर्ता कहोछो, पण देह इंद्रियादिकना समूहमां आत्मानो ज व्यापार प्रतीत थाय छे. जो तेम न होय तो जीवात्मारहित मडदुं कांइ क्रिया करी शकतुं नथी. तेथी एम मालम पडे छे के सर्व क्रिया आत्मा ज करे छे, छतां तमे आत्माने निष्क्रि-

य केम कहोछो ?

गुरु–आत्मा चैतन्य छे अने देह इंद्रियादिक जड छे. ते चैतन्य आत्माना आश्रयथी देहइंद्रियादिक पोत पोतानी क्रिया करे छे, तथी एम न समजवुं के ए क्रिया आत्मा ज करे छे. जेम आकाशने विषे वायुना वेगथी वादळां दोडे छे, तेमां चंद्रमा जोवामां आवे छे, ने ते चंद्रमा दोडतो जणाय छे अने वादळां स्थिर मालम पडे छे, पण वास्तविक जोतां तेम नथी. तो पण अज्ञानीजनो कहे छे के चंद्रमा दोडे छे ने वादळां तो स्थिर छे. तेम आत्माने पण कर्ता माने छे तेने अज्ञानी जाणवो. आत्मा तो निष्क्रियज छे. ते उपर श्रुतिनुं प्रमाण छे के–

निर्गुणं निष्क्रियं शांतं निरवद्यं निरंजनं ।

अर्थ–आत्मा निर्गुण एटले सत्व रज अने तम ए त्रण गुणथी रहित छे, निष्क्रिय एटले क्रिया रहित–अकर्ता छे, शांत स्वरुप छे, वाणीवडे वर्णवी न शकाय एवो छे, अने निरंजन एटले मायाना अंजनथी रहित छे, ए रीते आत्मा शुद्ध सच्चिदानंदरुप छे.

दशमी प्रक्रिया.

शिष्य–आपे स्थूल देहने अन्नमयकोश कहीने वर्णव्यो हतो, तेम सूक्ष्म देहमां पण कोश छे के नही? जो होय तो तेनां रुप कही संभळावो.

गुरु–सूक्ष्म देहमां पण त्रण कोश छे. १ प्राणमय कोश, २ मनोमय कोश, ३ विज्ञानमयकोश.

१ प्राणमय कोश–पांच कर्मेन्द्रिय अने पांच प्राण मळीने प्राणमय कोश जाणवो. केटलाक पांच प्राण अने पांच उपप्राण मळीने प्राणमयकोश थाय छे एम कहे छे. नाग, कूर्म, कृकल, देवदत्त अने धनंजय ए पांच उपप्राण छे. नागथी ओडकार थाय छे, कूर्मथी आंखोनुं मींचवुं उघाडवुं थाय छे, कृकलथी छींक थाय छे, देवदत्तथी बगासुं आवे छे अने धनंजयथी शरीर पुष्ट थाय छे.

२ मनोमयकोश–पांच ज्ञानेंद्रिय अने मन ए छ मळीने मनोमय कोश कहेवाय छे.

३ विज्ञानमय कोश–पांच ज्ञानेंद्रिय अने बुद्धि ए छ मळीने विज्ञानमय कोश कहेवाय छे.

उपर प्रमाणे त्रण कोश सूक्ष्म देहना छे. आगळ कही गया प्रमाणे स्थूळ देहने अन्नमयकोश कहेलो छे, ते अन्नमय कोशनी अंदर मनोमय कोश छे, मनोमयनी अंदर विज्ञानमय कोश छे, अने विज्ञानमय कोशनी अंदर आनंदमय कोश छे (ए पांचमा कोशनुं वर्णन हवे पछी करवामां आवशे). ए रीते पांचकोशनी परंपराए गुफा छे. तेनी अंदर आत्मा रह्यो छे. जेम कोशेटामां रहेलो जीवडो कोशेटाथी ढंकाइने रहेलो छे, तथा जेम तरवार म्यानथी ढंकाइने रहेली छे, तेम आत्मा पण पांच कोशथी आच्छादित छे. वास्तविक तो आत्मा शुद्ध छे; पण जे जे कोशनी साथे आत्मानो व्यवहार चाले छे ते ते कोशरुप आत्मा प्रतीत थाय छे. जेमके हुं मनुष्य छुं, हुं मोटो छुं, हुं जाडो छुं, एवुं अन्नमय कोशथी प्रतीत थाय छे; हुं भूख्यो छुं, हुं तरस्यो छुं, एवुं प्राणमय कोशथी प्रतीत थाय छे; आ देह मारो छे, आ घरबार स्त्री पुत्रादिक मारां छे, हुं संसारी छुं एवुं मनोमय कोशथी प्रतीत थाय छे; हुं ज्ञानी छुं, हुं मूर्ख छुं, एवुं विज्ञानमय कोशथी प्रतीत

थाय छे; अने हुं सुखी छुं एवुं आनंदमय कोशथी प्रतीत थाय छे. ए प्रमाणे पांच कोशना मिथ्याधर्म आत्माने विषे भ्रमे करीने प्रतीत थाय छे, परंतु आत्मा तो कोशातीत एटले ए सघळा कोशथी न्यारो शुद्ध स्वरुप छे, पण अविद्या (अज्ञान) रुप उपाधिए करीने आत्मा कोशरुप भासे छे. जेम के स्फटिकमणि शुद्ध छे, पण लीलां पीळां लाल वस्त्रना योगे करीने लीलो पीळो के रातो मालम पडे छे. वास्तविक रीते स्फटिक लीलो पीळो के रातो छे ज नही, शुद्ध छे; तेम आत्मा पण कोशरुप नथी, पण शुद्ध छे. जेम चोखा उपर अंदर बधेथी शुद्ध सफेदरुप छे, पण फोतरांथी ढंकायला होवाथी ते डांगररुप मालम पडे छे, तेने युक्तिथी फोतरांथी जुदा करवाथी शुद्ध चोखा थाय छे, तेम पंचकोशथी आत्माने विवेक तथा विचारे करीने जुदो समजवाथी आत्मा शुद्ध सच्चिदानंदरुप जाणवामां आवे छे. केमके जो कोशरुप आत्मा होय तो कोश तो अनेक छे अने आत्मा तो एक छे, कोश नाशवंत छे अने आत्मा तो अविनाशी छे, कोश जाडो पातळो

भूख्यो तरस्यो ज्ञानी अज्ञानी एवा धर्मवाळा छे अने आत्मा तो ए कोशना सघळा धर्मथी रहित छे; माटे आत्मा कोशरुप नथी, कोशातीत छे. हे शिष्य ! ए प्रकारे तुं पांचे कोशथी न्यारो ज छे, अने कर्ता-भोक्तापणुं तथा सुख-दुःख पण तारामां नथी. तुं तो असंग अने साक्षीरुप सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप छे.

हवे सूक्ष्मदेहनां बीजां आठ तत्त्वो छे ते कहेछे.

चोपाइ.

स्वप्न अवस्था कंठ स्थान,
मध्यमा वाणी प्रविविक्त भोग भान;
ज्ञानशक्ति सत्त्वगुण जाण,
उकार मात्रा तैजस अभिमान. १३

टीका-सूक्ष्मदेहनी स्वप्न अवस्था छे. आगळ सूक्ष्मदेहनी त्रीजी प्रक्रियामां कह्युंछे के-कंठमां एक अत्यंत सूक्ष्म नाडी छे, तेमां उदानवायु रहे छे. ते वायु, माणसने जाग्रत अवस्थामां जे संकल्प थाय छे अथवा भूत भविष्यनी हरकांइ वात सांभळ-

वामां के जोवामां आवी होय छे ते वासना इडा नाडीमां भोगवावे छे, जेवी वासना प्राणी करे छे तेवा अनेक प्रकारना ठाठ उदानवायु बनावीने भोग स्वप्नमां देखाडे छे, त्यारे प्राणी कहे छे के–आज मने स्वप्न आव्युं तेमां में घणा भोग भोगव्या. ए रीते ए काम उदानवायु करे छे, माटे स्वप्नावस्था सूक्ष्मदेहनी छे, अने तुं तेने जाणनारो साक्षी छे. ए स्वप्नावस्थानुं स्थान कंठमां छे. अने ते अवस्थामां मध्यमा वाणी छे अने प्रविविक्त भोग छे. प्रविविक्त भोग एटले सूक्ष्मवासनामय भोग. जेम जाग्रत अवस्थामां घीनो लसलसतो शीरो खाधाथी शरीर पुष्ट थाय छे अथवा तरवारना घाथी माथुं कपाइ जाय छे, तेम स्वप्नावस्थामां शीरो खाधाथी शरीर पुष्ट थतुं नथी तथा तरवारना घाथी माथुं कपाइ जतुं नथी, पण मात्र सुख दुःखनो भोग थाय छे. ए भोगने सूक्ष्मभोग कहेछे. जेम एक शीशीमां अत्तर के कपूर भर्युं होय ते शीशीमांथी ते वस्तु काढीनांख्या पछी पण तेमां तेनी सूक्ष्म सुगंध रहे छे, तेम जाग्रत अवस्थाना स्थूळ भोग स्वप्नावस्थामां निवृत्त

थइ जाय छे, तोपण ते स्थूळ भोगना संस्कार रुप सूक्ष्मभोग स्वप्नमां भोगववामां आवे छे. स्वप्नावस्थामां ज्ञानशक्ति एटले स्वप्नमां जोवामां आवेला पदार्थोने जाणवानी शक्ति छे. अने ए अवस्थानो सत्त्वगुण, ॐकारनी बीजी उकार मात्रा अने तैजस अभिमान छे.

शिष्य–हे महाराज ! शास्त्रोमां घणे ठेकाणे जाग्रत अवस्थामां सत्त्वगुण कहेलो मारा सांभळवामां आव्यो छे. अने आप तो जाग्रत अवस्थामां रजो गुण अने स्वप्नावस्थामां सत्त्व गुण छे एम कहोछो, तेनुं कारण शुं ?

गुरु–जाग्रत अवस्थामां विषयोनुं ज्ञान थाय छे के-विषयो तो दुःखदायी छे अने मोक्षनुं साधन तो एक आत्मज्ञानज छे. आवुं ज्ञान सत्त्वगुण विना थतुं नथी. माटे जाग्रत अवस्थामां सत्त्वगुण कह्यो छे. वळी जाग्रतमां विशेषे करीने सघळी क्रिया थाय छे ते रजोगुणनुं कार्य छे, तेथी जाग्रतमां विशेषपणे रजोगुण कह्यो छे. एज प्रमाणे तमो गुण पण जाग्रत अवस्थामां रहेलो छे. अने स्वप्नमां तो

मात्र विषयोनुं ज्ञानज थाय छे पण क्रिया कांइ थती नथी तेथी सत्त्वगुण कह्यो छे.

चोपाई.

सूक्ष्मदेहनां ए तेत्रीश तत्त्व,
तुं एनो द्रष्टा छे स्पष्ट;
तुं ए दृश्य तत्त्व नहि होय,
जुदां जुदां विचारी जोय. १४

टीका–प्रथम जे पचीश तत्त्वो कह्यां हतां ते अने तेरमी चोपाइमां कहेलां आठ तत्त्व ए बन्ने मळीने तेत्रीश तत्त्वो सूक्ष्मदेहनां जाणवां, अने ए सर्व तत्त्वोनो तुं द्रष्टा छे ए वात स्पष्ट छे. ए सर्वने जुदां जुदां करीने विचारी जुए तो तने स्पष्ट अनुभव थशे के ए दृश्य तत्त्व ते तुं नथी, तुं तो ए सर्वथी भिन्न आत्मा छे.

वळी हे शिष्य ! ए वात दृष्टांते करीने तने समजावुंछुं, सांभळ.

दुहो.

घट द्रष्टा जेम घट नही, प्रगट ज न्यारो दखे,

(तेम) देह द्रष्टा तुं आत्मा, न्यारो भिन्न विशेष.१५

अर्थ–जेम घडाने जोनारो पुरुष घडारुप नथी, पण प्रसिद्ध रीते तेनाथी जुदोज देखाय छे, तेम सूक्ष्मदेहने जोनारो तुं तेनाथी विशेषे करीने जुदो आत्मा छे. जेम घडो दृश्य, जड तथा नाशवंत छे, तेमज देह पण दृश्य, जड तथा नाशवंत छे, अने आत्मा तो स्थूळ तथा सूक्ष्मदेहथी जुदो, द्रष्टा, चैतन्यरुप अने अजर अमर छे.

हवे त्रीजो कारण देह छे ते विषे कहेवामां आवे छे.

चोपाई.

त्रीजो कारण देह अज्ञान,
तेनो तुं द्रष्टा पोते स्वापज्ञान;
तेथी विलक्षण तुं आत्मा जाण,
ते तुं नहि अनुभव प्रमाण. १६

टीका–त्रीजो कारण देह छे, अज्ञाननुं नामज कारण देह छे. ते स्वापज्ञान एटले उंघने जाणनार छे; कारण के कारण देहमांज गाढ निद्रानो अनुभव थाय छे. ए त्रीजा कारण देहनो पण तुं द्रष्टा तेनाथी

भिन्न आत्मा छे. ए देह पण तुं नथी एम अनुभवथी मानजे.

शिष्य–आपे 'अज्ञाननुं नामज कारण देह छे' एम केम कह्युं ?

गुरु–प्रथम स्थूळदेह अने बीजो सूक्ष्मदेह, ए बे देहनी अपेक्षाथी त्रीजो कारण देह कहेवायो. तेनुं स्वरुप अज्ञानज छे; कारण के अज्ञानमांथी स्थूळ अने सूक्ष्म ए बे देहरुपी कार्य थयां छे, माटे अज्ञान ए बे देहनुं कारण छे, तेथी अज्ञाननुं नाम कारण देह कहेवायुं. तेनो तुं आत्मा ब्रह्मरुप छे.

शिष्य–स्थूळ देह तो प्रगट जोवामां आवे छे अने सूक्ष्म देह पण तेनां तत्त्वोनां कार्य उपरथी जाणवामां आवे छे, पण अज्ञानरुप कारण देह ते तो कांइ प्रत्यक्ष के अनुमानथी जणातो नथी, तेम छतां ए दृश्य अने हुं तेनो द्रष्टा छुं एम. केम कहेवाय? वळी तमे कहोछो के–तुं ब्रह्म छे, पण हुं तो अज्ञानी छुं, भणवुं गणवुं, प्रश्न उत्तर, विद्या अविद्या, ध्यान योग, जप तप वगेरे हुं कांइ जाणतो नथी, त्यारे हुं ब्रह्म केम कहेवाउं ?

गुरु–हे भाई! तारी मूर्खता मूकी दे, अहीं कांइ चतुराइनुं काम नथी. अंतःकरण शुद्ध करीने पोताना स्वरूपने जाण अने अभिमाननी भूल टाळी दे, एटले तुं ब्रह्म ज छे. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं.

दृष्टांत–जेम कोइ पुरुष सूतो छे, तेने बीजा पुरुषे आवीने कह्युं के–भाई! तुं सूतो छे के? त्यारे तेणे उत्तर आप्यो के–हुं तो उंघमां सूतो छुं, जागतो नथी. हवे एवुं कहे तेने मोटो मूर्ख जाणवो; केमके जो उंघी गयो होय तो उत्तर शी रीते आपे? माटे ए पुरुष मूर्ख छे, केमके पोते जागे छे तेम छतां कहे छे के हुं तो उंघुं छुं.

सिद्धांत–तेम तुं पण कहे छे के हुं तो अज्ञानी छुं, पण हे शिष्य! ए अज्ञानने जाणनारो तुं ज छे, ते तुं अज्ञानी केम थयो? जेम कोइ पुरुष शरीरने जोइने कहे के–आ देह तो काळो छे, गोरो छे, काणो छे, कुबडो छे, एटला प्रकार देहमां छे; पण देहने जोनारामां कांइ आव्युं नही. ए तो निर्दोष, निस्पृह अने सर्वनो साक्षी छे. तेम अज्ञानने जाणवावाळो अने सर्वनुं प्रमाण करवावाळो तुंज छे,

माटे अज्ञानरुप (कारण देह) तुं नही, तुं तो ज्ञानस्वरुप छे; परंतु असत्‌रुप आवरण अने अभानरुप आवरणने लीधे तुं एम कहे छे के हुं अज्ञानी छुं.

शिष्य–असत् आवरण अने अभान आवरण कोने कहेवाय ?

गुरु–कोइ माणस तने पूछे के–'तुं आत्माने जाणे छे ?' त्यारे तुं कहे के–'आत्मा क्यां छे के जेथी हुं तेने जाणुं ?' एटले तारुं कहेवुं एवुं थयुं के–आत्मा छे पण नही अने आत्मा देखातो पण नथी. तेमां आत्मा नथी एनुं नाम असत् आवरण जाणवुं, अने आत्मा देखातो नथी एनुं नाम अभान आवरण जाणवुं. आत्मा छे नही, आत्मा देखातो नथी, एवुं जाणवावाळो तुं ज आत्मा छे. हुं मनुष्य छुं, आ काम में कर्युं, आ सगां संबंधी मारां छे, इत्यादि अज्ञाननां कार्य छे, माटे अज्ञान एज कारण देह छे. ए दृश्य छे अने तुं एनो द्रष्टा एथी विलक्षण छे; अने ते तुं नथी एवुं अनुभव प्रमाण छे. श्रुतिमां पण कह्युं छे के–"आत्मा सूर्यनी पेठे स्वप्रकाशक छे ने अज्ञानथी भिन्न छे."

हवे कारण देहनां आठ तत्त्वो छे ते कहुंछुं.

चोपाई.

सुषुप्ति अवस्था हृदय स्थान,
पश्यंती वाचा आनंदभोग मान;
द्रव्य शक्ति तमोगुण जाण,
मकार मात्रा प्राज्ञ अभिमान. १७

टीका—कारण देहनी सुषुप्ति अवस्था छे, तेनुं हृदय स्थान छे, सूक्ष्म विचारना संस्काररुप पश्यंती वाचा छे, आनंद एज कारण देहनो भोग छे, जाग्रतादि व्यवहारने अनुकुळ पदार्थोने उत्पन्न थवाना कारणरुप द्रव्य शक्ति छे, अंधधुंधमय तमोगुण छे, ॐकारनी त्रीजी मकार मात्रा छे, अने प्राज्ञ अभिमान छे.

शिष्य—सुषुप्ति अवस्थानुं स्वरुप वर्णवी बतावो.

गुरु—गाढ (अघोर) निद्रा एज सुषुप्ति अवस्था छे. ए अवस्थामां सर्व इंद्रियो तथा अंतःकरणनी वृत्तिओ कारण अज्ञानमां लय थाय छे, ते समये जागृत तथा स्वप्न अवस्थाना अनेक तरेहना व्यवहार

जरा पण जोवामां आवता नथी. ए सुषुप्ति अवस्थानो तुं द्रष्टा छे, कारण के सुषुप्तिमांथी ज्यारे तुं जागे छे त्यारे कहे छे के-आज हुं सुखे उंघ्यो हतो अने कांइ पण जाणतो न हतो. वळी कोइना देहमां पीडा थती होय ने ते उंघी जाय छे तो तेने पीडा जणाती नथी. माटे सुषुप्ति अवस्थामां सुख छे एम मालम पडे छे; केमके जेनो अनुभव कर्यो होय तेनुं ज स्मरण थाय छे. जेम कोइ पुरुष द्वारका जइ आव्यो होय ते पुरुष पाछो पोताने घेर आवे त्यारे पण तेने स्मरण रहे छे के-द्वारकानाथनुं मंदीर बहु सारुं-रमणीय छे, ने मूर्ति पण मनोहर छे, गोमती तळावमां न्हावानी जुक्ति सारी छे ने तेमांथी गोपीचंदन नीकळे छे, वगेरे द्वारकामां जे जे अनुभव्युं होय तेनुं स्मरण थाय छे. तेमज सुषुप्ति अवस्थामां (गाढ निद्रामां) मने सुख हतुं ने कांइ पण जाणतो नहतो, एम जागृत थया पछी कहे छे. माटे ए अवस्थाने जाणनारो तुं पोते आत्मा छे.

शिष्य-हे महाराज! तमे कह्युं के-कारण शरीरमां आनंद भोग छे एटले सुषुप्ति अवस्थामां आ-

नंद (सुख) छे. ए वात मारा समजवामां आवती नथी; कारण के जो ए अवस्थामां आनंद थतो होय तो गाढनिद्रा वखते केम कहेवातुं नथी ?

गुरु–तने में प्रथम ज कह्युं छे के–गाढ निद्रा समये सर्व इंद्रियो तथा मन बुद्धि आदिक पांचे अंतःकरण अज्ञानमां लय थइ जाय छे, तेथी ते समये तेने जे आनंद सुख थाय छे ते कही शकातुं नथी, ज्यारे जागे छे त्यारे ज कही शकाय छे. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत–एक स्त्री कूवामांथी पाणी काढती हती, एवामां तेना पगनुं झांझर कूवामां पडी गयुं, तेथी ते काढवानी फिकरमां पडी, एटलामां कोइ पुरुष त्यां आवी चढयो, तेने ते स्त्रीए कह्युं के–आ कूवामां मारा पगनुं झांझर पडी गयुं छे, ते जो तुं काढी आपीश तो तने हुं एक रुपीओ आपीश. एवुं सांभळीने पेलो माणस कूवामां उतर्यो, अने डूबकी मारी के तरत कूवाने तळीएथी झांझर हाथमां आव्युं, तेथी तेने ए वखते अत्यंत आनंद थयो, अने विचारवा लाग्यो के

झांझरवाळी स्त्री कांठा उपर उभी छे तेने वधामणी आपुं, पण तेनाथी बोलायुं नही; कारण के पाणीमां वाणी इंद्रियनी क्रिया चाली शकती नथी, केमके वाणी इंद्रियना देवता अग्नि छे, तेने जळ साथे विरोध छे, तेथी पाणीमां बोली शकातुं नथी. पण ते पाणीमां झांझर मळयाना आनंदनो अनुभव पोते करे छे अने पाणीमांथी बहार नीकळ्या पछी पोतानो आनंद बीजाने जणावे छे.

सिद्धांत--तेम कारण देहमां आत्मानो आनंद छे ते कारण देहथी कही शकातो नथी, स्थूळ सूक्ष्म देहथी कहेवाय छे, अर्थात् सुषुप्ति अवस्थानो आनंद जागृत अवस्थामां कही शकाय छे, केमके सुषुप्ति अवस्थामां इंद्रियो लय पामे छे, परंतु सुषुप्तिमां प्रपंचना अभावने अनुभवनारो स्वप्रकाश ज्ञानानंदरूप आत्मा छे, तेथी जागीने मन तथा वाणी वगेरे साधन वडे आनंद जाहेर कराय छे. माटे सुषुप्ति अवस्थानो तुं द्रष्टा आत्मा तेनाथी जुदोज छे.

हे शिष्य ! ए रीते कारण देहनां जे आठ तत्त्वो छे ते तने कहीने समजाव्यां. ए तत्त्वो ते तुं नथी

तेमज तारां नथी, कारण देहनां छे, तुं तो ए सर्वथी भिन्न छे.

चोपाई.

ए कारण देहनां आठ तत्त्वो सही,
बीजां तत्त्व एमां नही;
एनो साक्षी तुं सच्चिदानंद,
नित्य निरंतर परमानंद. १८

टीका—हे शिष्य ! कारण देहनां आठ तत्त्वो छे, ते सत्तरमी चोपाइमां में तने कही संभळाव्यां, ए विना बीजां तत्त्वो कारण देहमां नथी. अने तुं आत्मा ए त्रीजा कारण देहनो साक्षी छे, अने तुं सच्चिदानंदरूप छे, वळी नित्य छे, निरंतर छे अने परम आनंदरूप छे.

शिष्य—साक्षी कोने कहीए ?

गुरु—जेम कोइ माणसे बीजा पुरुषने गुन्हो करतां अथवा कांइ क्रिया करतां जोयो होय तो ते जोनारो साक्षी कहेवाय छे, तेम देह, इंद्रियो, मन,

प्राण वगेरे जे जे क्रियाओ करे छे ते सर्व क्रिया आत्मा जोया करे छे. माटे आत्माने साक्षी कह्यो छे.

शिष्य—सच्चिदानंद कोने कहीए ?

गुरु-सत् चित् अने आनंद ए त्रण पद मळीने सच्चिदानंद कहेवाय छे. जागृत, स्वप्न अने सुषुप्ति ए त्रण अवस्थामां तथा भूत, भविष्य अने वर्तमान ए त्रणे काळमां आत्मा छे छे ने छेज, माटे आत्मा सत् छे. अने जागृत, स्वप्न तथा सुषुप्ति ए त्रणे अवस्थाने तथा त्रणे काळने आत्मा जाणे छे माटे चित्रुप (चिद्रुप) छे, अने सदा सर्वदा आत्मा पोते पोताने प्रिय छे, माटे आत्मा आनंदरुप छे. ए रीते सच्चिदानंद स्वरुपोऽहं एम जाणवुं. सत्, चित् अने आनंद ए पोतेज अस्ति, भाति अने प्रिय जाणवुं.

शिष्य—अस्ति, भाति अने प्रिय एटले शुं ?

गुरु—अस्ति एटले छे, भाति एटले भासे छे अने प्रिय एटले वहालुं; ए रीते सत् चित् अने आनंद तथा अस्ति भाति अने प्रिय एमां कांइ तफावत नथी; केमके सत् एज अस्ति अने अस्ति एज

सत्; चित् एज भाति अने भाति एज चित्; अने आनंद एज प्रिय अने प्रिय एज आनंद छे.

शिष्य—आत्मा आनंदरुप छे त्यारे तेने शोक मोह केम थायछे?

गुरु—में तने एकत्रीशमा दोहरामां कहेलुं ज छे के—शोक मोह मननो धर्म छे, आत्मानो नथी. अने हर्ष, शोक, मोह वगेरे थाय छे ते अविद्याए करीने आत्माए पोतामां मानी लीधेल छे तेथी तेनाथी लेपाय छे. वास्तविक रीते तो आत्मा निर्लेप छे; अने स्त्री, पुत्र, देह, इंद्रियो तथा प्राण करतां पण आत्मा वधारे प्रिय लागे छे. विद्यारण्य स्वामीए पंचदशीना बारमा प्रकरणमां कह्युं छे के—

॥ श्लोकः ॥

वित्तात् पुत्रः प्रियः पुत्रात् पिंडः पिंडात्तथेंद्रियम् ॥
इंद्रियाच्च प्रियः प्राणः प्राणादात्मा प्रियः परः ॥

टीका—धनथी पुत्र प्रिय छे, केमके पुत्रने माटे पिता घणुं धन खरचे छे. अने पुत्र करतां पिंड (अन्नमयदेह) प्रिय छे, केमके दुकाळमां पुत्रने

वेचीने पण पोताना देहनुं रक्षण करे छे. देह करतां इंद्रियो प्रिय छे, इंद्रियो करतां प्राण प्रिय छे अने प्राण करतां आत्मा प्रिय छे.

याज्ञवल्क्य मुनिए बृहदारण्यकनी श्रुतिमां पोतानी स्त्री मैत्रेयीने कह्युं छे के–ओ मैत्रेयी ! पतिनी कामनाने माटे पति प्रिय होतो नथी, पण पोताना आत्मानी कामना माटे पति पिय छे; स्त्रीनी कामना माटे स्त्री प्रिय नथी, पण पोताना आत्मानी कामना माटे स्त्री प्रिय छे. पुत्रोनी कामना माटे पुत्र प्रिय नथी, पण पोताना आत्मानी कामना माटे पुत्र प्रिय छे. एज प्रमाणे धन, पशु वगेरे सर्व पोताना आत्मानी कामना माटे प्रिय छे. ए रीते आ संसारमां जे जे वस्तु छे ते सव पोताने अर्थे प्रिय लागे छे. ए प्रमाणे पोतानो आत्मा ज परम प्रेमनुं पात्र छे. माटे ते परम आनंदरुप छे.'

शिष्य–आत्माने नित्य अने निरंतर कहेवानुं शुं कारण ?

गुरु–जे वस्तु मरण (नाश) धर्मथी रहित

होय ते नित्य कहेवाय छे. नित्य एटले सत्य वस्तु. आत्मा त्रणे काळमां अने त्रणे अवस्थामां सत्य छे, माटे ते नित्य छे. अने जे सत्य छ तेज निरंतर छे. सत्य वस्तुनो कोइ काळे नाश थतो ज नथी, अने जेनो कोइ काळे नाश थतो नथी ते निरंतर कहेवाय छे. ए प्रकारे आत्मा निरंतर एटले भेद रहित छे, कारण के परब्रह्ममां अने आत्मामां कांइ पण अंतर (भेद) नथी.

शिष्य—आपे स्थूळ देहमां अन्नमयकोश कह्यो हतो, अने सूक्ष्म देहमां प्राणमय, मनोमय तथा विज्ञानमय ए त्रण कोश कह्या हता, त्यारे कारण देहमां कयो कोश छे ? तेनुं स्पष्ट वर्णन करी बतावो.

गुरु—कारण देहमां आनंदमय नामे पांचमो कोश छे. कारण शरीरमां रजोगुण तथा तमोगुणथी मलिन थयेलो सत्त्वगुण प्रिय, मोद अने प्रमोद ए त्रण प्रकारनी वृत्तिओ साथे मळवाथी जे आनंद थाय छे तेने आनंदमय कोश कहेछे.

शिष्य–प्रिय, मोद अने प्रमोद वृत्तिओ कोने कहे छे ?

गुरु–पोताने गमता पदार्थ जोवाथी जे आनंद थाय छे ते प्रिय कहेवाय छे, पोताने गमता पदार्थ मळवाथी जे आनंद थाय छे तेने मोद कहे छे, अने पोताने गमता पदार्थ भोगववाथी जे आनंद थाय छे तेने प्रमोद कहेछे.

शिष्य–आपे कह्युं के आत्मा आनंदमय छे, त्यारे आनंदमय कोश ए आत्मा खरो के नही ?

गुरु–आत्मा तो कोशातीत एटले पांचे कोशथी न्यारो छे, एवुं में तने प्रथम समजावेलुं ज छे. माटे आनंदमय कोश ए पण आत्मा नथी; कारण के अविद्या, प्रिय, मोद अने प्रमोद मळीने आनंदमय कोश थाय छे. तेमां अविद्यानो नाश थाय छे पण आत्मा तो अविनाशी छे; प्रिय, मोद अने प्रमोद ए त्रण वृत्तिओ उत्पन्न थाय छे अने लय पामे छे तेथी ते क्षणिक छे, पण आत्मा तो अजन्मा तथा नित्य छे. माटे आनंदमय कोश पण आत्मा नथी.

ए प्रमाणे आत्मा आनंदमय कोशरुप नथी. आत्मा तो पांचे कोशथी भिन्न छे. अने ए कारण देहनो तथा तेनां आठ तत्त्वोनो अने आनंदमय कोशनो साक्षी छे.

हवे चोथा महाकारण देह विषे कहेवामां आवे छे.

चोपाई.

चोथो महा कारण देह ज्ञानस्वरुप,
तेनो तुं प्रकाशक छे शुद्धरुप;
तेनां तत्वो कहुं छुं तने,
ते तुं श्रवण करजे शुद्ध मने. १९

टीका—स्थूळ सूक्ष्म अने कारण ए त्रण देह कह्या. ए त्रण देहनी अपेक्षाथी चोथो महाकारण देह कहेवाय छे. अविद्या तथा देहादिक प्रपंचनी अत्यंत निवृत्तिनुं मोटुं कारण, माटे महा कारण देह कहेवायो. आ चोथो देह ज्ञानस्वरुप छे, अर्थात् हुं द्रष्टा साक्षी छुं, एवुं जे विशेष ज्ञान मनोवृत्तिमां थाय छे तेनुं ज नाम महाकारण देह छे. एनो तुं प्रकाशक शुद्ध आत्मा छे.

शिष्य—महाकारण देह ज्ञानस्वरुप छे, त्यारे तो ते आत्मा खरो के नही? कारण के आत्मा पण ज्ञानस्वरुप छे.

गुरु—ब्रह्मनिष्ठ गुरुद्वारा वेदांतशास्त्रना श्रवणथी हुं द्रष्टा साक्षी छुं एवुं विशेष ज्ञान मननी वृत्तिमां थाय छे, तेनेज महा कारण देह कह्यो छे. ए विशेष ज्ञान ते महाकारण देह, अने सामान्य ज्ञानस्वरुप ए आत्मा छे. ए रीते ज्ञानना बे प्रकार छे. १ सामान्यज्ञान अने २ विशेषज्ञान. अद्वितीय सामान्य ज्ञानरुप आत्मा छे. अने जे विशेष ज्ञान छे ते अज्ञानने तथा देहाध्यासने निवृत्त करीने पाछुं पोते पण निवृत्त थइ जाय छे, एटले केवळ एक सामान्य ज्ञानरुप पूर्ण आत्मा रहे छे. जेम डोहोळुं मलिन पाणी होय, तेमां कोयलानी भूकी तथा सूरोखार वगेरे पदार्थो नांखवाथी ते पाणीमांना मलने नीचे बेसाडीने ते पदार्थो पोते पण तेनी साथे नीचे बेसी जाय छे, ने पाणीने शुद्ध निर्मळ करे छे, तेम गुरु तथा शास्त्रना उपदेशथी उत्पन्न थयेलुं विशेष ज्ञान अज्ञानने मटाडीने पोते पण निवृत्त थाय छे, ने एक

सामान्य ज्ञानरुप आत्मा रहे छे. वळी ए विशेष ज्ञान तो अज्ञाननी निवृत्तिनुं साधन छे ने ते जागृत अवस्थामांज रहे छे, पण सुषुप्तिमां रहेतु नथी, तेथी ते अनित्य ने परिछिन्न छे, पण आत्मा तो नित्य तथा अपरिछिन्न छे. माटे महाकारण देह ते तुं नही, तेना तुं प्रकाशक सामान्य ज्ञानरुप पूर्ण स्वरुप आत्मा छे.

हवे महा कारण देहनां तत्त्वो तने कहुं छुं ते तुं शुद्ध मनथी सांभळ.

शिष्य-आप शुद्ध मनथी सांभळवानुं कहोछो, पण सांभळवानी क्रिया तो कानथी थाय छे, त्यारे कानथी सांभळ एम केम कहेता नथी ? ने शुद्ध मनथी सांभळवानुं कहोछो तेनुं कारण शुं ?

गुरु-कान तो एक इंद्रिय छे, ते द्वारा बीजाए कहेला शब्दोनो अवाज आपणा देहमां उतरे छे, पण ते ग्रहण करवुं ए मननुं काम छे. समज्या विना कानथी सांभळ्युं ते नही सांभळ्या जेवुं जाणवुं. काने करीने जे सांभळ्युं होय, तेने शुद्ध मनथी एटले एकाग्र चित्तथी अनुभव पूर्वक समजवुं, एज

बराबर सांभळ्युं कहेवाय. माटे जे श्रवण करवुं ते एकाग्र चित्तथी श्रवण करवुं जोइए.

हवे महाकारण देहनां आठ तत्त्व छे ते कहेवामां आवे छे.

चोपाई.

तुर्या अवस्था मुर्धनि स्थान,
परावाचा आनंदावभास भोग मान;
इच्छाशक्ति शुद्ध सत्वगुण जाण,
अर्द्धमात्रा प्रत्यगात्मा अभिमान. २०

टीका—पूर्वे जे चोथो महाकारण देह कह्यो तेनी तुर्या अवस्था छे. तुरीय एवुं शुद्ध आत्मानुं नाम छे, ते शुद्ध आत्मा तुर्यावस्थानो प्रकाशक तुर्यातीत छे; केमके जागृत, स्वप्न तथा सुषुप्ति ए त्रण अवस्थाने जाणनारो आत्मा ए त्रणे अवस्थानो द्रष्टा जुदो छे. अने ए त्रणे अवस्थानी अपेक्षाथी आत्मानुं नाम तुरीय कहेवायुं छे. श्रीमत् तोटकाचार्ये पण कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

यदि जागरित प्रभृति त्रितयं ।

परि कल्पितमात्मानि मूढधिया ॥
अभिधानमिदं तदपेक्ष्य भवेत् ।
परमात्मपदस्य तुरीयमिति ॥

अर्थ–मूढ बुद्धिवाळा पुरुष जागृत, स्वप्न अने सुषुप्ति ए त्रण अवस्था आत्मामां कल्पी छे, एटले ए त्रण अवस्था आत्मानी छे एम मान्युं छे. ए त्रण अवस्थानी अपेक्षाथी परमात्मपदनुं तुरीय नाम पडयुं छे.

माटे स्थूळ, सूक्ष्म ने कारण; जागृत, स्वप्न ने सुषुप्ति, ए त्रणने जे जाणवावाळो शुद्ध आत्मा छे तेज तुरीय (तुर्यातीत) छे. ए तुर्या अवस्थानुं मूर्धनि स्थान छे, परा (एटले शब्दना उच्चारनी पेहेली अवस्था) नामनी वाणी छे. अने आनंदावभास भोग छे. आनंदावभास एटले गुरु तथा शास्त्रना उपदेशवडे यथार्थ आत्मज्ञान थयाथी मारां जन्म मरणादि दुःख टळी गयां, हुं कृतार्थ थयो, एवो जे विशेष आनंदनो अनुभव थाय छे ते. अने आत्मानी स्वइच्छा तेज शक्ति जाणवी, ने शुद्ध स-

स्वगुण छे. ॐकारनी अर्धमात्रा छे. अने हुं द्रष्टा छुं एवुं प्रत्यगात्म अभिमान छे.

शिष्य—हे गुरु महाराज ! आपे कह्युं के—'तुर्या अवस्थानुं मूर्धनिस्थान छे ने परावाचा छे.' ए मने समजायुं नही; कारणके मूर्धनिस्थान तो ताळवामां छे अने परावाणी नाभिस्थानमां छे. ए रीते वाचा नीची अने स्थान उंचुं केम होय ? वळी आनंदावभास भोग कोने कहे छे ? ए पण समजाववानी कृपा करो.

गुरु—जेम पिता अने पितामह, तेम कारण अने महाकारण छे. तुर्या पण अपेक्षा मात्र छे. अने वाणी तथा मूर्धनिस्थान संबंधी तने शंका थइ तेनुं निवारण दृष्टांते करीने करुंछुं.

दृष्टांत—फुवारानुं जळ उंचेथी पृथ्वी उपर पडे छे, अने पाछुं पृथ्वी उपर पडेलुं.जळ फुवारामां आवीने धारा नीकळे छे.

सिद्धांत—मूर्धनिथी आत्मानी वृत्ति नीची ढळीने नाभिस्थान के जे परावाचा छे, त्यां वृत्ति अं-

कुर थइ रहीने पश्यंतिए वाचा रही. त्यां परामां जे वस्तुनी कामना छे तेनुं प्रमाण पश्यंतिथी थाय. मध्यमाए वृत्ति आवीने संकल्प विकल्परुपी घाट घडे, अने वैखरीथी वृत्ति आवीने वाणी कहे; त्यारे जाणवुं जे मूर्धनिथी वृत्ति चालीने परा, पश्यंति, मध्यमा ने वैखरी ए च्यार द्वारे वृत्ति मळे त्यारे वचन बोलाय छे. वळी तुरीय आत्मा नखथी शिखा सुधी सघळा शरीरमां व्यापी रह्यो छे. तेथी ते मूर्धनि स्थानमांज छे एम नथी; परंतु मूर्धनिस्थान सर्वथी श्रेष्ठ छे, अने तुरीय आत्मानुं स्थान पण श्रेष्ठ कहेवुं जोइए. माटे मूर्धनि स्थान कह्युं छे. हवे आनंदावभास भोग एटले शुं ते समजावुं छुं. तुर्यामां जे आनंद छे ते सामान्य आनंद छे, पण जाग्रत अवस्थामां विशेष आनंद जणाय छे. ते दृष्टांतथी समजावुं छुं.

दृष्टांत—कोइ एक शाहुकार अचानक मरण पाम्यो, तेना घरमां घणुं धन हतुं, पण ते सघळुं पृथ्वीमां दाटेलुं हतुं. तेना पुत्रने पण ते धननी सामान्य रीते खबर हती, पण ते कइ जगोए दाट्युं छे

ते जाणवामां नहतुं, तेथी ते पुत्रना घरमां पुष्कळ पैसा दाटेला छतां तेनो आनंद सामान्य हतो. पछी ए दाटेलुं धन तेने जड्युं अने खोदीने बहार नजर आगळ खडु कर्युं अने सन्मार्गे वापरवा मांड्युं, त्यारे तेने विशेष आनंद थयो.

सिद्धांत–तेम महाकारणने विषे आत्मानो आनंद सामान्य छे, ते सर्वदा अवश्यमेव छे, पण ते जाग्रतमां विशेषे करीने जणाय छे.

ए रीते महाकारण देहनां विशेष ज्ञानरुप आठ तत्त्वो कह्यां. ते सर्वनो तुं प्रकाशक, स्वप्रकाशरुप, पूर्णज्ञानरुप शुद्ध आत्मा छे. ए सर्व तत्त्वोनो तुं साक्षी छे.

चोपाई.

एवां सर्व मळीने ब्याशी तत्त्व कही,
तुं एनो ज्ञाता स्वप्रकाश सही;
अहं ब्रह्म निश्चय दृढ होय,
एज साक्षात्कार कहीए सोय. २१

टीका–हे शिष्य ! आगळ कह्या प्रमाणे स्थूळदेहनां ३३ तत्त्वो, सूक्ष्म देहनां पण ३३ तत्त्वो, कारण देहनां ८ तत्त्व, अने महाकारण देहनां ८ तत्त्व. ए रीते चार देहनां एकंदर ८२ तत्त्वो कह्यां. ए सर्व तत्त्वोने जाणनारो तुं स्वयंप्रकाश आत्मा छे. ए रीते 'हुं ब्रह्म छुं' एवो दृढ निश्चय थाय, त्यारे साक्षात्कार (अपरोक्ष ज्ञान) थयो कहेवाय. पंचदशीना छठा प्रकरणमां कह्युं छे के–

॥ श्लोक ॥

अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद परोक्ष ज्ञानमेवतत् ।
अहं ब्रह्मेति चेद्वेद साक्षात्कारः स उच्यते ॥

अर्थ–'ब्रह्म छे' ए रीते ब्रह्मनी सत्यता जाणवी अने ब्रह्मने आत्माथी भिन्नरुप जाणवुं ते परोक्षज्ञान कहेवाय छे. अने 'हुं ब्रह्म छुं' ए प्रकारे ब्रह्मने आत्माथी अभिन्नरुप (अभेदरुप) जाणवुं ते साक्षात्कार एटले अपरोक्ष ज्ञान कहेवाय छे. वळी ते दृष्टांते करीने समजावुं छुं.

दृष्टांत–दश पुरुषो बे कांठे भरपूर पाणीवाळी

नदी उतरीने सामेपार गया. नदीमां पाणीनी ताण एटली बधी हती के-तेमांनो कोइ माणस जो गफलतमां रहे तो तणाइ पण जाय. तेथी सामेपार गया पछी पेला दश पुरुषोमांना एके गणत्री करी तपासी जोयुं के-आपणामांनो कोइ तणाइ गयो तो नथी? तेणे गणत्री करी तो नव पुरुष थया, कारण के ते गणती वखते बीजा सर्वनी गणत्री करतो हतो पण तेमां पोताने गणतो नहतो, तेथी नव थता हता, तेथी तेणे एवो निश्चय कर्यो के-जरुर आपणामांनो एक माणस तणाइ गयो. एवुं जाणीने पोतानी भूलथी ते रोवा लाग्यो. एटलामां कोइ नवीन पुरुष त्यां आवी चढ्यो, तेणे पेलाने रोतो जोइने पूछ्युं के-अरे भाइ! तुं केम रुए छे? त्यारे तेणे उत्तर आप्यो के-भाइ! अमे दश जण नदी उतरीने आ पार आव्या, तेमांथी एक जण तणाइने डूबी गयो छे तेथी हुं रोउं छुं. ए सांभळीने पेला नवीन पुरुषे पोताना मनमां तेओनो संख्या गणी जोइ तो तेओ दश थया. तेथी तेणे पेला रोता पुरुषने कह्युं के-तुं रोइश नही, दशमो पुरुष छे. ए सांभळीने पे-

लाने निश्चय थयो के दशमो पुरुष डूबी गयो नथी, जीवतो छे खरो; ने तेने आ माणसे दीठो हशे, तेथी ते कहे छे के दशमो पुरुष छे. ए रीते पेलाने खात्री थइ के दशमो पुरुष छे, आ परोक्षज्ञान कहेवाय. पछी पेला नवीन पुरुषे कह्युं के–तुं फरीथी मणत्री कर. पेलाए फरीथी गणत्री करी तो पण नव पुरुष थया, तेमां पोताने गण्यो नहो. पछी पेला नवीन पुरुषे कह्युं के–दशमो पुरुष तुं छे. त्यारे पेलाने निश्चय थयो के–दशमो पुरुष ते हुं छुं, एने अपरोक्ष ज्ञान कहेवाय.

सिद्धांत–तेम जे पुरुष एम जाणे छे के 'कोइ ब्रह्म छे' एने परोक्ष ज्ञान कहेवाय; पण गुरु तथा शास्त्रना उपदेशथी तेने एम निश्चय थाय के 'हुं ब्रह्म छुं' ए अपरोक्ष ज्ञान कहेवाय. जेम कोइ माणस साकर खाइने पोतानो अनुभव आपणने जणावे के–साकर तो मीठी छे, ते उपरथी आपणने साकर मीठी छे एवुं जे ज्ञान थयुं ते 'परोक्ष' ज्ञान कहेवाय. अने ते साकर आपणे पोते खाइने तेनो जाते अनुभव कर्याथी मीठापणानो जे अनुभव थाय

ते 'अपरोक्ष ज्ञान' कहेवाय. तेम शास्त्रो वांच्याथी आपणने ज्ञान थाय के-परमात्मा सच्चिदानंदरुप छे, ए परोक्ष ज्ञान कहेवाय, अने गुरु तथा शास्त्रना उपदेशवडे अनुभव पूर्वक सच्चिदानंद परमात्माने पोतारुप जाणवा ए अपरोक्ष ज्ञान कहेवाय.

चोपाई.

पण चार देहथी न्यारो होय,
हमणा मुक्तिसुख पामे सोय;
सर्व व्यापक ने सहुथी न्यारो,
विवेकदृष्टिए करी विचारो. २२

टीका—पूर्वे में तने स्थूळ, सूक्ष्म, कारण अने महाकारण ए चार देह कह्या. ए चारे देहथी हुं शुद्ध आत्मा न्यारो छुं एवुं दृढज्ञान थाय तो हमणां जीवतां ज मोक्षसुख पामे, कहेतां जीवन्मुक्त थाय, एमां संशय नथी. आत्मा सर्वव्यापक छे, अर्थात् नाम रुपात्मक अखिल ब्रह्मांडमां सघळे ठकाणे व्यापी रहेलो छे. जेम आभूषणमां सुवर्ण व्यापक छे, तेम जगतमां आत्मा व्यापी रहेलो छे. वळी ए शुद्धात्मा

सर्वथी न्यारो छे, अर्थात् आ कल्पना मात्र जगतथी जुदो छे. जेम कल्पित सर्पथी रज्जु जुदी छे तेम आत्मा पण आ कल्पित ब्रह्मांडथी जुदो छे एम विवेकदृष्टिए करीने विचारवुं.

शिष्य—आपे विवेकदृष्टिए करीने विचारवानुं कह्युं ते शी रीते?

गुरु-शुद्ध चैतन्य सच्चिदानंदरुप आत्मा स्थूळ, सूक्ष्म ने कारण ए त्रण देहमां द्रष्टारुपे करीने व्यापी रहेलो छे; जाग्रत, स्वप्न अने सुषुप्ति ए त्रण अवस्थामां साक्षीरुपे करीने व्यापी रहेलो छे; अने अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय तथा आनंदमय ए पांचे कोशमां प्रकाशरुपे करीने व्यापी रहेलो छे, अने वळी तेनो तेज आत्मा ए असत्‌रुप चारे देहोथी, चारे अवस्थाओथी तथा पांचे कोशोथी जुदो छे. एवी रीते आत्मानो अनुभव करवो तेनुं नाम विवेकदृष्टिए करीने विचार कर्यो कहेवाय. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं.

दृष्टांत—कोइ एक पुरुष पोताना एक मोटा घरमां रहे छे. ए घरने त्रण प्रस्थान छे. एक दिवान-

खानुं, बीजो ओरडो अने त्रीजी एक अंधारी एकांत ओरडी छे. तेमां दिवानखानुं छे ते वेपारनुं काम करवाने तथा बेठकने माटे काम लागे छे, ओरडो छे ते भोजन वगेरे कामने माटे उपयोगमां आवे छे, अने अंधारो एकांत ओरडी छे ते एकांतमां बेशीने निवृत्तिथी विचार करवाना उपयोगमां आवे छे. ए त्रणे स्थानमां काम करनारो पुरुष एकज छे, पण ते पुरुष ए त्रणे स्थानथी न्यारोज छे.

सिद्धांत–तेमज स्थूल, सूक्ष्म ने कारण; जाग्रत, स्वप्न ने सुषुप्ति ए त्रणमां जे चोथो तुरीय ते अनुस्यूत (व्यापक) छे. दिवानखानाने ठकाणे जाग्रत अवस्था, ओरडाने ठेकाणे स्वप्न अवस्था अने अंधारी ओरडीने ठेकाणे सुषुप्ति अवस्था छे. ए त्रणथी तुरीय जुदो छे. माटे एवो निश्चय करवो जे आत्मस्वरुप हुं ब्रह्म सर्वमां व्यापक छतां सर्वथी न्यारो छुं; मारे विषे स्थूळ, सूक्ष्म, कारण ने महाकारण नथी.

शिष्य–हे गुरुदेव ! तमे आत्माने चार देहथी भिन्न कहोछो, त्यारे देहथी आत्मा जुदो अने आ-

त्माथी देह जुदो, तेमज आत्माथी भूत भौतिक प्रपंच जुदो अने प्रपंचथी आत्मा जुदो, एवी रीते परस्पर भेदथी द्वैत (भेदज्ञान) सिद्ध थाय छे, अने तमे तो अद्वैत एटले अभेदज्ञान सिद्ध करोछो, एवी रीते विरोध आवे छे तेनुं केम ?

गुरु–चार देह तथा भूत भौतिक प्रपंच जो सत्य होय तो द्वैत (भेदज्ञान) सिद्ध थाय, पण ए तो ब्रह्मने विषे कल्पित छे, जेम रज्जुमां सर्पनी, आकाशमां श्यामतानी, सीपमां चांदीनी अने उजड मेदानमां मृगजळनी भ्रांति कल्पित मात्र छे, तेम ब्रह्मने विषे देहादिक सर्व दृश्यप्रपंच कल्पित मात्र अने असत्‌रूप छे, माटे द्वैत सिद्ध थतुं नथी. एक अद्वितीय ब्रह्म सत्य छे. श्रीमद्‌भगवद्‌गीताना बीजा अध्यायमां श्रीकृष्ण परमात्माए अर्जुन प्रत्ये कह्युं छे के–

॥ श्लोक ॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टांत स्त्वनयो स्तत्त्वदर्शीभिः ॥

अर्थ—असत् वस्तुनी सत्ता एटले सद्‌भाव

संभवतो नथी तथा सत् वस्तुनो अभाव संभवतो नथी, ए सत् असत् बन्नेनी पण मर्यादा तत्त्वदर्शी पुरुषोए देखी छे. तात्पर्य ए के असत्रुप आ दृश्य-प्रपंच सर्व जगत् तेनो कोइ काळे सद्भाव नथी, ते तो सदा सर्वदा असत् रुपज छे, पण एक अद्वितीय सच्चिदानंदरुप आत्मा सदा सर्वदा सत्रुप छे. ए रीते तत्त्वज्ञानी पुरुषोए जगत् सर्व मिथ्या छे ने एक आत्माज सत्य छे एम निश्चय करेलो छे. ए रीते गीतामां पण जगत् सर्व मिथ्या छे ने आत्मा एक सत्य छे एम निरुपण कर्युं छे.

शिष्य–ज्यारे जगत् असत्य (मिथ्या) छे, त्यारे ते देखाय छे केम ? अने मिथ्या वस्तुथी सुख दुःख पण थवुं न जोइए, तेम छतां सुख दुःख केम थाय छे ?

गुरु–तारी शंका केवळ अज्ञानीना जेवी छे, असत्य वस्तु पण देखाय अने तेनाथी सुख दुःख पण थाय एमां शंका करवा जेवुं नथी. जेमके स्वप्न असत्य छे तेम छतां ते देखाय छे अने तेनाथी सुख दुःख पण थाय छे, तथा मृगजळ असत्य छतां

देखाय छे अने तेनाथी सुख दुःख पण थाय छे, तेमज जगत पण असत्य छतां देखाय छे अने तेनाथी सुख दुःख पण थाय छे. तेमां तने आश्चर्य केम लागे छे ?

शिष्य–ज्यारे जगत असत्य छतां सुख दुःख थाय छे, त्यारे तेनाथी छूटवाने माटे शा उपाय योजवा जोइए.

गुरु–इश्वरे पोतानी मायाशक्तिथी आ कल्पित जगत रचेलुं छे, ते असत्य छे, मिथ्या छे, दृश्य प्रपंच छे, एम जाणीने जो तेमां बंधाय नही, तो जगत कोइने बंधन करतुं नथी; पण जीवे तेमां सत्यबुद्धि मानेली छे, ने तेथी जीवात्मा देह, स्त्री, पुत्र, धन वगेरेमां अहंता ममतारुप दृढ अध्यास करी बेठो छे, तेज तेने बंधन तथा दुःख करनार छे. जेमके हाड, मांस, रुधिरादिकनो बनेलो कोइ माणस मरी जाय, पण तेनामां जो ममत्व न होय तो तेना मरणथी कोइने पण दुःख थतुं नथी; पण ए मारो भाइ छे, ए मारो बाप छे, ए मारो पुत्र छे, ए मारो पति छे, ए प्रमाणे जीवे पोताना मनथी भिन्न भिन्न

द्वैत रचेलुं छे, तेथी तेना नाशथी तेने दुःख थाय छे. ए रीते जीवे पोताना मनथी उभा करेला मनोमय द्वैत प्रपंच ज जीवने बंधन करनार छे. जेमके कोइ माणसनो पुत्र उद्यमने अर्थे दूर देशावर गयो होय ने ते त्यां जीवतो बेठो होय, तथापि शत्रुता करनार कोइ ठगारो आवीने तेना पिताने कहेके "तमारो पुत्र फलाणा शेहेरमां प्लेगथी मरण पाम्यो छे." एवी रीते पोताना पुत्रना मरणनी जूठी वात सांभळीने घेर बेठेलो तेनो पिता अत्यंत शोक करे छे अने रडे छे. आ ठेकाणे शोकनुं कारण इश्वररचित पुत्र नथी, केमके इश्वररचित पुत्र तो परदेशमां साजो ताजो सुखपूर्वक पोतानो उद्यम करे छे, पण शोकनुं कारण तो पिताए पोताना मनथी मानेलो मानसिक पुत्र छे. जो तेम न होय तो पोतानो पुत्र जीवतो छतां पण तेने मरण पामेलो मानीने महाशोक केम करे? आ उपरथी समजवुं के इश्वर रचित सृष्टि हर्ष शोक सुख दुःखरुप बंधन करती नथी, पण मनकल्पित सृष्टि ज बंधन करे छे. जेमके एज परदेशमां गयेलो पुत्र मरण पाम्यो होय, तोपण

तेना मरणनी वात जाणवामां नही आववाथी घेर बेठेलो तेनो पिता आनंदमां रहे छे. हवे जो इश्वर रचित पुत्र आनंदनुं कारण होय तो तेना पिताने आनंद न थवो जोइए, पण शोक थवो जोइए; कारण के इश्वररचित पुत्र तो मरण पाम्यो छे. पण पिताए पोताना मनथी ते पुत्रने जीवतो मान्यो छे, तेथी शोक नही करतां आनंदमां रहे छे. माटे जीवकृत मानसिक द्वैत ज सर्व बंधननुं कारण छे. एटला माटे आत्मज्ञाने करीने तेनी निवृत्ति करवी.

शिष्य–जो मानसिक द्वैतथीज बंधन थतुं होय तो तेनी निवृत्ति योगाभ्यास करवाथी थाय छे, कारण के योगाभ्यासथी मनोराज्य जीताय छे, तो पछी आत्मज्ञान (ब्रह्मज्ञान) मेळववानी शी जरुर छे?

गुरु–योगाभ्यासथी मानसिक द्वैतनी शांति थाय छे खरी, पण ते तात्कालिक एटले ज्यां सुधी समाधिमां स्थित होय त्यां सुधी ज. समाधिमांथी जाग्रत थतां पाछुं जेमनुं तेम द्वैत प्रतीत थाय छे. माटे आत्मज्ञान विना आत्यंतिक शांति थती नथी. श्रुतिमां पण कह्युं छे के—

ज्ञात्वादेवंमुच्यते सर्व पाशैः ।

अर्थ-दव एटले परमात्माने जाण्याथी संसारना सर्व पाशथी मुक्त थाय छे. वळी-

ज्ञात्वा शिवं शान्तिमत्यन्तमेति ।

अर्थ-परमात्मने जाणीने आत्यंतिक शान्तिने प्राप्त थाय छे.

माटे आत्मज्ञान विना केवळ योगाभ्यासथी आत्यंतिक शांति थती नथी. श्वेताश्वतर उपनिषदमां कह्युं छे के-

॥ श्लोकः ॥

यदा चर्म वदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः ।
तदा देवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥

टीका-ज्यारे मनुष्यो, आकाशने मृगचर्मनी पेठे वींटश, एटले मृगचर्म लांबुं होय छे तेने हाथे करीने जेम वींटो करे छे, तेम आकाशरुपी पोलाणनो वींटो करशे, त्यारे देव (परमात्मा) ने जाण्या विना दुःखनो अंत एटले आत्यंतिक शान्ति थशे. हवे आकाशनो मृगचर्मनी पेठे वींटो कोइ काळे थाय ज

नहीं, कारण के ते अवयव रहित व्यापक छे, तेम परमात्माने जाण्या विना संसारनी निवृत्ति थती ज नथी.

आत्माना अपरोक्ष ज्ञानथी ज मोक्ष थाय छे ते उपर ब्रह्मनामावळीनुं प्रमाण छे के-

॥ श्लोक ॥

अहं साक्षीति यो विद्यात् विविच्यैवं पुनः पुनः ॥
स एव मुक्तः सो विद्वान् इति वेदांत डिंडिमः ॥

अर्थ-जे पुरुष हुं साक्षी छुं एवुं जाणीने तेनुं वारंवार विवेचन करे छे, तेज विद्वान छे अने तेज मुक्त छे, एम वेदांतशास्त्र नगारुं वगाडीने कहे छे.

ए रीते गुरुना अनुभवी उपदेशथी शिष्यने पोताना स्वरूपनुं दृढ ज्ञान थयुं, ते शिष्य पोते नीचे लखेला त्रण दोहावडे कही देखाडे छे.

दुहो.

हुं स्थूळ सूक्ष्म कारण नही,
नही महा कारण रूप;
नहि जाग्रत स्वप्न सुषुप्ति,

हुं पोते शुद्ध स्वरुप. २३

टीका-शिष्य कहे छे के-हे स्वामी! स्थूळ, सूक्ष्म ने कारण ए त्रण देह ते हुं नही, अने विशेष ज्ञानस्वरुपी चोथो महाकारण देह ते पण हुं नही, तेम ज उपर कहेला त्रण देहनी त्रण अवस्थाओ अनुक्रमे जाग्रत, स्वप्न अने सुषुप्ति ते पण मारामां नथी. ए अवस्थाओ तो बुद्धिनी छे एम श्रीमद् भागवतना सप्तम स्कंधना सातमा अध्यायमां कह्युं छे, ते आ प्रमाणे:-

॥ श्लोकः ॥

बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः ।
ता ये नैवानुभूयंते सोध्यक्षः पुरुषः परः॥

अर्थ-जाग्रत, स्वप्न तथा सुषुप्ति ए त्रण वृत्तिओ (अवस्थाओ) बुद्धिनी छे, ए त्रण वृत्तिओनो जेनाथी अनुभव करवामां आवे छे, तेने सर्वनो साक्षी तथा सर्वथी पर आत्मा जाणवो.

ए त्रणे अवस्थाओथी भिन्न, तेओनो प्रकाशक हुं पोते शुद्धस्वरुप स्वयंप्रकाश आत्मा छुं.

दुहो.

तुर्या साक्षी तो कोई कहे,
जो साक्ष्य पदारथ होय;
उपाधि रहित स्वरुप हुं,
नहीं साक्ष्य साक्षी दोय. २४

टीका—शिष्य कहे छे—हे गुरुजी ! उपरना त्रेवीशमा दोहामां कहेला साक्ष्य एटले साक्षीथी जणाय एवा पदार्थो जो सत्य होय (एटले स्थूळ सूक्ष्मादि देह तथा जाग्रत स्वप्नादि अवस्थाओ जो सत्य होय) तो आत्मानां तुरीय तथा साक्षी ए बे नाम कोइथी कही शकाय; पण उपर कहेला साक्ष्य पदार्थो सत्य (साचा) नथी, तो पछी आत्माने तुरीय तथा साक्षी केम कही शकाय ? जेमके कोइ पुरुषनां तेनां जुदां जुदां सगां वहालांना संबंधथी तेनां जुदां जुदां नाम पडे छे. जो ते पुरुषने पुत्र होय तो ते पिता कहेवाय छे, जो तेने स्त्री होय तो तेनो ते पति कहेवाय छे, जो तेने मा होय तो तेनो ते पुत्र कहेवाय छे, जो तेने भत्रिजो होय तो तेनो

ते काको कहेवाय छे, इत्यादि; परंतु जो ए सगां संबंधी मूळगां होय ज नहो, तो पछो ते पुरुषनां पिता, पति, पुत्र, काको वगेरे नाम क्यांथी कहेवाय? माटे ए नामो मात्र कल्पित छे, पण ते पुरुष सत्य छे. एज रीते तुरीय तथा साक्षी नाम पण सत्य नथी–कल्पना मात्र छे. ए साक्ष्य तथा साक्षी बन्ने मारा स्वरुपमां नथी, हुं तो ए उपाधिथी रहित केवळ निरुपाधि शुद्धस्वरुप छुं.

वळी शिष्य कहे छे—

दुहो.

हुं विश्व तैजस प्राज्ञ नहि,
नहि तुर्या मुज मांय;
नहि द्रष्टा साक्षी नही,
केवळ शुद्ध स्वरूप हुं भाई. २५

टीका–जाग्रत अवस्थानो अभिमानी विश्व ते हुं नहो, स्वप्न अवस्थानो अभिमानी तैजस ते हुं नहीं, अने सुषुप्ति अवस्थानो अभिमानी प्राज्ञ ते हुं नहीं; वळो तुर्या अवस्था ते पण मारामां नथी, तथा

द्रष्टा* अने *साक्षी एवां नाम पण मारामां वास्तविक नथी; परंतु हे भाइ! हुं तो केवळ शुद्धस्वरूप सच्चिदानंदरूप आत्मा छुं.

ए सांभळीने गुरु कहे छे के–हे भाइ! तारो अनुभव यथार्थ छे. हवेथी तुं एवो ज निश्चय करजे के–मारा विषे किंचित मात्र उपाधि नथी, हुं सर्वमां छुं, ने मारा विषे द्रष्टा–साक्षीपणुं संभवे नही, ते उपर दृष्टांत कहुं छुं.

दृष्टांत–वस्त्रमां वाणो अने ताणो बन्ने सूतर छे, ते सूतर नाम मटीने वस्त्र नाम पडयुं छे, तेने सौ वस्त्र ज कहे छे अने सूतर नाम तो भूली ज गया छे.

सिद्धांत–तेम पोताना आत्मस्वरुपने भूलीने सौ उपाधिमय जीव कहे छे, पण पोते सच्चिदानंद

* दृश्य अने साक्ष्य पदार्थोनी अपेक्षाथी द्रष्टा अने साक्षी एवां नाम कहेवामां आवे छे, पण दृश्य अने साक्ष्य पदार्थोनो निषेध करी तेओने ज्यारे सत्य मान्यां नही, तो पछी कोनो द्रष्टा अने कोनो साक्षी? माटे ए नामो पण वास्तविक नथी.

ब्रह्मरुप छे एम जाणवुं. जेम सूत्रस्थाने वस्त्र नथी तेम पूर्ण ब्रह्मस्वरुपस्थाने पुरुष प्रकृति नथी.

वळी शिष्यनुं ज्ञान विशेष दृढ थवा माटे गुरु अद्वैतब्रह्मनुं स्वरुप वर्णवे छे.

दुहो.

ज्यहां पिंड ब्रह्मांड नहि,
नहि एक त्यां दोय;
प्रकृति पुरुष ज्यहां नहि,
स्वयंप्रकाश सत् सोय. २६

टीका—ज्यां पिंडनो (शरीरनो) के ब्रह्मांडनो पण संबंध नथी, एक बे वगेरे गणतरी पण नथी, अने जेमां प्रकृति एटले माया नथी, तेम पुरुष एटले उपाधिमय जीव नथी, एवुं स्वयंप्रकाश सत्य स्वरुप आत्मानुं छे. पंचदशीना त्रीजा प्रकरणमां विद्यारण्य स्वामीए पण श्रुतिनुं प्रमाण आप्युं छे के—

॥ श्लोकः ॥

स्वयंज्योतिर्भवत्येष पुराऽस्माद्भासतेऽखिलात॥
तमेव भांतमन्वेति तद्भासा भास्यते जगत् ॥

अर्थ—आत्मा स्वयंज्योतिः एटले स्वयं प्रकाश छे, कारण के ते आ सर्व जगतथी पेहेलां भासे छे (प्रकाशे छे) अने आत्माना प्रकाशनी पाछळ सर्व जगत् प्रकाशे छे. अने तेनी कान्तिवडे ज सघळुं जगत भासे छे.

गीताजीमां पण श्री कृष्ण भगवाने कह्युं छे के—सूर्य चंद्र आदिक जे प्रकाश करवावाळा छे, ते सर्वनो पण प्रकाशक आत्मा छे. आत्माना प्रकाश माटे बीजा प्रकाशक पदार्थनी जरुर नथी. माटे आत्मा स्वयंप्रकाश छे ए वात सिद्ध छे.

दुहो.

वृत्तिव्याप्ति फलव्याप्ति विना, जेमनुं तेम स्वरुप,
सदोदित स्वप्रकाश छे, मन वाणी बिनरुप. २७

अर्थ—ते आत्मस्वरुप वृत्तिव्याप्तिना तथा फलव्याप्तिना संबंध विनानुं जेमनुं तेम स्वाभाविक स्वरुप छे. ते सदा (निरंतर) उदित (उदय पामेलुं) स्वयंप्रकाश छे अने मन-वाणीथी अगोचर छे. अर्थात् ए स्वाभाविक स्वयंप्रकाश स्वरुपने मनआदि

चार अंतःकरण अने वाणी आदि दश इंद्रियो पो-
होची शकतां नथी.

शिष्य—हे गुरु महाराज! आपे वृत्तिव्याप्ति फलव्याप्ति कही ते मने दृष्टांते करीने यथार्थ समजावो.

गुरु—जेम अंधारी ओरडीमांथी घडो वगेरे कोइ वस्तु शोधी काढवी होय तो दीवाना प्रकाश विना जडे नही; पण सूर्यने जोवो होय तो दीवानी कांइ जरुर नथी, केमके दीवा करतां सूर्यनुं तेज वधारे होवाथी दीवानुं तेज छुपाइ जाय छे, माटे सूर्यने जोवाने तो केवळ चक्षु (आंख) जोइए, ते चक्षु पण निर्मळ (निरोगी) होय त्यारे सूर्य देखाय छे.

सिद्धांत—आत्मा जे पूर्णब्रह्म छे तेने जाणवाने चिदाभास एटले आत्मानुं प्रतिबिंब जेमां पडलुं छे एवी बुद्धिनुं काम नथी, केमके ते मलीन होय छे. आत्मा विना बीजा सर्व पदार्थोनुं ज्ञान बुद्धिथी थाय छे, पण आत्माने बुद्धि जाणी शके नही, तेने जाणवाने तो निर्मळ वृत्ति जोइए. हवे घडो वगेरे पदार्थो जोवाने माटे चक्षु तथा दीपक ए बन्नेनी जरुर छे, एकलां चक्षुथी घडो वगेरे पदार्थो देखाता

नथी, तेम बहारना सर्व जड पदार्थो जोवाने माटे अंतःकरणनी वृत्ति (वृत्तिव्याप्ति) अने चिदाभास (फळव्याप्ति) ए बन्नेनी जरुर पडे छे; परंतु अज्ञाननी निवृत्ति पूर्वक आत्मस्वरुपनो अनुभव करवाने तो एकली वृत्तिव्याप्तिनीज जरुर छे, जेम सूर्यने जोवाने माटे दीपकनी जरुर नथी, एकलां नेत्रनी जरुर छे, तेम उपरना दृष्टांतमां नेत्रने ठकाणे वृत्ति व्याप्ति समजवी अने दीपकने ठकाणे फळव्याप्ति समजवी.

शिष्य–हे गुरुजी ! आपे कह्युं के–अज्ञाननी निवृत्तिपूर्वक आत्मस्वरुपनो अनुभव करवान वृत्ति व्याप्तिनी जरुर छे. अने वळी एम पण कह्युं के–आत्मस्वरुपने मनआदि चार अंतःकरण तथा वाणि आदिक दश इंद्रियो पोहोची शकतां नथी, तेमज श्रुतिमां पण कह्युं छे के–आत्मा, मन तथा वाणीथी अगोचर छे. माटे एम परस्पर विरोध आवे छे तेनुं शी रीते समजवुं ?

गुरु–हे भाइ ! हजु पण तुं स्थूळ बुद्धिथी प्रश्न पूछे छे, पण झीणी बुद्धिथी विचार करी जो के–मन

कांइ आत्माने दृश्य पदार्थोनो पेठे विषय तरीके जोतुं नथी, पण मनवडे विचार करीने अज्ञान तथा देहाध्यासने टाळीने आत्मा पोते पोताना स्वरुपे ज प्रकाशे छे. जेमके-आपणे सर्व पोत पोतानुं मुख आरिसाथी जोइए छीए, पण कांइ आरिसा मुखने जोतो नथी, ए तो मात्र मुख जोवानुं साधन छे. मुख जोया पछी आरिसाने पण त्यजी दइए छीए, तेमज मोक्षनी इच्छावाळो पुरुष मननी वृत्तिवडे विचार करीने अविद्या तथा देहाध्यासने निवृत्त करीने स्वप्रकाश आत्मानो अनुभव करे छे, अने एवी रीते साक्षात्कार थया बाद ए मनोवृत्तिनो पण त्याग करे छे. माटे वृत्तिव्याप्ति तथा फलव्याप्ति ए बन्नेना संबंध विना आत्मानुं स्वाभाविक जेवुं ने तेवुं ज स्वरुप छे, एम सत्तावीशमा दोहामां कह्युं.

दुहो.

एम अभेद लक्ष्य जाणी करी, रहीए सुखस्वरुप;
निरंतर महदाकाशवत्, पोते स्वयंस्वरुप. २८

टीका—हे शिष्य ! में प्रथम तने कह्युं ते प्रमा-

णे अभेदलक्ष्य जाणीने सुखस्वरुप रहेवुं. जेम महदाकाश निरंतर भेद रहित निर्लेपपणाथी सर्व ठेकाणे व्यापक छे, तेमज पोतानुं स्वरुप भेदरहित, निर्लेप, सर्वत्र व्यापक अने स्वयंप्रकाश छे.

शिष्य—आपे कह्युंके-अभेद लक्ष्य जाणीने सुखस्वरुप रहेवुं. एमां अभेद एटले शुं? ते कृपा करीने समजावो.

गुरु-अभेद एटले भेद रहित. पोतानुं ब्रह्मस्वरुप छे, तेमां इश्वरपणुं तथा जीवपणुं मानवुं ए भेद कहेवाय; पण जीव, इश्वर अने ब्रह्मनी एकता (अभेदपणुं) एज वेदांतशास्त्रनुं रहस्य छे.

शिष्य—जगतमां जीव, इश्वर, माया अने पर ब्रह्म ए सर्वनुं स्वरुप न्यारुं न्यारुं जणाय छे तेनुं केम?

गुरु-ए सघळानुं विवेचन तने स्पष्टपणे करी बतावुंछुं. पंचदशीना त्रीजा प्रकरणमां विद्यारण्य स्वामीए कह्युं छे के—

॥ श्लोक ॥

सत्यं ज्ञानमनंतं यद्ब्रह्म तद्वस्तु तस्य तत्।

इश्वरत्वंच जीवत्वमुपाधि द्वय कल्पितम् ॥

अर्थ–जे सत्यस्वरुप, ज्ञानस्वरुप अने अनंत (अंतरहित) छे ते ब्रह्म छे,अने तेज वस्तु पारमार्थिक एटले परम तत्त्वरुप छे. ते ब्रह्ममां भिन्न भिन्न उपाधिए करीने इश्वरपणुं अने जीवपणुं कल्पेलुं छे.

हवे मायानुं स्वरुप कहुं छुं–सर्व वस्तुने नियममां राखनारो कोइ अनिर्वचनीय ऐश्वरी शक्ति सर्वमां गुप्तपणे रहेली छे तेने माया कहे छे. माया इश्वरनी शक्ति छे, तेनी उपाधिने लीधे ब्रह्ममां इश्वरभाव प्राप्त थयो छे. ए माया, ब्रह्मनी छायाना प्रवेशथी जाणे चेतनपणाने पामी होय एवी जणाय छे, अने ए उपाधिने लीधे ब्रह्म ज इश्वरपणाने पामे छे, अने पंचकोशनी उपाधिथी ए ब्रह्म ज जीवपणाने पामे छे.

शिष्य–एक ज ब्रह्म, जीवभाव अने इश्वरभावने केम पामे ? केमके जीव पराधीन, असमर्थ, जन्ममरण धर्मवाळो अने अल्पज्ञ छे, अने इश्वर स्वतंत्र, समर्थ, जगतनी उत्पत्ति स्थिति प्रलयना कर्ता तथा सर्वज्ञ छे, माटे तेनी एकता केम घटे ?

गुरु—जेम एक ज पुरुष पोताना पुत्रप्रत्ये पिता कहेवाय छे अने पौत्रप्रत्ये पितामह (दादो) कहेवाय छे, तेम ब्रह्मपण पोताना ब्रह्मभावनो त्याग न करतां पंचकोशरूप उपाधिना संबंधथी जीव कहेवाय छे, अने माया शक्तिरुप उपाधिना संबंधथी इश्वर कहेवाय छे; परंतु ए बन्ने उपाधिओनो त्याग करवाथी इश्वरपणुं तथा जीवपणुं रहेतुं नथी, केवळ माया संबंध रहित निरुपाधिक शुद्धस्वरुप, सच्चिदानंदरुप ब्रह्म ज रहे छे.

वळी हे शिष्य ! तने बीजी रीते पण जीव, इश्वर अने परब्रह्मनो एकता समजावुंछुं. जेम आकाश एक ज छे, पण घट (घडा) नी उपाधिने लीधे घटाकाश कहेवाय छे अने मठ (मोटा आश्रम) नी उपाधिने लीधे मठाकाश कहेवाय छे; पण घटाकाशमांथी घट काढी नांखीए तो आकाश रहे छे अने मठाकाशमांथी मठ काढी नांखीए तो पण छेवट आकाश ज रहे छे, एटले घट अने मठरुप उपाधि दूर थवाथी एकलो आकाश ज रहे छे, अने तेने ज महदाकाश (महत+आकाश) कहे छे. एज प्रमाणे

जीवनी अविद्या कल्पित पंचकोशरुप उपाधि अने इश्वरनी मायाशक्तिरुप उपाधि दूर थवाथी ते परब्रह्मरुप ज थाय छे. जेम घडो फूटी जतां एटले घडानी उपाधि दूर थतां घटाकाश नाम रहेतुं नथी, अने ते घडामां रहेलो आकाश महदाकाशमां मळी जाय छे, तेम जीवात्मानी पण अविद्यारुप उपाधि दूर थतां तेनामां जीवपणुं रहेतुं नथी अने ते ब्रह्मरुप थइ जाय छे.

उपर प्रमाणे जीव तथा ब्रह्मनुं अभेदज्ञान थवाथी जीवनुं जीवपणुं टळी जइ तेने ब्रह्मत्व प्राप्त थाय छे. विद्यारण्य स्वामीए पंचदशीना त्रीजा प्रकरणमां छेवटे आ प्रमाणे कह्युं छे.

॥ श्लोक ॥

य एवं ब्रह्म वेदैष ब्रह्मैव भवति स्वयम् ।
ब्रह्मणो नास्ति जन्मातः पुनरेष न जायते ॥

अर्थ–ए प्रमाणे जे ब्रह्मने जाणे छे ते पोते ब्रह्म ज थाय छे. ब्रह्मनो जन्म नथी, माटे ब्रह्मवेत्ता पुरुषनो फरीथी जन्म थतो नथी, अर्थात् ते कैवल्य मुक्तिने पामे छे.

हवे ए अभेदज्ञाननुं स्पष्टीकरण ओगणत्रीशमा दोहरामां 'तत्त्वमसि' ए महा वाक्यथी करे छे.

दुहो.

तत्त्वं मठ घटाकाशवत्, असि पद महदाकाश;
बे उपाधि भाग त्याग करी, पोते स्वयंप्रकाश. २९

टीका—'तत्त्वमसि' ए सामवेदना छांदोग्य उपनिषद्‌ना छठ्ठा प्रपाठकनुं महा वाक्य छे. एमां त्रण पद छे. १ तत्, २ त्वम्, ३ असि, एनो अर्थ 'ते तुं छे' एवो थाय छे. जेम आकाश एकज छे, ते मठनी उपाधिथी मठाकाश अने घटनी उपाधिथी घटाकाश कहेवाय छे. पण मठ तथा घटनी उपाधि दूर थतां आकाश जेने महदाकाश कहे छे ते रहे छे. तेम उपर लखेला महावाक्यमां तत् पद मठाकाशने ठेकाणे जाणवुं, ते ब्रह्ममां मायानी उपाधिथी 'इश्वर' जाणवो. त्वं पद घटाकाशने ठेकाणे जाणवुं, ते अविद्याकल्पित उपाधिथी 'जीव' जाणवो. अर्थात् तत् एटले ते—इश्वर, त्वं एटले तुं—जीव, ए बे उपाधि मूकीने असिपदथी 'ते तुं छे' ए बन्ने (जीव तथा इश्वर) नी एकता जाणवाथी ब्रह्मस्वरुप सि-

द्ध थाय छे. जेम मठाकाश ए मठने लीधे आकाश-
नी मोटी उपाधि छे अने घटाकाश ए घडाने लीधे
आकाशनी नानी उपाधि छे. ए बन्न उपाधि दूर थतां
महदाकाश एटले संपूर्ण आकाश रहे छे. तेम ब्रह्मने
विषे माया शक्तिरुप इश्वरनी उपाधि तथा अविद्या
कल्पित पंचकोशरुप जीवनी उपाधिने भागत्याग
लक्षणाथी त्याग करीने तुं पोते स्वयंप्रकाश प्रत्यक्
आत्मा छे एम जाण.

शिष्य—आवे भागत्याग लक्षणाथी उपाधिनो
त्याग करवानुं कह्युं. ते भागत्याग लक्षणा कोने कहे
छे ? ते मने सविस्तर समजावो.

गुरु—लक्षणा त्रण प्रकारनी छे. १ जहती, २
अजहती, ३ जहदजहती. तेमां ज्यां वाक्यना स्वा-
र्थनो (पोताना समग्र अर्थनो) त्याग थाय ते ज-
हती लक्षणा कहेवाय छे. जेमके ' गंगायां घोषः'
एनो अर्थ गंगामां घोष एटले गायोनो नेह छे. हवे
गंगा नदीना प्रवाहमां गायोना नेहनो संभव नथी,
माटे गंगाना प्रवाहनो त्याग करी गंगा नदीने किनारे
गायोनो नेह छे, एम अर्थ करवो, तेनुं नाम जहती

लक्षणा कहेवाय. तेनो उपयोग महावाक्यने विषे करवो नहीं, केमके एम करवाथी महावाक्यना पदना समग्र अर्थनो त्याग थाय, तेथी महावाक्यथी जाणवा योग्य शुद्ध चैतन्यनो पण त्याग थाय, माटे महावाक्यने विषे जहती लक्षणा (वाच्यार्थ) ग्रहण न करवी. बीजी अजहती लक्षणा छे. तेमां वाक्यना समग्र अर्थनुं ग्रहण थाय छे. जेमके 'काकेभ्यो दधि रक्षयतां' एटले 'कागडाथी दहीनुं रक्षण करजो' एवो अर्थ थाय छे. ते उपरांत तेमां बीजा अधिक अर्थनुं पण ग्रहण थाय छे. एटले जो एकला कागडाथी ज दहीनुं रक्षण करे अने बीजां कूतरां बिलाडांथी रक्षण न करे, तो ते कूतरां बिलाडां दही खाइ जाय, तो पछी दहीनुं रक्षण केम करीने थाय? माटे काकेभ्योनो अर्थ कागडा (वाच्यार्थ) उपरांत बीजां कूतरां बिलाडां वगेरे प्राणीनो पण बोध करे छे. आ लक्षणाने अजहती लक्षणा कहे छे. आ लक्षणाने पण महावाक्यना अर्थमां ग्रहण करवी नहीं. केमके महावाक्यमां तो वाच्यार्थनो त्याग करीने केवळ लक्ष्यार्थने ग्रहण करवो छे.

माटे महावाक्यमां तो त्रीजी जहदजहती लक्षणा एटले भागत्याग लक्षणा ग्रहण करवी. जेमां एक भागनो त्याग अने एक भागनुं ग्रहण थाय ते जहदजहती लक्षणा कहेवाय छे. जेमके 'सोयंदेवदत्तः' ते आ देवदत्त छे. एम कहेवाथी प्रथम काशीमां कार्तिक मासमां देवदत्त जोवामां आव्यो होय तेज पाछो प्रयागमां श्रावण मासमां जोवामां आवे, त्यारे कहेवाय के तेज आ देवदत्त छे. आमां काशी देश अने कार्तिक मास अने प्रयागदेश अने श्रावण मास ए परस्पर विरुद्ध भागनो त्याग कर्यो अने देवदत्तरुपी भागने ग्रहण कर्यो, तेथी ते भागत्याग लक्षणा कहेवाय छे. ए रीते भागत्याग लक्षणामां कांइ ग्रहण अने कांइ त्याग करवुं. जेम चोखानां फोतरांने ग्रहण करीए तो खवाय नही अने आखी डांगरनो त्याग करीए तो भूखे मरीए, माटे ते डांगरने खांडीने चोखा जुदा करी तेमांथी फोतरांनो त्याग करवो अने चोखाने ग्रहण करवा. ते उपर दृष्टांत कहुंछुं ते सांभळ

दृष्टांत—कोइ काशीनो राजा हतो, तेनुं राज

पाट बीजा राजाए लइ लीधुं, तेथी ते काशीराज साधुनो वेश लइने नाशी गयो. घणाक देश फरतो फरतो ते राजा श्री डाकोर तीर्थमां आव्यो. त्यां कोइ पुरुष ते राजानो ओळखीतो हशे ते ए राजाने जोइने विचार करवा लाग्यो के—आ तो काशीनो राजा हतो ते साधु केम थयो हशे ? पछी तेणे तेने पूछ्युं, त्यारे तेणे सघळी बीना कही संभळावी. एटले पेला पुरुषने निश्चय थयो के आ साधु (राजा) तो एज छे. एना काशीमांना राज्याधिकारनो तथा डाकोरना कंगालपणानो त्याग करतां ते पुरुष तो एक ज छे, अने ते राज तथा आ कंगालपणुं ए बेउ मिथ्या छे.

सिद्धांत—एज रीते इश्वरनी मोटी उपाधि (एटले राज्यपद्वी) अने जीवनी नानी उपाधि (एटले कंगालपणुं) ए बन्ने मिथ्या छे. ए बन्नेने विषे चैतन्यब्रह्म छे ते सत्य छे. ए भागत्याग लक्षणाथी एकतानो बोध थाय छे. एज रीते 'तत्त्वमसि' ए महावाक्यथी जीवात्मा अने परमात्माना अभेदज्ञाननो बोध थाय छे. जीवात्मामां जीव पदथी अने

इश्वरात्मामां इश्वरपदथी भेद भासे छे, तेमज जीवात्मा अल्पज्ञ छे अने इश्वर सर्वज्ञ छे, तेथी पण भेद भासे छे. ते भागत्याग लक्षणानी रीत जीवात्मामांथी जीवपद तथा अल्पज्ञपणारुपी विरुद्ध अंशने काढी नांखवाथी अने इश्वरात्मामांथी इश्वरपद तथा सर्वज्ञपणारुपी विरुद्ध अंशने काढी नांखवाथी बन्नेमां ' आत्मा ' ए एकजरुप रहे छे.

ए प्रमाणे जीव–इश्वरमांथी भाग त्याग लक्षणाथी उपाधिरुप वाच्यार्थनो त्याग करीने निरुपाधिक एक लक्ष्यार्थ ग्रहण करवो. एम करवाथी ज अभेदज्ञाननी प्राप्ति थाय छे.

ए रीते ' तत्त्वमसि ' ए शामवेदना छांदोग्य उपनिषदनुं महावाक्य छे. उद्दालक नामना एक मोटा ब्रह्मनिष्ठ ऋषिए पोताना पुत्र श्वेतकेतुने ए महा वाकयनो भिन्न भिन्न दृष्टांतोथी नववार उपदेश कर्यो हतो. अने तेनो अर्थ ' ते सत्–परमतत्त्व–ब्रह्म तुं छे ' एवो थाय छे.

शिष्य–हे गुरु महाराज ! आपे तत्त्वमसि ए

शामवेदनुं महावाक्य कह्युं, एज प्रमाणे बीजा वेद-नां महावाक्य छे के नही? होय तो कृपा करीने मने समजावो.

गुरु—चारे वेदे एकएक महावाक्यथी संपूर्ण ज्ञाननो उपदेश कर्यो छे.

१ 'प्रज्ञानं ब्रह्म' ए ऋग्वेदना ऐतरेय उपनिषदनुं महावाक्य छे. प्रज्ञान एटले चैतन्य एज ब्रह्म छे. एवो ए वाक्यनो अर्थ छे. २ 'अहंब्रह्मास्मि' ए यजुर्वेदना बृहदारण्यक उपनिषदनुं महावाक्य छे. अहं एटले हुं (जीव), ब्रह्म एटले परमात्मा अने अस्मि पद जीव अने ब्रह्मनुं एकता बोधक छे. एटले 'हुं ब्रह्म छुं' एवो तेनो अर्थ थाय छे.— ३ 'तत्त्वमसि' ए सामवेदना छांदोग्य उपनिषदनुं महावाक्य छे. ते विषे तने सविस्तर समजाव्युं छे. ४ 'अयमात्माब्रह्म' ए अथर्व वेदना मांडूक्य उपनिषदनुं महावाक्य छे. अयं एटले हुं आत्मा ब्रह्म छुं, अर्थात् स्वप्रकाश अने अपरोक्ष आत्मा एज ब्रह्म छे, एवो ए महावाक्यनो अर्थ छे. ए रीते चारे वेदोए ब्रह्मज्ञाननो उपदेश करेलो छे.

हवे ततपद इश्वरमां अने त्वंपद जीवमां वाच्यरुप उपाधि शुं छे, ते विस्तारथी गुरु शिष्यने समजावे छे.

दुहो.

तत्पद उपाधि माया कही,
त्वंपद अविद्या जाण;
बे उपाधि दृश्य त्याग करी,
पोते शुद्ध भगवान. ३०

अर्थ–तत्पद इश्वर, तेनी उपाधि माया छे; अने त्वंपद जीव, तेनी उपाधि अविद्या (अज्ञान) छे. ए माया तथा अविद्या ए बन्ने उपाधि दृश्य छे तेनो त्याग करीने पोते शुद्ध भगवान छे, एटले उपाधि रहित शुद्ध सच्चिदानंद परब्रह्मरुप छे. तत्पद अने त्वंपदनो अर्थ इश्वरनी उपाधि माया अने जीवनी उपाधि अविद्या कही, ए तेनो वाच्यार्थ जाणवो, ए बन्नेनो लक्ष्यार्थ पोते शुद्ध भगवान छे.

जीवनी नानी अने मायानी मोटी उपाधि समजवा सारु आ नीचे कोष्टक आप्यां छे ते उपरथी स्पष्ट समजाशे.

देहसंबंधी उपाधि		अवस्था संबंधी उपाधि		अभिमानसंबंधी उपाधि	
इश्वरनी	जीवनी	इश्वरनी	जीवनी	इश्वरनी	जीवनी
विराट	स्थूळ	उत्पत्ति	जाग्रत	ब्रह्मा	विश्व
हिरण्यगर्भ	सूक्ष्म	स्थिति	स्वप्न	विष्णु	तैजस
अव्याकृत	कारण	प्रलय	सुषुप्ति	रुद्र	प्राज्ञ

ए प्रमाणे इश्वरनी मायारुप उपाधि तथा जीवनी अविद्यारुप उपाधि दृश्य छे एम जाणीने त्याग करवी, अने पोते तेनो द्रष्टा आत्मा शुद्ध ब्रह्मरुप छे एम जाणवुं. श्रीमद् भगवद् गीताना तेरमा अध्यायमां श्रीकृष्ण भगवाने कह्युं छे के–

॥ श्लोक ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥

अर्थ–हे अर्जुन ! सर्व क्षेत्रो एटले शरीरोने विषे रहेलो क्षेत्रज्ञ एटले जीवात्मा छे, तेने हुं अद्वितीय ब्रह्मरुप जाण. ए रीते क्षेत्र क्षेत्रज्ञ बन्नेनुं जे ज्ञान छे ते ज्ञान ज मने अभिमत (संमत) छे. अर्थात् एवुं

ज्ञान ज खरुं ज्ञान छे.

तेमज श्रीमद् भागवतना चतुर्थस्कंधना अठ्ठावीशमा अध्यायमां इश्वरे जीवने कह्युं छे के-

॥ श्लोक ॥

अहं भवान्न चान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भो।
न नौ पश्यंति कवयश्छिद्रं जातु मनागपि ॥

अर्थ-हे जीव! जे हुं छुं तेज तुं छे, माराथी तुं जुदो नथी एम विचारी जो. ज्ञानी पुरुषो तारामां ने मारामां जरापण भेद देखता नथी. आपण बन्नेने एक रुपज जाणे छे.

श्रीमद् भगवद्गीतामां श्रीकृष्ण भगवाने पण कह्युं छे के-

ज्ञानीत्वात्मैव मे मतम् ।

अर्थ-ज्ञानी तो मारो आत्माज छे.

तेमज श्रुतिमां पण कह्युं छे के-

ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति ।

अर्थ-ब्रह्मवेत्ता पोते ब्रह्मरुप ज छे. वळी-

सर्वं खल्विदं ब्रह्म ।

अर्थ-आ सर्व ब्रह्मरुप छे. वळी बृहदारण्यक उपनिषदनी श्रुति छे के-

एषत आत्मान्तर्य्याम्यमृत: ।

अर्थ-सर्वना नियंता अंतर्यामी अमृतरुप एज तारो आत्मा छे.

भेददर्शीनी श्रुतिओए पण निंदा करी छे,जेमके-

अन्योवसावन्योऽहमस्मीति न स वेद यथा पशुः।

अर्थ-जे परमात्मा छे ते अन्य छे अने हुं अन्य छुं, ए प्रकारनो भेद जाणे छे, ते ब्रह्मने अने पोताने नही जाणनारो पशु जेवो छे. एवा भेददर्शीने भय प्राप्त थाय छे. कह्युं छे के-

मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति।

अर्थ—जे परमात्मामां नाना प्रकारना भेद जुए छे ते वारंवार जन्म मरणने पामे छे. तथा—

उदरमन्तरं कुरुते अथ भयंगतो भवति ।

अर्थ—जे एक अद्वैत परमात्मामां द्वैतभावना करे छे ते भयने प्राप्त थाय छे.

ए प्रमाणे श्रुतिस्मृतिओए तथा पुराणो वगेरेए आत्मा परमात्मानुं अभेदपणुं निरुपण करेलुं छे. माटे हे शिष्य ! तारा आत्माने ब्रह्मरुप जाण.

शिष्य–हे महाराज ! आप कहोछो के तारा आत्माने तुं ब्रह्मस्वरुप जाण; पण मारामां तो जन्म, मरण, क्षुधा, पिपासा, शोक अने मोह ए छ उर्मिओ रहेली छे, अने ब्रह्म तो ए उर्मिओथी रहित अजर, अमर परमानंदरुप छे, एम शास्त्रमां कहेलुं छे, त्यारे हुं ब्रह्मरुप शी रीते थाउं ?

गुरु–ब्रह्म ए छ उर्मिओथी रहित छे; परंतु तें पोते देहादिकना जन्म मरणादिक धर्म पोताना आत्मामां मानी लीधा छे, वास्तविक रीते आत्मा तो देह, इंद्रियो, प्राण तथा मनथी जुदो ज छे. ते विषे तने खुलासाथी समजावुंछुं.

दुहो.

जन्म मरण देहने कही, क्षुधा पिपासा प्राण;
शोक मोह मनना धर्म, पोते ब्रह्म प्रमाण. ३१

टीका–जन्म अने मरण ए बे उर्मिओ स्थूळ

देहनी कहेली छे; केमके स्थूळ देह ज जन्मे छे अने मरे छे, आत्माने जन्म मरण छेज नही. अने क्षुधा एटले भूख अने पिपासा एटले तरस ए बे उर्मिओ प्राणनी कहेली छे, केमके अन्न तथा जळ विना प्राण रही शकता नथी, माटे प्राणनो द्रष्टा आत्मा क्षुधा पिपासाथी रहित छे. हवे शोक अने मोह ए बे उर्मिओ रही ते मननी छे, केमके जाग्रत तथा स्वप्न अवस्थामां मनने शोक तथा मोह थाय छे, पण सुषुप्ति अवस्थामां एमांनुं कांइ थतुं नथी, कारण के सुषुप्तिमां मननो लय थइ जाय छे. माटे शोक अने मोह ए बे उर्मिओ मननी ज छे; मनथी भिन्न आत्मानी नथी. ए रीते ए छ उर्मिओथी रहित तुं पोते ब्रह्मस्वरुप छे. श्रुतिमां पण कह्युं छे के—

सर्वं खल्विदं ब्रह्म-एटले आ सर्व ब्रह्मरुप छे.

अयमात्मा ब्रह्म—एटले आ आत्मा ब्रह्म छे.

तेम ज बृहदारण्यक उपनिषदमां याज्ञवल्क्य मुनिए कहोल ब्राह्मण प्रत्ये कह्युं छे के—" आ अपरोक्ष एटले अंतःकरणनी वृत्तिओनो प्रकाशक तारो आत्मा ते सर्वांतर छे, ते क्षुधा, तृषा, शोक, मोह, जरा

अने मृत्यु ए छ उर्मिओथी रहित सर्वांतर आत्मा ते तुं छे."

हवे ज्ञानीने पण प्रारब्ध कर्म भोगववां पडे छे ते कहे छे.

चोपाई.

देहने माथे प्रारब्ध कर्म,
हुं पोते अभोक्ता परब्रह्म;
एम जे जाणे अनुभवयुक्त,
तेने कहीए जीवन्मुक्त. ३२

अर्थ–प्रारब्धकर्मना फळरुप सुख दुःखादिक भोग देह भोगवे छे, पण हुं तो तेनो प्रकाशक अभोक्ता परब्रह्मरुप छुं. ए प्रमाणे जे पुरुष अनुभव पूर्वक जाणे छे तेने जीवन्मुक्त कहीए, एटले तेने जीवते ज मुक्ति पामेलो पुरुष जाणवो.

विवेचन–कर्म त्रण प्रकारनां छे. १ संचित, २ क्रियमाण अने ३ प्रारब्ध.

१ संचित–जीवे अनेक जन्मोमां करेलां करोडो कर्मो एकठां थाय छे, ते अज्ञानयुक्त सूक्ष्म शा-

रीरमां रहे छे, तेने संचित-संचय करेलां-एकठां करेलां कर्म कहे छे.

२ क्रियमाण-आ चालु देह करीने जे जे कर्मो थाय छे तेने क्रियमाण कर्म कहे छे.

३ प्रारब्ध-पूर्वनां संचित कर्मोमांथी फळ आपवाने प्रवृत्त थयेलां जे कर्मोने लीधे आ देह उत्पन्न थयो छे, अने आ देहमां जे कर्मोथी सुख-दुःख वगेरेनो भोग थाय छे, तेने प्रारब्धकर्म कहे छे.

उपर कहेलां त्रण प्रकारनां कर्मोमांनां पेहेला बे प्रकारनां एटले संचित अने क्रियमाण कर्मो आत्मानुं अपरोक्ष ज्ञान थवाथी ते ज्ञानाग्निए करीने बळीने भस्म थइ जाय छे, एम गीतामां श्री कृष्ण भगवाने कह्युं छे.

हवे त्रीजा प्रकारनां प्रारब्ध कर्मो तो भोगव्या विना छूटतां ज नथी. प्रारब्ध कर्मोनो तो भोगथी ज नाश थाय छे; कारण के प्रारब्ध कर्मोने लीधे ज देह हयात रहे छे, प्रारब्ध कर्मोनो क्षय थयो के तरत देह नाश पामे छे. माटे ज्ञानी तथा अज्ञानी सर्वेने प्रारब्ध कर्म तो अवश्य भोगववां पडे छे.

पंचदशीना सातमा प्रकरणमां विद्यारण्य स्वामीए पण कह्युं छे के-

॥ श्लोकः ॥

अवश्यं भावि भावानां प्रतिकारो भवेद्यदि ।
तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नल राम युधिष्ठिराः ॥

अर्थ-अवश्य थवानां जे प्रारब्ध कर्मनां फळ रुप सुख-दुःखादिक तेने मटाडवानो जो उपाय होत तो नळ, राम अने युधिष्ठिर दुःख पामत नही. माटे प्रारब्धकर्मनुं निवारण करवाने तो इश्वर पण समर्थ नथी. प्रारब्धकर्म तो भोगव्येज छूटे छे. ते उपर तने द्दष्टांत कहुं छुं.

द्दष्टांत-कोइ एक पारधीए एक मृगने मारवा सारु धनुष्य खेंचीने जोरथी एक बाण मार्युं, तेथी ते मृग वींधाइने मरण पाम्युं. पछी ते पारधीना मनमां एम आव्युं के ए बाण हवे आगळ न जाय तो ठीक; परंतु तेम थतुं नथी; कारण के ज्यां सुधी बाणनो वेग छे त्यां सुधी अवश्य जवानुं छे, तेनो वेग थइ रह्या पछी ज पडवानुं छे. हवे पारधीए ते

मृगनुं मरती वखतनुं दुःख जोइ वैराग्य पामीने पोतानी पासे हाथमां तथा भाथामां जे बीजां बाणो हतां ते बधां भागीने बाळी नांख्यां अने हवेथी आवुं हिंसानुं काम नही करवुं एवो निश्चय कर्यो; परंतु हाथमांथी छुटी गयेला बाणने रोकवाने ते समर्थ नथी. आ ठेकाणे भाथामांनां तीर ते संचित जाणवुं, हाथमांनां तीर ते क्रियमाण जाणवुं अने छुटेलुं तीर ते प्रारब्ध समजवुं. एज प्रमाणे ज्ञानी पोतानां संचित तथा क्रियमाण कर्मोने ज्ञानाग्निथी बाळी नांखवाने समर्थ छे, पण जेम हाथमांथी छुटेलुं बाण रोकी शकातुं नथी तेम भोग आपवाने प्रवृत्त थयेलां प्रारब्धकर्मने रोकवाने समर्थ नथी. श्रीमद् भगवद्गीतामां श्री कृष्ण भगवाने अर्जुन प्रत्ये कह्युं छे के—

॥ श्लोकः ॥

स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥

अर्थ—हे अर्जुन ! स्वभावथी थयेलां पोतानां

प्रारब्ध कर्मथी बंधायेलो तुं, जे करवाने इच्छतो नथी ते पण मोहने लीधे परवश थइने करीशज.

शिष्य--संचित तथा क्रियमाण कर्मो ज्ञानाग्निथी नाश पामे छे, त्यारे प्रारब्धकर्म केम नाश न पामे?

गुरु–प्रारब्धकर्म भोगववाने माटे ज आ वर्तमान देह बंधायो छे, ते जो प्रारब्धकर्म ज्ञानाग्निथी बळी जाय तो तेनी साथे देह पण पडी जवो जोइए, पण तेम थतुं नथी; कारण के जनक, भगीरथ तथा शिखरध्वजादिक मोटा राजाओ महाज्ञानी हता, तेओनां प्रारब्धकर्मो जो ज्ञानाग्निथी बळी गयां होत तो तेओ जीवन्मुक्त कहेवात नही, केमके पुरुष प्रारब्ध कर्मना योगे करीने ज जीवे छे. माटे ज्ञानथी प्रारब्ध कर्म निवृत्त थतां नथी. ए उपर श्रुतिनुं प्रमाण छे के–

॥ श्लोकः ॥

प्रारब्धं भोगतो नश्येत् शेषं ज्ञानेन दह्यते ।
शारीरं त्वितरत् कर्म तद्द्वेपि प्रियवादिनोः ॥

अर्थ–प्रारब्ध कर्मने भोगववाथी तेनो नाश

थाय छे, अने बाकी रह्यां जे संचितकर्म ते ज्ञानथी बळीने भस्म थइ जाय छे, अने शरीर संबंधी क्रियमाण कर्म थाय छे ते तो ज्ञानीनो साथे द्वेष करनाराओने तथा स्नेह करनाराओने जाय छे. अर्थात् ज्ञानीनी निंदा तथा द्वेष करनारने ज्ञानीनां अशुभ कर्मो जाय छे अने सेवा स्तुति करनारने शुभ कर्मो जाय छे. वळी ते उपर श्रुतिनुं बीजुं प्रमाण छे के–

यथा नद्यः समुद्रं प्राप्य नाम रूपे त्यजन्ति तथा विद्वान् पुण्यपापेविधूय निरंजनःपरमशाम्यमुपैति । सुहृदः साधुकृत्यां द्विषंतः पापकृत्यामिति ॥

अर्थ–जेम नदीओ समुद्रने प्राप्त थइने नाम रूपनो त्याग करी दे छे, तेमज ज्ञानी पण पुण्य पापनो त्याग करी अविद्यामळथी रहित थइने शुद्ध ब्रह्मभावने पामे छे. अने ते ज्ञानीना जे स्नेही तथा सेवा करनारा छे ते तेनां पुण्यकर्मोने ग्रहण करे छे, अने जे तेना द्वेषी तथा निंदा करनारा छे ते तेनां पापकर्मोने ग्रहण करे छे.

उपर लखेलां प्रमाणोथी सिद्ध थाय छे के–प्रारब्ध कर्मने लीधे थतां सुख दुःखादिकनो भोक्ता देह ज छे; हुं (आत्मा) पोते अभोक्ता परब्रह्मरुप छुं. ए प्रमाणे जे अनुभवथी निश्चय करीने जाणे छे तेने जीवन्मुक्त कहेवो.

शिष्य–ज़ीवन्मुक्तना बीजां विशेष लक्षणो होय ते कृपा करीने कहो.

गुरु -जीवन्मुक्तनां लक्षणो श्रुति स्मृतिमां आ प्रमाणे कहेलां छे–

॥ श्लोकः ॥

अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मेति निश्चयः।
चिदहं चिदहं चेति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

अर्थ–हुं ब्रह्म छुं, हुं ब्रह्म छुं, हुं ब्रह्म छुं, हुं चैतन्य स्वरुप छुं, हुं चैतन्य स्वरुप छुं, एवो जेनो निश्चय छे तेनुं नाम जीवन्मुक्त छे.

॥ श्लोकः ॥

सर्वेच्छाः सकलाः शंकाः सर्वेहाः सर्वनिश्चयाः।
धिया येन परित्यक्ताः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

अर्थ—संपूर्ण इच्छा, संपूर्ण शंका, संपूर्ण चेष्टा, संपूर्ण निश्चय जेणे बुद्धिवडे करीने त्यजी दीधो छे तेज जीवन्मुक्त छे.

॥ श्लोकः ॥

साधुभिः पूज्यमानोऽपि पीड्यमानोऽपि दुर्जनैः।
सममेव भवेद्यस्य स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

अर्थ—साधुओए करीने पूज्यमान थयो थको अने दुर्जनोए करीने पीडायमान थयो थको ए बन्नेमां (साधुमां अने दुर्जनमां) जे समबुद्धिवाळो छे तेज जीवन्मुक्त छे.

हवे देह हुं छुं एम जे कोइ माने छे तेने महा दोषवान जाणवो ते विषे कहे छे.

चोपाई.

देहने हुं माने जे कोइ,
महा दोषी कहीए सोइ;
आत्मबुद्धि जेने भाइ,
महापुण्य जाणीए ताई. ३२

अर्थ–जे कोइ पुरुष देहने हुं छुं एम माने छे ते महापापी कहेवाय छे, अने जेने हुं सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप आत्मा छुं एवी बुद्धि थइ छे तेनां महा पुण्य जाणवां.

विवेचन–हे शिष्य! में पूर्वे तने अनेक दाखला दृष्टांतोथी समजाव्युं छे के-देह आत्मानो नथी, ए तो पंच महाभूतनो छे, तेम छतां देहमां अहंता ममता राखीने जे कोइ पुरुष एम बके छे के–'आ देह मारो छे अथवा आ देह छे ते हुं छुं' एम माने छे तेने घणो ज पापी जाणवो. केमके जे पारकी वस्तुने पोतानी कहे छे (एटले पंचभूतनो देह छे तेने मारो कहे छे) ते मिथ्यावादी महा पापी छे. शास्त्रमां पण कह्युं छे के–"नानृतात्पातकं परं" एटले असत्य (जूठुं) बोलवा समान बीजुं एके पाप नथी. वळी एवुं बोलनारने महामूढ जाणवो, केमके देह हाडकां, मळ, मूत्र, मांस, रुधिर, वात, पित्त, कफथी भरेलो दुर्गंधवाळो अने केवळ अशुद्ध छे, तेम छतां तेने हुं छुं एम कहेनारने मूढ केम न कहेवो? श्रीमद् भागवतना अष्टमस्कंधमां पण कह्युं छे के–

॥ श्लोकः ॥

क्वदेहो भौतिकोऽनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः ।
कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् ॥

अर्थ–पंचमहाभूतथी बनेलो अनात्मा देह क्यां अने प्रकृतिथी पर आत्मा क्यां ! अर्थात् देह काइ आत्मा नथी, आत्मा तो देहथी भिन्न छे, तथापि मोहने लीधे आत्मा मानी लीधो छे. पति पुत्र वगेरे कोनां ? कोइनो पतिए नथी ने पुत्रेय नथी, पण मोहे करीने पोतानां मानी लीधां छे. माटे मोह छे एज मूढपणुं छे, केमके जे पोतानुं नथी तेने पोतानुं कहेवुं एना जेवुं मूढपणुं बीजुं शुं छे ? माटे देहाध्यासीने महा मूर्ख अने महा पापी जाणवो. पुराण ग्रंथोमां पण कह्युं छे के—

॥ श्लोकः ॥

देहात्म बुद्धिजं पापं न तद्गोवध कोटिभिः ।
आत्माऽहं बुद्धिजं पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥

अर्थ–करोडो गायोने मार्याथी जे पाप थाय छे तेना करतां पण अधिक पाप देहने आत्मा क-

रीने मानवाथी थाय छे, अने हुं आत्मा छुं एवी बुद्धि राख्याथी जे पुण्य थाय छे ते कोइ दिवस थयुं नथी ने थशे पण नही. वळी श्रुतिमां पण कह्युं छे के–" देहाभिमानीने सर्व दोष उत्पन्न थाय छे अने ते महा पापी तथा आत्मघाती छे." वळी कहेवत छे के–' आत्मघाती महापापी ' माटे देहात्म बुद्धि नही राखतां शुद्धात्मबुद्धि राखवी. अने एम जाणवुं जे देह तो पंचभूतनुं कार्य छे, अने आत्मा छे ते पंचभूतनुं कारण छे. देह जड, विकारी,अनित्य, परिछिन्न, सावयव अने दृश्य छे, अने आत्मा तो चैतन्य, अविकारी, नित्य, परिपूर्ण, निरवयव, द्रष्टा अने ज्ञानस्वरुप छे. माटे आत्मा देहथी केवळ भिन्न ब्रह्मस्वरुप छे. ब्रह्मविचार राखवो ए महापुण्य दाता छे. सिद्धांत मुक्तावलीमां पण कह्युं छे के–

॥ श्लोकः ॥

स्नातं तेन समस्त तीर्थ सलीले दत्तापि सर्वावनिर्यज्ञानां च कृतं सहस्रमखिला देवाश्च संपूजिताः ॥ संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितरस्त्रै-

लोकय पूज्योप्यसौ । यस्य ब्रह्मविचारणे क्ष-णमपि स्थैर्यं मनः प्राप्नुयात् ॥

अर्थ–जे पुरुषनुं मन एक क्षणवार पण ब्रह्म विचारने विषे स्थिरताने पामे छे, तेणे घेर बेठां सर्व तीर्थोनां जळमां स्नान कर्युं, सघळी पृथ्वीनुं दान कर्युं, हजारो यज्ञ कर्या, सघळा देवताओनी पूजा करी अने सर्व पितृओने सद्गति आपी एम जाणवुं. अने ए पुरुष पोते पण त्रैलोक्यमां पूजाय छे.

ए प्रमाणे ज्यारे एक क्षणवारना ब्रह्मविचारथी पण महा पुण्य थाय छे, त्यारे सदा सर्वदा हुं ब्रह्म स्वरुप शुद्ध आत्मा छुं एवी जेनी बुद्धि थइ होय तेना पुण्यनो तो पार पण नथी.

उपरनी तेत्रीशमी चोपाइनुं पूर्वार्ध "देहने हुं माने जे कोइ, महादोषी कहीए सोइ." एनो अर्थ बीजी रीते आम पण थाय छे. जेम वात, पित्त अने कफ ए त्रण दोष एकठा मळवाथी महादोष एटले त्रिदोष (सन्निपात) कहेवाय छे, अने जेने सन्निपात थयो होय ते अवश्य मरणने शरण थाय छे, तेम

जे पुरुष देहने हुं छुं एवुं माने छे तेने पण महादोष एटले सन्निपात थयो छे एम जाणवुं. श्रीमद् भागवतमां पण श्री कृष्ण भगवाने उद्धवजी प्रत्ये कह्युं छे के–" हे उद्धवजी ! अहंता ने ममतारुप जे बुद्धि छे तेने सन्निपात जाणवो." माटे देहने विषे अहंबुद्धि राखवी नहीं.

चोपाई.

जेने तुं कहे छे देव, ते तुं चैतन्य स्वयमेव;
बीजो देव माने जे कोय, एज बंधन तेने होय.३४

अर्थ—जेने तुं देव कहे छे, तेज तुं पोते चैतन्यस्वरुप छे. ए पोताना प्रत्यगात्मा सिवाय बीजो देव छे एम जे कोइ माने छे, तेने ते मानवापणुं ज बंधनकारक छे.

विवेचन—हे शिष्य ! जेने तुं चैतन्यरुप स्वयं प्रकाश देव माने छे तेज तुं पोते छे. अर्थात् सर्व प्राणी मात्रमां आत्मारुप देव एक ज रहेलो छे. माटे चैतन्य स्वरुप देवात्मा हुं पोते छुं एम जाणवुं, अने एवुं ज्ञान भूलीने जे कोइ पुरुष, बीजो देव छे

एम माने छे, ए भेदबुद्धि ज तेने बंधननो हेतु छे. श्रुतिमां पण कह्युं छे के-

॥ श्लोकः ॥

को देवो यो मनः साक्षी मनो मे दृश्यते मया।
तर्हि देवस्त्वमेवाऽसि एको देव इति श्रुतेः ॥

अर्थ-शिष्य गुरुने पूछेछे के-देव कोण छे?

गुरु-जे मननो साक्षी छे एटले जे मनने जाणनार छे तेज देव छे.

शिष्य—मारुं मन तो मने देखाय छे.

गुरु-त्यारे देव तुं ज छे, अने ते वळी सर्व भूत प्राणी मात्रमां एक ज छे एवुं श्रुतिमां कहेलुं छे.

विवेचन-कोइ शिष्ये पोताना ब्रह्मनिष्ठ गुरुने पूछयुं के-देव कोण छे? त्यारे गुरुए कह्युं के-जे मननो साक्षी छे तेज देव छे. त्यारे शिष्य विचारवा लाग्यो के-मारा मननो साक्षी एटले मनने जाणनार कोण हशे? शुं विष्णु हशे? के ब्रह्मा हशे? के शिव हशे? के कोइ बीजो देव मारा मनने जाणनारो हशे? एवी

शंका उत्पन्न थवाथी तेणे फरीथी पूछ्युं के-मारा मनने जाणनार कोण हशे? त्यारे गुरु बोल्या के-तारा मनने तुं पोते ज जाणे छे. ए उपरथी शिष्यना मनने निश्चय थयो के गुरुजीनुं कहेवुं खरुं छे, केमके मननो धर्म संकल्प विकल्प करवानो तथा सुख दुःख भोगववानो छे, अने एवा मनना धर्मने जाणनारो हुं पोते ज छुं. वळी कोइने आपणे वात करता होइए अने ते जो बराबर मन लगावीने न सांभळतो होय तो जे वात आपणे करता होइए ते तेना मनमां उतरती नथी. पछी ए विषे आपणे तेने कांइ पूछीए छीए त्यारे ते पुरुष कहे छे के-भाइ! मारुं मन बहार बीजे ठेकाणे गयुं हतुं, तथी में ए वात सांभळी नथी, हवे फरीथी कहो, मारुं मन ठेकाणे छे माटे बराबर सांभळीश. ए रीते प्रथम मन बहार गयुं हतुं अने हवे मन ठेकाणे छे एवुं जे जाणे छे तेज मननो साक्षी छे. एवो शिष्यने निश्चय थयो. पछी तेणे गुरुने कह्युं के-मारुं मन तो मने ज जणाय छे. त्यारे गुरु बोल्या के-त्यारे तो तुंज देव छे, अर्थात् तारो आत्मा ज स्व-

यंप्रकाश देवरुप छे, अने ते देव कीडीथी कुंजर सुधी सर्व प्राणी मात्रमां एक ज छे एम श्वेताश्वतर उपनिषदमां कहेलुं छे.

ए रीते चोत्रीशमा दुहाथी स्वयंप्रकाश ज्योतिरुप चैतन्य देवनुं सर्वात्मापणुं सिद्ध कर्युं, अने जीव इश्वरनुं भेदपणुं नष्ट करी अभेदपणानुं निरुपण कर्युं.एज अभेद विचारने आत्मज्ञान—अद्वैतज्ञान—तत्त्वज्ञान—ब्रह्मज्ञान कहे छे. एवुं ज्ञान जेने प्राप्त थयुं छे तेने आत्मानो साक्षात्कार थइ गयो जाणवो अने ते जीवते छते मुक्त (जीवन्मुक्त) छे एम जाणवुं. तेने पछी कांइ कर्तव्य करवुं रह्युं नथी.

परंतु बीजा मुमुक्षु पुरुषो श्रवणादिकमां प्रवृत्त छतां जेओनी मनोवृत्ति बहारना विषयोना संकल्प विकल्पथी चंचळ छे तेओनी मनोवृत्ति स्थिर थवाने माटे तेओए योगाभ्यास करवो जोइए, तेटला माटे हवे तेनुं निरुपण करे छे.

दुहो.

प्रथम वृत्तिनो त्याग करी, बीजी उठवा न दइए;
वच्चे निर्विकल्पदशानो,अभ्यास करता रहीए.३५

अर्थ—प्रथमवृत्ति एटले हुं देह छुं तथा कर्ता—

भोक्ता, सुखी–दुखी छुं, एवी जे वृत्ति तेनो त्याग करीने अहंता–ममतारुप अथवा विषयोना भोग भोगववारुप बीजी वृत्ति तेने उत्पन्न थवा देवी नही. अने ए एक वृत्ति मटीने बीजी उत्पन्न थता पेहेलां वचमां निर्विकल्प समाधिनो अभ्यास करता रहेवो.

शिष्य–मन तो घणुं चंचळ छे, तेनी वृत्तिनो त्याग शी रीते करवो ?

गुरु–श्रीमद् भगवद्गीताभां श्री कृष्ण भगवाने अर्जुन प्रत्ये कह्युं छे के–" हे अर्जुन ! तुं मन वश थवुं महा कठण छे एम कहे छे ते खरुं छे, पण ते चंचळ मन अभ्यासे करीने तथा वैराग्ये करीने वश थाय छे. " माटे मनने वश करवानो मुख्य उपाय तो वैराग्य अने योगाभ्यास ज छे.

शिष्य–समाधि एटले शुं ? अने तेना केटला प्रकार छे ?

गुरु–योगाभ्यास वडे ध्याता (ध्यान करनार) अने ध्यान ए बन्नेने त्यजी केवळ ध्येय एटले परब्रह्ममां चित्तवृत्ति तदाकार थइ जाय, तेने समाधि क-

हे छे. जेम जळने विषे स्थित लवण जळना संबंधथी पोताना स्वरुपनो परित्याग करीने जळरुप थइ जाय छे, तेम ज परब्रह्मने विषे स्थित मन पोताना मननत्व स्वरुपनो परित्याग करीने परब्रह्म साथे एकताने पामे छे तेने समाधि कहे छे. ए समाधि बे प्रकारनी छे. १ सविकल्प अने २ निर्विकल्प.

शिष्य-सविकल्प समाधि कोने कहे छे ?

गुरु-सविकल्प समाधि बे प्रकारनी छे. १ दृश्यानुविद्ध अने २ शब्दानुविद्ध. तेमां अंतःकरणमां सात्विक वगेरे वृत्तिओ उत्पन्न थाय छे ते सर्व दृश्य छे अने तेनो हुं द्रष्टा साक्षी चैतन्यरुप छुं एवो जे आत्मानो अनुभव करवो तेने दृश्यानुविद्ध समाधि कहे छे. अने हुं असंग, सत्रुप, चैतन्यरुप, आनंदरुप तथा स्वयंप्रकाशरुप छुं एवी रीते शब्दोच्चार पूर्वक आत्मामां अनुभव करवो तेने शब्दानुविद्ध सविकल्प समाधि कहे छे.

शिष्य-निर्विकल्प समाधि कोने कहे छे ?

गुरु-सविकल्प समाधिना अभ्यास वडे संकल्प

विकल्पादिक दृश्य वृत्तिओनुं अनुसंधान टळी जइ चित्तनी वृत्ति संकल्प रहित थइ परब्रह्मने विषे वायु रहित स्थळमां रहेला दीपकनी पेठे निश्चळ थाय तेने निर्विकल्प समाधि कहे छे. गीतामां पण श्रीकृष्ण भगवाने कहेलुं छे के–

॥ श्लोकः ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यत चित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥

अर्थ–जेम वायु विनानी जग्यामां रहेलो दीवो चळायमान थतो नथी पण अचळ रहे छे, तेम आत्मयोग सिद्ध थतां एवा योगीनुं चित्त निर्विकल्प समाधिमां अचळ रहे छे. श्रीमत् शंकराचार्ये पण कह्युं छे के-

॥ श्लोक ॥

नष्टे पूर्व विकल्पे तु यावदन्यस्य नोदयः ।
निर्विकल्पैक चैतन्यं स्पष्टं तावद्विभासते ॥

अर्थ-प्रथमना तमाम संकल्प दूर थइ जइ ज्यां सुधी बीजो कोइ संकल्प विकल्प उत्पन्न थाय

नही, त्यां सुधी निर्विकल्प एक स्वयंप्रकाश चैतन्य स्पष्ट भासे छे.

शिष्य-योगसमाधिथी शुं फळ मळे छे? ते कृपा करीने कहो.

गुरु-विद्यारण्य स्वामीए पंचदशीना प्रथम प्रकरणमां कह्युं छे के-"निर्विकल्प समाधिथी आ संसारमांनां करोडो संचित कर्मो नाश पामे छे अने शुद्ध धर्म वधे छे. श्रेष्ठ योगीओ एने 'धर्ममेघ' एटले धर्मरुपी अमृतनी हजारो धारा वर्षावनारी समाधि कहे छे. आ समाधिथी समग्र वासनाजाळनो नाश थइ पुण्य पाप नामनां कर्मसंचय निर्मूळ थइ जाय छे. अने तत्त्वमस्यादि वाक्य प्रतिबंध विनानां थइने प्रथम जे आत्मतत्त्व परोक्ष भासतुं होय ते हस्तामलकवत् (हाथमां रहेला आमळानी पेठे) साक्षात् थइ अपरोक्ष बोध उत्पन्न करे छे.

आत्मानो साक्षात्कार थवाने माटे श्रवण, मनन, निदिध्यासन, समाधि अने अनुष्ठान ए साधनो छे, तेमां समाधि विषे तो कह्युं. हवे श्रवण, मनन तथा निदिध्यासन विषे गुरु शिष्यने कहेछे.

दुहो.

श्रवण मनन निदिध्यासन करी,
करीए साक्षात्कार;
सच्चिदानंद परब्रह्म हुं,
कहे छे वेद पुकार. ३६

अर्थ-प्रथम वेदांत शास्त्रनुं श्रवण करवुं, पछी श्रवण करेला ज्ञाननुं मनन एटले वारंवार मनमां चिंतवन करवुं अने पछी तेनुं निरंतर निदिध्यासन करीने आत्मानो निःसंदेह अपरोक्ष अनुभवरुप साक्षात्कार संपादन करवो. ए साक्षात्कारनुं रुप ए छे के-"साक्षात् सच्चिदानंद परब्रह्म ते हुं छुं" एवो जे अपरोक्ष अनुभव तेनुं नाम साक्षात्कार छे एम वेद उंचा स्वरे पोकारीने कहे छे.

विवेचन-वेदांतशास्त्रनुं तात्पर्य कानवडे सांभळीने ग्रहण करवुं ते श्रवण कहेवाय छे. छ प्रकारनां लिंगद्वारा वेदांतना तात्पर्यनो निश्चय करवो तेनुं ज नाम श्रवण छे. ए छ प्रकारनां लिंगनां नामः- १ उपक्रमोपसंहार, २ अभ्यास, ३ अपूर्वता, ४ फल,

५ अर्थवाद, अने ६ उपपत्ति छे. हवे तेनुं प्रथक् प्रथक् विवेचन करी बतावुं छुं.

१ उपक्रमोपसंहार—जे प्रकरणमां जे वस्तुनुं प्रतिपादन करवुं योग्य होय ते प्रकरणमां आदिथी अंत सुधी तेज वस्तुनुं प्रतिपादन करवुं तेनुं नाम उपक्रमोपसंहार कहेवाय छे. जेमके छांदोग्य उपनिषदना छठा अध्यायना आदिमां 'अद्वितीय ब्रह्म ज एक छे' अने अंतमां 'आ आत्मा ज जगत्मय छे' ए रीते उपक्रमोपसंहार कर्यो छे.

२ अभ्यास—उपर प्रमाणे जे प्रकरणमां जे वस्तु प्रतिपादन करवी योग्य छे ते वस्तुनुं वारंवार प्रतिपादन करवुं तेनुं नाम अभ्यास कहेवाय छे. जेमके छांदोग्यना छठा अध्यायमां 'तत्त्वमसि' वाक्यद्वारा अद्वितीय ब्रह्मनुं नव वार प्रतिपादन कर्युं छे.

३ अपूर्वता—जे प्रकरणमां जे वस्तु प्रतिपादन करवी योग्य होय ते वस्तुनुं बीजां प्रमाणोथी अतिरिक्त प्रमाणोना विषयनो त्याग करीने तेज

वस्तुनुं प्रतिपादन करवुं तेने अपूर्वता कहे छे. जेम के छांदोग्यना छठा अध्यायमां केवळ उपनिषदोनी श्रुतिओनां प्रमाणोथी ज अद्वितीय ब्रह्मनुं प्रतिपादन कर्युं छे. बीजां प्रमाणोनुं नाम पण दीधुं नथी.

४ फल–जे प्रकरणमां जे वस्तु प्रतिपादन करवी योग्य होय, ते प्रकरणमां ते वस्तुनुं अथवा ते वस्तुना अनुष्ठाननुं श्रवण करवुं तेनुं नाम फल कहेवाय छे. जेम ब्रह्मनिष्ठ गुरुना उपदेशथी मुमुक्षु पुरुष आत्माने ओळखे छे, ब्रह्मज्ञानी ब्रह्ममां ज लीन थइ जाय छे. ए रीते अद्वितीय ब्रह्मज्ञाननुं ब्रह्मप्राप्ति श्रवामां प्रयोजन छे अने ते ज्ञानवडे कहेली जे मोक्ष प्राप्ति तेने फल कहे छे.

५ अर्थवाद–जे प्रकरणमां जे वस्तु प्रतिपादन करवी योग्य होय ते प्रकरणमां ते वस्तुनी प्रशंसा करवी तेनुं नाम अर्थवाद छे. जेमके छांदोग्य उपनिषदमां कह्युं छे के–सघळा प्रपंचना अधिष्ठानरुप जे ब्रह्मस्वरुप छे तेना श्रवणवडे नही श्रवण करेलो सघळो प्रपंच श्रवण करेलो थाय छे, तेमज ब्रह्मज्ञानथी नही जाणेलुं सघळुं जगत् जाणवामां आवेछे,

ने ब्रह्मना साक्षात्कारे करीने असाक्षात्कार थयेलुं साक्षात्कार थाय छे. ए वगेरे जे प्रशंसा तेने अर्थवाद कहे छे.

६ उपपत्ति—जे प्रकरणमां जे वस्तु प्रतिपादन करवी योग्य होय ते प्रकरणमां ते वस्तुनुं दृष्टांतोए करीने प्रतिपादन करवुं तेनुं नाम उपपत्ति छे. जेम छांदोग्य उपनिषदमां कह्युं छे के-एक माटीना पिंडनुं ज्ञान थवाथी ते माटीमांथी उत्पन्न थतां सघळां पात्रोनुं ज्ञान थाय छे. ते पात्रोनां नाम रुप सर्व मिथ्या छे, वस्तुताए साचां नथी, एक माटी ज सत्य छे. ए रीते दृष्टांतरुप युक्तिथी नामरुपात्मक जगतनुं मिथ्यापणुं ठरावी एक अद्वितीय ब्रह्मनुं ज प्रतिपादन करवुं तेने उपपत्ति कहेछे.

ए रीते छ लिंगद्वारा जीव अने ब्रह्मनी एकता करनारा अर्थनुं अनुसंधान (शोधन) करवुं तेनुं नाम श्रवण छे.

हवे मनन विषे कहुंछुं:—श्रवण करेला अर्थनुं वेदांत शास्त्रनी युक्तिओथी निरंतर चिंत्वन करवुं तेने मनन कहे छे.

ज्यां सुधी, देह एज आत्मा हशे के तेथी जुदो हशे ? आत्मा ब्रह्मरुप हशे के नही ? एवो संशय होय छे, त्यां सुधी यथार्थ आत्मज्ञान थतुं नथी. माटे ए संशयनी निवृत्ति माटे श्रवण अने मनन करवां जोइए. ए श्रवण तथा मननवडे 'आत्मा देहथी जुदो अने ब्रह्मरुप छे' एवो निश्चय थाय छे. एवी रीते निश्चय करेला आत्मस्वरुपमां एकाकार वृत्तिनो प्रवाह एटले हुं ब्रह्म छुं एवी वृत्ति सदा सर्वदा रहेवी, एनुं ज नाम निदिध्यासन कहेवायछे. योग शास्त्रमां जेने धारणा कहेछे तेज निदिध्यासन छे, अने परमात्मामां सदा सर्वदा चित्तवृत्ति रहेवी तेनुं ज नाम ध्यान छे.

ए प्रमाणे श्रवण मनन अने निदिध्यासन करीने "सच्चिदानंद परब्रह्म ते हुं छुं" एवो साक्षात्कार करवो.

हवे सच्चिदानंद आत्मानो साक्षात्कार थवा सारु सत्पुरुषनो समागम करवा विषे गुरु शिष्यने कहे छे.

दुहो.

विषय विषवत् त्याग करी,

करीए साधु संग;
पोते सच्चिदानंद सदा,
जेमनो तेम अभंग. ३७

अर्थ–शब्दादिक विषयोने झेर समान जाणी तेनो त्याग करीने सत्पुरुषनो समागम करवो, अने पोते सदा सर्वदा सच्चिदानंद ब्रह्मरुप प्रत्यगात्मा मन वाणीथी अगोचर अप्रमेय स्वयंप्रकाश अखंडरुप छे.

विवेचन–शब्द, स्पर्श, रुप, रस अने गंध ए विषयोने झेर सरखा जाणीने तेनो त्याग करवो. अने काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सरथी रहित अने क्षमा, दया, सरळता, संतोष, ज्ञान वैराग्यथी युक्त एवा श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुनो संग एटले समागम करवो. एवा सद्गुरुना समागमथी तेमनामां जेवा गुणो होय छे तेवा पोतामां आवे छे. जेम पारसमणिना संबंधथी लोढुं कुंदन एटले सुवर्ण थइ जाय छे, तेम अज्ञानी जीव सत्पुरुषना समागमथी ब्रह्मरुप थइ जाय छे. अष्टावक्रमुनिए

जनकराजाने कह्युं छे के-

श्लोक.

मुक्तिमिच्छसि चेत्तात विषयान् विषवत्त्यज ॥
क्षमार्जव दया तोष सत्यं पीयूषवद् भज ॥

अर्थ-हे राजन् ! जो तुं मोक्षनी इच्छा राखतो होय तो विषयोने झेर सरखा जाणीने तेनो त्याग कर, अने क्षमा, सरळता, दया, संतोष तथा सत्यने अमृत समान जाणीने तेनुं सेवन कर.

हवे जीवात्मा पोते (प्रत्यगात्मा) सदासर्वदा एटले त्रण काळमां अने त्रण अवस्थामां सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप छे, अने ते पण जेमनो तेम अभंग छे, एटले मन तथा वाणीथी अगोचर, स्वतःसिद्ध, स्वयंप्रकाश, ज्ञानस्वरुप, परिपूर्ण, सर्वव्यापक जेवो छे तेवोज अखंडरुप छे.

शिष्य-हे स्वामी ! तमे प्रथम एम कह्युं हतुं के-नाम रुप तो मिथ्या छे, ने वळी हमणा एम कहोछो के-मारुं स्वरुप सच्चिदानंद ब्रह्मस्वरुप छे, त्यारे ए पण नाम रुप कहेवाय छे. माटे मारा मन-

नो संशय टाळो.

गुरु—ए कांइ नाम रुप नथी; केमके जे रुप दीठुं अने नाम धराव्युं ते मिथ्या छे, पण जे सदा सर्वदा छे ज, तेनुं नाम रुप होय नहो. तेनुं विवेचन करीने निश्चय करवो जे सच्चिदानंद साक्षी स्वयं-स्वरुप छुं.

जीवात्मा अविद्यारुप उपाधिए करीने पोताना आत्मस्वरुपने भूली गयो छे, तेनुं भान ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुना समागमथी थाय छे. माटे मुमुक्षु पुरुषे सदा सर्वदा सत्संग करवो. महात्मा भर्तृहरि कही गया छे के—

॥ श्लोकः ॥

जाड्यं धियो हरति सिंचति वाचि सत्यं ।
मानोन्नतिं दिशति पापमपा करोति ॥
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं ।
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥

अर्थ—सत्पुरुषोनो समागम बुद्धिनुं जडपणुं हरे छे, वाणीमां सत्यता सींचे छे, मान अने मोटाइ आपे छे, सर्व पाप दूर करे छे, चित्तने प्रसन्न करे छे

ने सघळी दिशाओमां कीर्तिनो फेलावो करे छे. वळी कह्युं छे के–

सत्संग गंगानी पेठे पापनो नाश करे छे, माणसोनां मनने चंद्रिकानी पेठे प्रसन्न करे छे, सूर्यनां कीरणोनी पेठे जगतनां अंधारांने (अज्ञानने) मटाडे छे, छायानी पेठे सर्व तापने टाळे छे, कामदुघानी पेठे कामना पूरी पाडे छे, एवो दुर्लभ सत्संग छे. कल्पवृक्ष तो जे कल्पना करीए तेज आपे छे, कामदुघा गाय तो जे कामना करीए तेज आपे छे अने चिंतामणि तो जे चिंत्वन करीए तेज आपे छे; पण सत्पुरुषोनो संग तो ए सघळुं आपे छे. माटे सुज्ञपुरुषे तो निरंतर सत्संगमां ज काळ निर्गमन करवो. दुर्गुणी मनुष्योनो संग लेशमात्र पण करवो नही, कारण के तेओ पोताना जेवा बीजाने करवाने इच्छे छे. जेम एक नकटो होय ते बीजाने पण नकटो करवानो प्रयत्न करे छे, तेम दुर्गुणी मनुष्यो पण पोतानी टोळी वधारवाने इच्छे छे. ते उपर दृष्टांत कहुं छुं ते सांभळ.

दृष्टांत–एक माणस पोताना घरमां नकामो बेशी रहेतो हतो. अने जे आवे तेनी साथे नकामां

गप्पां सप्पांमां वखत गाळतो हतो. एक दिवस एक अफीणी मनुष्य तेना घर आगळ थइने जतो हतो, तेने सहज बोलावीने ते कहेवा लाग्यो के भाई ! आम शुं छानामाना चाल्या जाओछो ? जरा आवीने बेसो तो खरा ? एवुं सांभळीने ए अफीणी तेना घरमां गयो अने वार्ताचित्तथी तेनुं मन रंजन कर्युं. पछी ते अफीणी तो रोज तेने घेर जवा लाग्यो ने धीरे धीरे पेला माणसने अफीण खावानी टेव पाडी. प्रथम तो ते अफीणी पोतानी गांठनुं अफीण खवरावतो हतो, पण पेलाने अफीण गळे पड्या पछी तो तेणे आपवुं बंध कर्युं, तेथी तेने डाबली राखवी पडी. एक महिनानी अंदर तो तेने घेर दश बार अफीणीआनी टोळी रोज एकठी मळीने कसुंबापाणी पीवा लागी. छ महिनामां तो ते एवो बंधाणी थइ गयो के आखो दहाडो अफीणना धेनमां चकचूर रहे, ने कशुं कामकाज सूझे नही, तो पछी आत्मज्ञान मेळवीने मोक्ष पामवानुं तो क्यांथी ज सूझे ? आ माणसनी पेठे ज जुगारीआ, दारुडीआ, रंडोबाज वगेरे दुर्व्यसनी माणसोनी

टोळीओ बंधाय छे. ज्ञानगीतामां सत्संगनो महिमा आ प्रमाणे कह्यो छेः-

॥ श्लोकः ॥

सत्संगेन परं प्राप्य दुस्तरं तरतेऽचिरात् ।
तस्मादति प्रयत्नेन सत्संगं सततं कुरु ॥

अर्थ-सत्संगथी सच्चिदानंद परिपूर्ण परमात्मानी प्राप्ति थाय छे, अने आ भवसागर (संसाररूपी समुद्र) ने तरीने पार उतरवुं महा कठीन छे ते पण तुरत तरीने पार उतराय छे. माटे अति प्रयत्ने करीने पण निरंतर सत्संग करवो.

शिष्य-हे गुरुदेव ! आपे आ संसारने समुद्रनी उपमा आपी तेनुं शुं कारण ?

गुरु-आ संसार दुस्तर एटले तरवो महा कठण छे. अने ते मोटा समुद्र जेवो छे, तेमां स्त्री पुत्रादिकमां मोहरुपी घुमरीओ (भमरीओ) छे, क्षुधा तृषा हर्ष शोकादिरूपी तरंग छे, काम क्रोध लोभ मोह अहंकारादिकरुपी मगरमच्छ छे, अध्यात्म अधिभूत अधिदैव ए त्रण तापरुपी वडवानल अग्नि

छे, दुर्वासनारुपी शेवाळ छे, अने अनेक विषयोरुपी जळ छे. एवा दुस्तर संसार समुद्रने गुरुरुपी नौका विना तरी शकातो नथी. वळी हे शिष्य ! आ संसारने अनेक दुःखदायी कंटकयुक्त वननी उपमा आपी छे. ते उपर महात्मा माधवदासजीए एक भजन नीचे प्रमाणे केहेलुं छे.

पद.

एवुं वीड बाध्युं कंइ काळनुं, ते खेड्युं नव खेडायरे;
कबुद्धि बोरडी बहु थइ, मांही हूं हूं करता हरमायरे.
झीझणी जाळां उरमी, मांही मोह घोरड छे मोटारे;
अज्ञान आकडा अतिघणा, तेनां फळ लाग्यां छे खोटारे.
निंदा गळीनां झाडवां, मांही विषया वेलना गोटारे;
माया ममताना राफडा, मांहे संशय सर्प छे मोटारे.
आशा तृष्णा आवळ घणी, तेनां फळ कोणे नव खाधांरे
बीजां जाळां लाग्यां मोहजाळनां, मांहे कर्म कंथारां बाध्यां रे.
लोभ बावळीया बहु थया, मांहे क्रोध केरडा झाझारे;
मन हंसलो चारो चरे, मेली कुळनी मरजादारे.
इर्ष्या अरणी अतिघणी, एनी गंध लागे छे कुडी रे;

गुरुगमनी जेने गत जडी, तेणे बीड नांख्युं छे सूडीरे.
ब्रह्मअग्निनी झाळमां, तेणे सूड मेल्युं छे बाळीरे;
माधव साधुना संगमां, हुं तो ब्रह्म रह्यो छुं भाळीरे.

एवा सघनवनने भस्म करवाने आत्मविचार एज दावानळ (अग्नि) छे.

शिष्य—ज्यां सुधी आत्मज्ञान प्राप्त थयुं न होय त्यां सुधी तो सत्समागम करवो योग्य छे, पण आत्मज्ञान थया पछी सत्संग करवानी शी जरुर छे ?

गुरु—आ देहना सांसारिक व्यवहारे करीने बाह्यवृत्ति थाय छे तेथी, तथा मननी वृत्ति एवी चंचळ छे के— जो सत्संग करवामां न आवे तो मायाना प्रपंचथी देहाध्यास वधी जइ विपरीत बुद्धि थइ जाय छे.सौभरीऋषि अने जडभरत जेवा महाज्ञानी पुरुषोनी वृत्ति बदलाइ गइ हती, तो तारा जेवा अल्पज्ञ पुरुषनी बुद्धि फरी जाय एमां आश्चर्य शुं ? माटे ज्यां सुधी देह रहे त्यां सुधी निरंतर सद्गुरुनो समागम करवो, अने वेदांतादि सत्शास्त्रोनुं श्रवण करवुं. तेथी बुद्धि निर्मळ रहे छे अने आत्मज्ञान सदोदित रहे छे, अने परिपूर्ण अखंड एकरस परमा-

त्माना स्वरुपानुसंधानथी मोक्षसुखनी प्राप्ति थाय छे.

उपजातिवृत.

मुमुक्षुजनना सुखबोध माटे,
टीका करी गुर्जर वाणी वाटे;
पंचीकरणना कर्त्ता श्रीराम,
द्वि भूज जोडी करुंछुं प्रणाम.

अर्थ—आ संसारमां मुमुक्षुजनोने अनायास आत्मज्ञाननी प्राप्ति थवा माटे आ पंचीकरणनी गुजराती भाषामां सरळ टीका करी छे, ते पंचीकरणना मूळ कर्त्ता सद्गुरु श्रीरामबावाने बे हाथ जोडीने साष्टांग प्रणाम करुंछुं.

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रीमदखंडानंद सरस्वती रामगुरु विरचित पंचीकरण तथा तेनी गुजराती टीका समाप्त.

इतिश्री पंचीकरण
समाप्त.

॥ ॐ तत्सत् ॥

॥ अथ पैङ्गलोपनिषत् ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ आ (तत्पदनुं लक्ष्यार्थरुप शुद्ध सच्चिदानंद ब्रह्म) पूर्ण (व्यापक) छे. आ (त्वंपदनो लक्ष्यार्थरुप कुटस्थ आत्मा) पूर्ण छे. पूर्ण (माया उपाहित चैतन्य ब्रह्म के जेने सबल ब्रह्म अथवा कारण ब्रह्म कहे छे ते) थी पूर्ण (अविद्या उपाहित चैतन्य वा कार्य ब्रह्म) विशेष स्पष्ट थाय छे. पूर्ण (कुटस्थ) ना पूर्ण (सच्चिदानंद व्यापकपणा)ने लइने पूर्ण(सच्चिदानंद)ज अवशेष रहेछे.

अथ ह पैङ्गलो याज्ञवल्क्यमुपसमेत्य द्वादश वर्ष शुश्रूषापूर्वकं परमरहस्य कैवल्यमनुब्रूहीति पप्रच्छ ॥

निष्काम कर्म उपासनावडे अंतःकरण शुद्ध थया पछी, ब्रह्म ज्ञाननी इच्छाथी प्रसिद्ध पैंगल ऋषिए याज्ञवल्क्य मुनिने विधि पूर्वक प्राप्त थइने बार वर्ष श्रद्धा भक्ति पूर्वक सेवा करी पछी परम रहस्य कैवल्य (मोक्ष केवी रीते थाय ते) ने कहो: एवी रीते पूछ्युं.

स होवाच याज्ञवल्क्यस्सदेव सौम्येदमग्र आसीत् । तन्नित्यमुक्तमविक्रियँसत्यज्ञानानन्दँ परिपूर्णसनातनमेकमेवाद्वितीयंब्रह्म॥

ते प्रसिद्ध याज्ञवल्क्य बोल्या–हे सौम्य ! आ जगत् पूर्वे सत् ज हतुं. ते सत् नित्यमुक्त अविक्रिय सत्य ज्ञान आनंद परिपूर्ण सनातन एकज अद्वितीय ब्रह्म छे.

तस्मिन्मरुशुक्तिका स्थाणु स्फटिकादौ जल रौप्य पुरुष रेखादिव-ल्लोहित शुक्ल कृष्णगुणमयी गुणसाम्याऽनिर्वाच्या मूल प्रकृति-रासीत् । तत्प्रतिबिम्बितं यत्तत्साक्षिचैतन्यमासीत् ॥

ते ब्रह्मने विषे मरुभूमिमां जळनी पेठे, छीपमां रूपानी पेठे, ठुंठामां पुरुषनी पेठ अने स्फटिकादि विषे रेखादिनी पेठ; लोहित (रजो) शुक्ल (सत्त्व) कृष्ण (तमो) गुणवाळी, त्रणे गुणनी समान अवस्थावाळी, अनिर्वचनीय मूल प्रकृति हती. ते प्रकृतिमां जे प्रतिबिंबित ब्रह्म ते साक्षी चैतन्य हतुं

सा पुनर्विकृतिं प्राप्य सत्त्वोद्रिक्ताऽव्यक्ताऽऽख्याऽऽव-रणशक्तिरासीत् । तत्प्रतिबिम्बितं यत्तदीश्वर चैतन्यमासीत् । स स्वाधीन मायास्सर्वज्ञस्सृष्टि स्थिति लयनामादि कर्त्ता जगदङ्कुर रूपो भवति । स्वस्मिन्विलीनं सकलं जगदाविर्भावयति । प्राणि कर्मवशादेष पटो यद्वत्प्रसारितः प्राणि कर्मक्षयात्पुनस्तिरोभावय-ति । तस्मिन्नेवाखिलं विश्वं सङ्कोचितपटवद्वर्त्तते ॥

ते प्रकृति फरी विकृति (विकार) ने पामीने सत्त्वगुणनी अधिकताए अव्यक्त नामनी आवरण शक्ति हती, ते आवरण शक्तिमां जे प्रतिबिंबित ब्रह्म चैतन्य ते इश्वर चैतन्य हतुं. ते इ श्वर मायाने पोताना आधिन राखवावाळा सर्वज्ञ जगत्नी उत्प-त्ति स्थिति लयादिना करनार जगत्ना अंकुररूप छे, ते इश्वर पोताने विषे सारी रीते लय थयेल सकल जगतने प्रगट करीने देखाडे छे. जीवोना कर्म वशथी लूगडाने जेम पहोळुं करे तेम ए जगत्ने प्रसारे छे. अने जीवोनां कर्मोनो नाश थवाथी पछी संकेली ले छे (लय करे छे) ते इश्वरने विषेज सर्व जगत् संकेलेला लुगडानी पेठे वर्ते छे.

इशाधिष्ठिताऽऽवरणशक्तितो रजोद्रिक्ता महदाख्या विक्षेपश-

क्तिरासीत् । तत्प्रतिबिम्बितं यत्तद्धिरण्यगर्भ चैतन्यमासीत् । स महत्तत्त्वाभिमानी स्पष्टास्पष्ट वपुर्भवति ॥

ईश्वरना अधिष्ठानवाळी आवरण शक्तिथी रजोगुणनी अधिकताए महत् नामनी विक्षेप शक्ति हती. ते विक्षेप शक्तिमां जे प्रतिबिंबित ब्रह्म चैतन्य ते हिरण्यगर्भ चैतन्य हतुं. ते महतत्त्व अभिमानी हिरण्यगर्भनुं स्पष्टास्पष्ट शरीर छे.

हिरण्यगर्भाधिष्ठित विक्षेपशक्ति तस्तमोद्रिक्ताऽहङ्काराभिधास्थूलशक्तिरासीत् । तत्प्रतिबिम्बितं यत्तद्विराट चैतन्यमासीत् । स तदभिमानी स्पष्ट वपुस्सर्व स्थूलपालको विष्णुः प्रधान पुरुषो भवति ॥

हिरण्यगर्भना अधिष्ठानवाळी विक्षेप शक्तिथी तमोगुणनी अधिकताए अहंकार नामनी स्थूल शक्ति हती. ते स्थूल शक्तिमां जे प्रतिबिंबित ब्रह्मचैतन्य ते विराटचैतन्य हतुं. ते स्थूल शक्तिना अभिमानी ते विराटचैतन्य स्पष्ट शरीरवाळा, सर्व स्थूल शरीरना पालक विष्णु प्रधानपुरुष छे.

तस्मादात्मन आकाशस्सम्भूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवीः । तानि पंचतन्मात्राणि त्रिगुणानि भवन्ति। स्रष्टुकामो जगद्योनिस्तमोगुणमधिष्ठाय सूक्ष्म तन्मात्राणि भूतानि स्थूलीकर्तुं सोऽकामयत ॥

ते आत्माथी आकाश उत्पन्न थयुं, आकाशथी वायु, वायुथी अग्नि, अग्निथी जल, जलथी पृथ्वी उत्पन्न थइ. तेओ पांच तन्मात्राओ त्रण त्रण गुणो युक्त छे. सृजवानी इच्छावाळा ते जगत्‌ना कारणरुप ईश्वर तमोगुणना अधिष्ठान थइ सूक्ष्म तन्मात्राओ जे अपंचीकृत पंच महाभूतो तेने स्थूल करवानी इच्छा करता हवा.

सृष्टेः परिमितानि भूतान्येकमेकं द्विधाविधाय पुनश्चतुर्धा कृ-

त्वा स्वस्वेतर द्वितीयाँशेः(शे) पञ्चधासंयोज्य पंचीकृत भूतैरनन्तकोटि ब्रह्माण्डानि तत्तदण्डोचित चतुर्दश भुवनानि तत्तद्भुवनोचित गोलक स्थूलशरीराण्यसृजत् ॥

सृष्टि अर्थे निर्माण करेला पंचभूतोने एक एकना बबे भाग करीने तेमांना एक एक भागने रहेवा दइ बीजा बीजा, एक एक भागना चार चार भाग करीने पोत पोताना भागथी जुदा जुदा बीजा भाग विषे जोडीने एक एक भूतमां पांचे भूतना भाग आवे तेम पंचीकृत (स्थूल) भूतो करी. ते पंचीकृत भूतोवडे अनंतकोटि ब्रह्मांडो, ते ते ब्रह्मांडोने उचित तेओमां चतुर्दश चतुर्दश भुवनो, ते ते भुवनोने उचित स्थानको अने स्थूल शरीरोने सृजता हवा.

स तेषां पंचभूतानां रज्वांशं चतुर्धा कृत्वा भागत्रय पंचवृत्त्या प्राणं सृजत्। स तेषां रजः चतुर्थभागेन कर्मेन्द्रियाण्यसृजत्। स तेषां सत्त्वाँशं चतुर्धा कृत्वा भागत्रय सृष्टितः पञ्चक्रिया(वृत्ता) त्मकमन्तःकरणमसृजत्।स तेषां सत्व चतुर्थभागेन ज्ञानेन्द्रियाण्यसृजत्। सत्त्व समष्टितः इन्द्रियपालकानसृजत् ॥

ते इश्वरे ते पंचभूतोना पांच रजोअंशना चार भाग करीने त्रण भागथी पांच वृत्तिवाळा प्राणने सृज्यो. ते इश्वर ते पांच भूतोना पांच रजो अंशना चोथा भागवडे कर्मेंद्रियो सृजता हवा ते इश्वर ते पांच भूतना पांच सत्त्वांशना चार भाग करीने त्रण भाग सृष्टिथी पंचक्रिया (वृत्ति)वाळुं अंतःकरण सृजता हवा. ते इश्वर ते पांचे भूतोना सत्त्व गुणना चोथा भागवडे ज्ञानेंद्रियो सृजता हवा. अने सत्त्वगुणनी समष्टिथी इंद्रियोनां पालन करवावाळा देवोने सृजता हवा.

तानि सृष्टान्यंडे प्राचिक्षिपत्।तदाज्ञया समष्टयण्डं व्याप्यतान्य-

तिष्ठन्।तदाज्ञयाऽहंकार समन्वितो विराट् स्थूलान्यरक्षत्। हिरण्यगर्भस्तदाज्ञया सूक्ष्माण्यपालयत्।अण्डस्थानि तानि तेन विना स्पन्दितुं चेष्टितं वा न शेकुः।तानि चेतनी कर्तुंसोऽकामयत।ब्रह्माण्ड ब्रह्मरन्ध्राणि समस्त व्यष्टि मस्तकान्विदार्य तदेवाऽनु प्राविशत। तदा जडान्यपि तानि चेतनवत्स्वस्वकर्माणि चक्रिरे ॥

ते देवोने सृष्टिओना ब्रह्मांड विषे स्थापन कर्या. ते इश्वरनी आज्ञावडे समष्टि ब्रह्मांडने व्यापीने ते देवताओ स्थित थता हवा. ते इश्वरनी आज्ञावडे अहंकार समन्वित विराट स्थूलोनुं रक्षण करता हवा. हिरण्यगर्भ ते इश्वरनी आज्ञावडे सूक्ष्मोनुं पालन करता हवा. ब्रह्मांडमां रहेला तेओ ते इश्वरना विना विचरवाने के चेष्टा करवाने शक्तिवाळा थया नहीं, तेओने चेतन करवाने ते परमात्मा इच्छा करता हवा. ब्रह्मांडनां ब्रह्मरंध्रोने अने सघळा व्यष्टि मस्तकोने विदारीने ते परमात्माज पछी प्रवेश करता हवा. ते वखते तेओ जडो पण चेतननी पेठे पोत पोतानां कर्मो करता हवा.

सर्वज्ञेशो मायालेश समन्वितो व्यष्टिदेहं प्रविश्य तया मोहितो जीवत्वमगमत्।शरीरत्रय तादात्म्यात्कर्तृत्व भोक्तृत्व तामगमत्।जाग्रत्स्वप्न सुषुप्ति मूर्च्छा मरण धर्मयुक्तो घटीयन्त्रवदुद्विग्नो जातोमृत इव कुलालचक्रन्यायेन परिभ्रमतीति ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

सर्वज्ञ इश्वर माया लेश समन्वित थइ व्यष्टि देहमां प्रवेशीने ते वडे मोहीत थइ जीवपणाने पामतो हवो. स्थूल, सूक्ष्म, कारण ए त्रण शरीरना तादात्म्यथी कर्तापणां अने भोक्तापणांने पामतो हवो. जाग्रत्. स्वप्न, सुषुप्ति, मूर्च्छा, मरण धर्मयुक्त

थइ घटीयंत्रनी पेठे जन्मतो मरतो होय तेम उद्विग्न थइ कुलालचक्रन्यायवडे परिभ्रमण करे छे.

एवी रीते पैंगलोपनिषत्ना प्रथम अध्यायनो परमहंस स्वामी उदयानंदगीरी कृत गुर्जर शब्दार्थ समाप्त.

अथ पैङ्गलो याज्ञवल्क्यमुवाच. सर्वलोकानाँ सृष्टिस्थित्यन्तकृद्विभुरीशः कथं जीवत्वमगमदिति । स होवाच याज्ञवल्क्यः स्थूल सूक्ष्म कारण देहोद्भव पूर्वकं जीवेश्वर स्वरुपं विविच्य कथयामीति सावधानेनैकाग्रतया श्रूयताम् ॥

हवे पैंगल ऋषि याज्ञवल्क्य मुनिने कहे छे. सर्व लोकोनी उत्पत्ति स्थिति लय करनार व्यापक इश्वर जीवपणुं केवी रीते पामता हवा? एवो रीते पूछवाथी ते प्रसिद्ध याज्ञवल्क्यमुनि बोल्या. स्थूल सूक्ष्म कारण देहनी उत्पत्ति पूर्वक जीव इश्वरनां स्वरुपने विवेचन करीने हुं कहुं छुं. ते सावधानतावडे अने एकाग्रतावडे सांभळ.

ईशः पञ्चीकृतमहाभूत लेशानादाय व्यष्टिसमष्ट्यात्मक स्थूल शरीराणि यथा क्रममकरोत् । कपाल चर्मान्त्रास्थि मांस नखानि पृथिव्यंशाः । रक्त मूत्र लाला स्वेदादिकअंबुअंशाः । क्षुत्तृष्णोष्ण मोह मैथुनाद्या अग्न्यँशाः । प्रचारणोत्तारण श्वासादिका वाय्वँशाः । काम क्रोधादयो व्योमाँशाः एतत्संघातं कर्मणि सञ्चितं त्वगादि युक्तं बाल्याद्यवस्थाऽभिमानास्पदं बहुदोषाश्रयं स्थूल शरीरं भवति ॥

इश्वर पंचीकृत महा भूतोना लेशोने ग्रहण करीने व्यष्टि समष्टिरुप स्थूल शरीरो यथाक्रम करता हवा. नाडी, चामडी,

आंतरडां, हाडकां, मांस, नखो ए पृथिवीना अंशो छे. लोही, मूत्र, लाळ, परसेवो आदि जळना अंशो छे. क्षुधा, तृषा, उष्ण, मोह मैथुनादि अग्निना अंशो छे. प्रसारण (फेलावुं) उत्तारण (उन्मेषनिमेष) श्वासादिक वायुना अंशो छे. काम क्रोधादिक आकाशना अंशो छे. एओनो संघात (समूह) के जे कर्मोवडे संचित, त्वगादियुक्त, बाल्यादि अवस्थाना अभिमाननुं स्थान, अने बहु दोषोनुं आश्रय स्थूळ शरीर छे.

अथापञ्चीकृतमहाभूत रजोंश भोगत्रय समष्टितः प्राणमसृजत्। प्राणापान व्यानोदान समानाः प्राणवृत्तयः। नाग कूर्म कृकल देवदत्त धनञ्जया उपप्राणाः। हृदासन नाभि कण्ठ सर्वाङ्गानि स्थानानि ॥

हवे अपंचीकृत पंचमहाभूतना रजोअंशोना त्रण भाग समष्टिथी प्राण सृजता हवा. प्राण, अपान, व्यान, उदान अने समान एओ प्राणनी वृत्तियो छे. नाग, कूर्म, कृकल, देवदत्त, अने धनंजय एओ उपप्राणो छे. हृदय, गुदा, नाभि, कंठ अने सर्वांग एओ प्राणादिनां अनुक्रमे स्थानो छे.

आकाशादि रजोगुण तुरीय भागेन कर्मेन्द्रियमसृजत्। वाक्पाणिपाद पायूपस्थातद्वृत्तयः। वचनादान गमन विसर्गानन्दास्तद्विषयाः।

आकाशादि पंचभूतना रजोगुणना चोथा भागवडे कर्मेंद्रियो उत्पन्न करता हवा. वाणि, हस्त, पग, गुदा, लिंग ते वृत्तियो (कर्मेंद्रियोनां नामो) छे. बोलवुं, लेवुं देवुं, जवुं, मलत्याग अने आनंद अनुक्रमे तेना विषयो (क्रियाओ) छे

एवं भूत सत्त्वांश भागत्रय समष्टित अंतःकरणमसृजत् । अंतःकरण मनो बुद्धि चित्ताहंकारास्तद्वृत्तयः । संकल्प निश्चय स्मरणाभिमानानुसंधानास्तद्विषयाः । गल वदन नाभि हृदय भ्रूमध्यं स्थानम् । भूत सत्त्व तुरीय भागेन ज्ञानेन्द्रियमसृजत् । श्रोत्र त्वक्चक्षु जिह्वा घ्राणास्तद्वृत्तयः।शब्द स्पर्श रूप रस गन्धास्तद्विषयाः । दिग्वातार्क प्रचेतोऽश्वि वन्हीन्द्रोपेन्द्र मृत्युकाः । चन्द्रोविष्णुश्चतुर्वक्त्रः शंभुश्च करणाधिपाः ॥

एवी रीते पंचभूतोना सत्वगुणना त्रण भागना समूहथी अंतःकरण सृजता हवा. अंतःकरण, मन, बुद्धि, चित्त अने अहंकार तेओ वृत्तियुं छे. स्मरण, संकल्प, निश्चय, अनुसंधान अने अभिमान अनुक्रमे तेना विषयो छे. कंठ, मुख, नाभि, हृदय, भ्रूमध्य स्थान छे. पंचभूतना सत्त्वगुणना चोथा भागवडे ज्ञानेंद्रियोने सृजता हवा. श्रोत्र, त्वचा, चक्षु, जीव्हा, घ्राण तेनी वृत्तियो छे. शब्द, स्पर्श, रुप, रस, गंध, क्रमथी तेना विषयो छे. अग्नि, इंद्र, उपेंद्र, यम (मृत्यु) प्रजापति ए कर्मेन्द्रियोना; नारायण, चंद्र, ब्रह्मा, नारायण अने रुद्र ए अंतःकरणादिना; दिग्पाल, वायु, सूर्य, वरुण अने अश्विनिकुमारो, ए ज्ञानेंद्रियोना अनुक्रमे अधिपती (देवता) ओ छे.

अथान्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानमयानन्दमयाः पञ्चकोशाः अन्नरसेनैव भूत्वा अन्नरस नाभि वृद्धिं प्राप्यान्नरसमय पृथिव्यां यद्विलीयते सोऽन्नमयकोशः तदेव स्थूलशरीरम् । कर्मेन्द्रियैस्सह प्राणादिपञ्चकं प्राणमयकोशः । ज्ञानेन्द्रियैस्सह मनो मनोमयकोशः । ज्ञानेन्द्रियैस्सह बुद्धिर्विज्ञानमय कोशः । एतत्को-

शत्रयं लिङ्ग शरीरम् । स्वरूपाज्ञानमानंदमयकोशः तत्कारण-शरीरम् ॥

हवे अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय अने आनंदमय ए पांच कोशो छे. अन्नरसवडेज उत्पन्न थइ, अन्नरसवडे क्रमथी वृद्धि पामीने. अन्नरसमय पृथिवीमां जे लय पामे छे, ते अन्नमय कोश छे; तेज स्थूल शरीर छे. कर्मेन्द्रियो साथे प्राणादि पंचक मळीने प्राणमयकोश छे; ज्ञानेंद्रियो सहित मन मनोमयकोश छे; ज्ञानेंद्रियो सहित बुद्धि विज्ञानमय छे. ए त्रण कोश मळीने सूक्ष्म शरीर छे. स्वरुपनुं अज्ञान आनंदमय कोश छे. ते कारण शरीर छे.

अथ ज्ञानेन्द्रियपञ्चकं कर्मेन्द्रियपञ्चकं प्राणादिपञ्चकं वियदादिपञ्चकमन्तःकरणचतुष्टयं काम कर्म तमास्यष्टपुरम् ॥

हवे ज्ञानेंद्रियपंचक, कर्मेन्द्रियपंचक, आकाशादिपंचक, अंतःकरण चतुष्टय, काम, कर्म, तम आ अष्टपुर छे.

ईशाज्ञया विराजो व्यष्टिदेहं प्रविश्य बुद्धिमधिष्ठाय विश्वत्वमगमत् । विज्ञानात्मा चिदाभासो विश्वो व्यावहारिको जाग्रत्स्थूल देहाभिमानी कर्मभुरिति च विश्वस्य नाम भवति । ईशाज्ञया सूत्रात्मा व्यष्टि सूक्ष्मशरीरं प्रविश्य मन अधिष्ठाय तैजसत्त्वमगमत् । तैजसः प्रातिभासिकस्स्वप्नकल्पित इति तैजसस्य नाम भवति । ईशाज्ञया मायोपाधिरव्यक्त समन्वितो व्यष्टि कारणशरीरं प्रविश्य प्राज्ञत्वमगमत् । प्राज्ञ अविच्छिन्नः पारमार्थिकस्सुषुप्त्यभिमानीति प्राज्ञस्य नाम भवति ॥

ईश्वरनी आज्ञावडे विराट व्यष्टि देहमां प्रवेश करीने बुद्धि-

नो अधिष्ठाता थइने विश्वपणाने पामतो हवो. विज्ञानआत्मा, चिदाभास, विश्व, व्यवहारिक, जाग्रत् स्थूल देहाभिमानी, कर्मनो भोक्ता एवी रीते विश्वनां नाम छे. ईश्वरनी आज्ञावडे सूत्रात्मा व्यष्टि सूक्ष्म शरीरमां प्रवेश करीने मननो अधिष्ठाता थइने तैजसपणाने पामतो हवो. तैजस, प्रातिभासिक, स्वप्नकल्पित एवी रीते तैजसनां नाम छे. ईश्वरनी आज्ञावडे माया उपाधि अव्यक्त समन्वित व्यष्टि कारण शरीरमां प्रवेश करीने प्राज्ञपणाने पामतो हवो. प्राज्ञ, अविच्छिन्न, पारमार्थिक, सुषुप्ति अभिमानी एवी रीते प्राज्ञनां नाम छे.

अव्यक्त लेशाऽज्ञानाच्छादित पारमार्थिक जीवस्य तत्त्वमस्यादि वाक्यानि ब्रह्मणैकतां जगुः । नेतरयोर्व्यावहारिक प्रातिभासिकयोः । अन्तःकरण प्रतिबिम्बित चैतन्यं य तदेवावस्थात्रय भाग्भवति । स जाग्रत्स्वप्न सुषुप्त्यवस्थाः प्राप्य घटियन्त्रवदुद्विग्नो जातो मृत इव स्थितो भवति ॥

अव्यक्तलेश अज्ञान आच्छादित पारमार्थिक जीवनी तत्त्वमसिआदि वाक्योवडे ब्रह्मनी साथे एकता कहे छे. पण बीजा प्रातिभासिक अने व्यावहारिक ए बेनी नहीं. जे अंतःकरण प्रतिबिंबित चैतन्य तेज अवस्थात्रयने भजनार (भोक्ता-सेवनार) छे. ते जाग्रत् स्वप्न सुषुप्ति अवस्था पामीने उद्विग्न थइ घटीयंत्रनी पेठे जन्मतो मरतो होय तेनी पेठे स्थित थाय छे.

अथ जाग्रत्स्वप्न सुषुप्ति मूर्च्छा मरणावस्थाः पञ्च भवन्ति । तत्तद्देवताऽनुग्रहान्वितैःश्रोत्रादि ज्ञानेन्द्रियैश्शब्दाद्यर्थ विषय ग्रहण ज्ञानं जाग्रदवस्था भवति । तत्र भ्रूमध्यं गतो जीव आपाद मस्त-

कं व्याप्य कृषि श्रवणाद्यखिल क्रिया कर्त्ता भवति । तत्तत्फल भुक् च भवति । लोकान्तरगतः कर्मार्जित फलं स एव भुङ्क्ते । स सार्वभौमवद्व्यवहाराच्छ्रान्त अन्तर्भवनं प्रवेष्टुं मार्गमाश्रित्य तिष्ठति । करणोपरमे जाग्रत्सँस्कारोत्थ प्रबोधवद्ग्राह्य ग्राहक रूप स्फुरणं स्वप्नावस्था भवति । तत्र विश्व एव जाग्रत्व्यवहारलोपान्नाडीमध्यं चरं स्तैज सत्त्वमवाप्य वासनारूपकं जगद्वैचित्र्यं स्वभासाभासयन् यथेप्सितँ स्वयं भुङ्क्ते ॥

अथ-जाग्रत्, स्वप्न, सुषुप्ति, मूर्च्छा, मरण ए पांच अवस्थाओ छे. ते ते करणोना देवना अनुग्रहवडे श्रोत्रादि ज्ञानेंद्रियोए करीने शब्दादि नामना विषय ग्रहण करवानुं ज्ञान ते जाग्रदवस्था छे. ते जाग्रद्वस्थामां भ्रूमध्यगत जीव आपाद मस्तक व्यापिने कृषि श्रवणादि समग्र क्रियानो कर्त्ता थाय छे. अने ते ते क्रियानां फलनो भोक्ता थाय छे. लोकांतरगत कर्मार्जित फल तेज भोगवे छे. ते सार्वभौमवत् (चक्रवर्ति राजानी पेठे) व्यवहारथी शांत थइ अंतर्भवनमां प्रवेश करवाने मार्गनो आश्रय करीने स्थित थाय छे. करणोनां उपराम थये सते जाग्रतना संस्कारो उदय थइने जाग्रत्नी पेठे ग्राह्य ग्राहकरुप स्फूरण ते स्वप्नावस्था छे. ते स्वप्नावस्थामां विश्वज जाग्रत् व्यवहारना लोपथी नाडी मध्ये संचरतो थको तैजसपणाने पामीने वासना रुपवाळा विचित्र जगतने पोताना प्रकाशवडे प्रकाशतो सतो यथा इच्छितने पोते ज भोगवे छे.

चित्तैककरणा सुषुप्त्यवस्था भवति । भ्रम विश्रान्त शकुनिः पक्षौ संहृत्य नीडाऽभिमुखं यथा गच्छति तथा जीवोऽपि जा-

ग्रस्त्रप्न प्रपञ्चे व्यवहृत्य श्रान्तोऽज्ञानं प्रविश्य स्वानन्दं भुंक्ते। अकस्मान्मुद्गरदण्डाद्यैस्ताडितवद्भयाऽज्ञानाभ्यामिन्द्रियसङ्घातःकम्पनिव मृतैतुल्या मूर्च्छा भवति। जाग्रत्स्वप्न सुषुप्ति मूर्च्छाऽवस्थानामन्या ब्रह्मादि स्तम्ब पर्यन्तं सर्व जीव भय प्रदा स्थूल देह विसर्जनी मरणावस्था भवति ॥

चित्तनां पक्षीकरणवडे सुषुप्ति अवस्था थाय छे. जेम शकुनी (पक्षी) भटकवुं छोडी शांति लेवा पोतानी पांखो संकेली माळा तरफ जाय छे. तेम जीव पण जाग्रत्.स्वप्नप्रपंचनो व्यवहार तजीने शांति लेवा अज्ञानमां प्रवेशीने पोताना आनंदने भोगवे छे. अकस्मात् मुद्गर लाकडी आदिवडे मारेलानी पेठे, भय अने अज्ञानथी इंद्रियना संघातवडे कंपनी पेठे मृत तुल्य मूर्च्छा अवस्था थाय छे. जाग्रत स्वप्न सुषुप्ति मूर्च्छा अवस्थाओथी जुदी ब्रह्मादिथी स्तंब (पाणीना पोरा) पर्यंत सर्व जीवोने भय पेदा करनार स्थूल देह विसर्जन करनारी मरणावस्था छे.

कर्मेन्द्रियाणि ज्ञानेन्द्रियाणि तत्तद्विषयान्प्राणान्संहृत्य कामकर्मान्वित अविद्याभूत वेष्टितो जीवो देहान्तरं प्राप्य लोकान्तरं गच्छति। प्राक्कर्मफल पाकेनावर्त्तान्तर कीटवद्विश्रान्ति नैव गच्छति। सत्कर्म परिपाकतो बहूनां जन्मानामन्ते नृणां मोक्षेच्छा जायते तदा सद्गुरुमाश्रित्य चिरकाल सेवया बन्धमोक्षं कश्चित्प्रयाति.

कर्मेन्द्रियो, ज्ञानेंद्रियो, तेना तेना विषयो अने प्राणोने संकेली लइने कामकर्मान्वित (युक्त) अविद्या स्वरुपवडे वेष्टित जीव देहांतरने पामीने लोकांतरमां जाय छे. पूर्वकर्मनां फळभोगवडे आवर्तथी आवर्त (तरंग) ने प्राप्त थता कीडानी पेठे ते जीव

विश्रांतिने पामतोज नथी. सत्कर्मोनां परिपाकथी अनेक जन्मोनी अंते मनुष्योने मोक्षेच्छा उत्पन्न थाय छे. त्यारे सद्गुरुनो आश्रय करीने चिरकाल सेवावडे बंधथी मोक्षने कोइक पामे छे.

अविचारकृतो बन्धो विचारान्मोक्षो भवति । तस्मात्सदा विचारयेत् । अध्यारोपापवादतस्स्वरूपं निश्चयीकर्त्तुं शक्यते । तस्मात्सदा विचारयेज्जगज्जीव परमात्मनो । जीवभाव जगद्भाव बाधे प्रत्यगभिन्नं ब्रह्मेवावशिष्यत इति ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

अविचारकृत बंध छे, अने विचारथी मोक्ष थाय छे. तेथी सदा विचार करवो. अध्यारोपना अपवादथी स्वरुपनो निश्चय करवाने शक्तिमान थाय छे. तेथी जगत्, जीव अने परमात्मानो सदा विचार करे. विचारवडे जीवभाव जगत्भाव बाध कर्ये सते प्रत्यगभिन्न ब्रह्मज बाकी रहे छे. इति.

एवी रीते परमहंस स्वामी उदयानंदगीरीकृत पैंगलोपनिषत्ना द्वितीय अध्यायनो गूर्जर शब्दार्थ समाप्त. ॥

अथ हैनं पैङ्गलः पप्रच्छ याज्ञवल्क्यं महावाक्यविवरणमनुब्रूहीति । सहोवाच याज्ञवल्क्यस्तत्त्वमसित्वं तदासित्वं ब्रह्मास्यहं ब्रह्मास्मीत्यनुसंधानं कुर्यात् । तत्र पारोक्ष्य शबलसर्वज्ञत्वादि लक्षणो मायोपाधि सच्चिदानन्द लक्षणो जगद्योनिस्तत्पदवाच्यो भवति । स एवान्तःकरण संभिन्नबोधोऽस्मित्प्रत्ययाऽवलम्बनस्त्वम्पदवाच्यो भवति ॥

हवे प्रसिद्ध एवा पैंगलऋषि याज्ञवल्क्य मुनिने महावाक्य विवरण कहो एम पुछवाथी ते प्रसिद्ध याज्ञवल्क्य मुनि बोल्या. ते तुं छे, तुं ते छे, तुं ब्रह्म छुं, हुं ब्रह्म छुं. एम अनुसंधान करे. ते तत्त्वमसिमां जेनुं परोक्षज्ञान छे तेवो, स-

बल (यत्नपरायण) अने सर्वज्ञपणादि लक्षणोयुक्त, मायाउपाधिवाळो, सच्चिदानंदस्वरुप, जगत्नुं कारण इश्वर तत्पदनो वाच्यार्थ छे. ते सच्चिदानंद स्वरुप इश्वरज अंतःकरणथी अभिन्न बोधने विषय करनार अने हुं एवा ज्ञानना अवलंबनवाळो जीव त्वंपदनो वाच्यार्थ छे.

पर जीवोपाधि मायाऽविद्ये विहाय तत्त्वम्पद लक्ष्यं प्रत्यगभिन्नं ब्रह्म ॥

इश्वर अने जीवनी उपाधि, क्रमथी माया अने अविद्या तजीने, तत् त्वम् पदनां लक्ष्यने प्रत्यगभिन्न ब्रह्म कहे छे

तत्त्वमसीत्यहं ब्रह्मास्मीति वाक्यार्थ विचारःश्रवणं भवति। एकान्तेन श्रवणार्थानुसंधानं मननं भवति। श्रवण मनन निर्विचिकित्सेऽर्थे वस्तुन्यैकतान वृत्तया चेत्तस्थापनं निदिध्यासनं भवति । ध्यातृ ध्याने विहाय निवातस्थित दिपवद्ध्येयैकगोचरं चित्तं समाधिर्भवति ॥

ते तुं छे एम अने हुं ब्रह्म छुं एम वाक्यार्थनो विचार श्रवण छे. एकांते श्रवण करेला अर्थनुं अनुसंधान मनन छे. श्रवण मननथी निश्चय करेला अर्थवाळी वस्तु विषे एकाग्र वृत्तिवडे चित्तनुं स्थापन ते निदिध्यासन छे. ध्यातृ अने ध्यानने तजीने पवन रहित स्थानमां रहेला दिवानी पेठे एक ध्येय गोचर चित्त समाधि छे.

तदानीमात्मगोचरावृत्तयस्समुत्थिता अज्ञाता भवन्ति । तास्स्मरणादनुमीयन्ते । इहानादि संसारे सञ्चिताः कर्मकोटयोऽनेनैव विलयं यान्ति । ततोऽभ्यास पाटवात्सहस्रशस्सदाऽमृत धारा वर्षति । ततो योगवित्तमास्समाधिं धर्ममेघं प्राहुः । वासनाजाले

निश्शेषममुना कर्मसञ्चये पुण्य पापे समूलोन्मूलिते। प्राक्परोक्षमपि करतलामलकवद्वाक्यमप्रतिबद्धापरोक्ष साक्षात्कारं प्रसूयते। तदा जीवन्मुक्तो भवति ॥

ते समाधि वखते आत्मगोचर वृत्तियो सम्यक् प्रकारे उठे छे, पण समाधि वखते ते वृत्तिओ अज्ञाता छे अर्थात् जणाती नथी. तो पण ते समाधिथी उत्थान थएलनां स्मरणथी 'वृत्तिओ छे' एम अनुमान कराय छे. आ अनादि संसार विषे संचय करेलां करोडो कर्मो ए समाधिवडेज लय पामी जाय छे. त्यार पछी अभ्यासनी दृढताथी सदाय हजारो धर्मरुप अमृतनी धाराओ वर्षे छे. तेथी योगने जाणनाराओमां उत्तम ते समाधिने धर्ममेघ कहे छे. आ समाधिने विषे समग्र वासनाजाळ नाश पामे छे. कर्मवडे संचय करेलां पुण्यपाप मूळसहित उखडी जाय छे. पहेलां ज्ञान परोक्ष हतुं, पण पछी हाथमां रहेला आमळानी पेठे प्रतिबंध रहित वाक्य ज्ञाननो अपरोक्ष साक्षात्कार उत्पन्न करे छे. त्यारे जीवन्मुक्त थाय छे

ईशः पञ्चीकृतभूतानामपञ्चीकरणं कर्तुं सोऽकामयत। ब्रह्माण्डतद्गतलोकान्कार्यरुपांश्च कारणत्वं प्रापयित्वा ततस्सूक्ष्माङ्गं कर्मेन्द्रियाणि प्राणाश्च ज्ञानेन्द्रियाण्यन्तःकरणचतुष्टयं चैकीकृत्य सर्वाणि भौतिकानि कारणे भूत पंचके संयोज्य भूमिं जले जलं वन्हौ वन्हिं वायौ वायुमाकाशे चाकाशमहङ्कारे चाहङ्कारं महति महदे व्यक्तेऽव्यक्तं पुरुषे क्रमेण विलीयते ॥

ते ईश्वर पंचीकृतभूतोनुं अपंचीकरण करवाने इच्छता हवा. ब्रह्मांड अने तेनी अंदरना कार्यरुप लोकोने कारणता प्राप्त करीने त्यार पछी सूक्ष्म शरीर के जे कर्मेंद्रियो, प्राणो, ज्ञानेंद्रियो अने

अंतःकरणचतुष्टयने एक करीने सर्व भौतिकोने पोतामां कारण अपंचीकृत भूतपंचक विषे जोडीने, भूमि जलमां, जल अग्निमां, अग्नि वायुमां, वायु आकाशमां अने आकाश अहंकारमां, अहंकार महत्तत्त्वमां महत्तत्त्व अव्यक्तमां तथा अव्यक्त पुरुषमां क्रमवडे लय करे छे.

विराट्हिरण्यगर्भेश्वरा उपाधि विलयात्परमात्मनि लीयन्ते । पञ्चिकृत महाभुतसम्भव कर्मसञ्चित स्थूल देहः कर्मक्षयात्सत्कर्म परिपाकत अपञ्चिकरणं प्राप्य सूक्ष्मेणैकीभूत्वा कारणरूपत्वमासाद्य तत्कारणं कूटस्थे प्रत्यगात्मनि विलीयते । विश्व तैजस प्राज्ञास्स्वस्वोपाधि लयात्प्रत्यगात्मनि लीयन्ते । अण्ड ज्ञानाग्निना दग्धं कारणैस्सह परमात्मनि लीनं भवति ॥

विराट, हिरण्यगर्भ अने ईश्वरनी उपाधि लय थवाथी तेओ परमात्माने विषे लय पामे छे. पंचीकृत महाभूतथी उत्पन्न थएल अने संचित कर्मवडे प्राप्त करेल स्थूलदेह, ते कर्मनां क्षयथी अने सत्कर्म फलदेवाने तत्पर थवाथी अपंचीकरण पामीने सूक्ष्म साथे एकरुप थइ, कारणरुपताने पामीने, ते कारण कूटस्थ प्रत्यगात्मा विषे लय पामे छे. विश्व, तैजस अने प्राज्ञ पोत पोतानां उपाधिना लयथी प्रत्यगात्मा विषे लय पामे छे. ब्रह्मांड ज्ञानाग्निवडे दग्ध थइ कारण सहित परमात्मा विषे लय थाय छे.

ततो ब्राह्मणस्समाहितो भूत्वा तत्त्वम्पदैक्यमेव सदा कुर्यात् । ततो मेघोऽपायंअंशुमानिवात्माऽऽविर्भवति ॥ ध्यात्वा मध्यस्थमात्मानं कलशान्तर दीपवत् । अंगुष्टमात्रमात्मानमधूम ज्योतिरूपकम् ॥

तेथी मुमुक्षु समाहित थइने तत् अने त्वम्पदनुं एकपणुं ज सदा करे. तेथी जेम वादळांने दूर करीने सूर्य बहार निकळे छे

तेम आत्मा आविर्भाव पामे छे. कळशनी अंदर रहेला दीपनी पेठे, हृदयनी मध्यमां रहेला, अधूम, ज्योतिरुपवाळा, अंगुष्ठमात्र आत्माने ध्यानवडे पमाय छे माटे—

प्रकाशयन्तमन्तस्थं ध्यायेत्कूटस्थमव्ययम्।ध्यायन्नास्तेमुनिश्चैव चासुप्तेरामृतेस्तुयः ॥ जीवन्मुक्त स विज्ञेयस्स धन्यः कृतकृत्यवान् । जीवन्मुक्त पदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालसात्कृते ॥ विशत्यदेह मुक्तत्वं पावमानोऽस्पन्दतामिव ॥ अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथा रसं नित्यमगन्धवच्चयत् । अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं तदेव शिष्यत्यमलं निरामयम् ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

अंतरमां रहेल, प्रकाश करनार, कूटस्थ, अव्यय, आत्मानु ध्यान करे. जे मुनि जाग्रतथी सुषुप्ति पर्यंत अने जन्मथी मरण पर्यंत ध्यान करतो ज स्थित थाय छे, ते जीवन्मुक्त जाणवो. ते धन्य छे, अने कृतकृत्य थएलो छे. ते जीवन्मुक्तपद तजीने पछी पोतानो देह कालवश कर्ये सते, जेम इंधन रहित अग्नि स्पंद रहित (शांत) थाय छे, तेम विदेहमुक्तपणाने पामीने, जे शब्द रहित, स्पर्शरहित, रुपरहित, व्यापाररहित, रसरहित, नित्य, अगंधवाळुं, अनादि, अनंत, महतत्त्वथीपर, अचल, विकार रहित अने माया रहित छे, तेज बाकी रहे छे.

॥ एवी रीते पैंगलोपनिषत्ना तृतीय अध्यायनो परमहंस स्वामी उदयानंदगीरीकृत गूर्जर शब्दार्थ समाप्त. ॥

अथ हैनं पैङ्गलः पप्रच्छ याज्ञवल्क्यं ज्ञानिनः किं कर्म का च स्थितिरिति । स होवाच याज्ञवल्क्यः अमानित्वादि सम्पन्नो मुमुक्षुरेकविंशति कुलं तारयति । ब्रह्मविन्मात्रेण कुलमेकोत्तरशतं तारयति ॥

हवे प्रसिद्ध एवा पैंगलऋषि याज्ञवल्क्य मुनिने ज्ञानीनुं कर्म शुं ? अने स्थिति शुं ? एम पुछता हवा. त्यारे ते प्रसिद्ध याज्ञवल्क्य बोल्या. अमानित्वादि संपन्न अने मुमुक्षु एवो पुरुष एकवीश कुळने तारे छे. अने फक्त ब्रह्मने जाणवावडेज एकसो एक कुळने तारे छे.

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव च । बुद्धीं तु सारथिः विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥ इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् । जङ्गमानि विमानानि हृदयानिमनीषिणः ॥

रथीने आत्मा जाण अने रथने शरीरज जाण. सारथी तो बुद्धिने जाण. अने लगामने मनज जाण. अश्वो इंद्रियोने कहे छे. तेओने जवाना रस्ताओ विषयो छे. गमन करनाराओने विषे बुद्धिमानोनां हृदयो विमानो छे.

आत्मेन्द्रिय मनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्महर्षयः । ततो नारायणस्साक्षाद्धृदये सुप्रतिष्ठितः ॥ प्रारब्धकर्मपर्यंत महिनिर्मोकवद्व्यवहरति । चन्द्रवच्चरते देहीसमुक्तश्चानिकेतनः ॥

इंद्रिय मन सहित आत्मा (जीवात्मा) भोक्ता छे, एम महर्षिओ कहे छे. तेथी साक्षात् नारायण हृदय विषे सारीरीते स्थित छे. जे देहि प्रारब्ध कर्म पर्यंत पृथिवी विषे मुक्तनी पेठे व्यवहार करे छे, चंद्रनी पेठे विचरे छे अने घर रहित छे, ते मुक्तज छे.

तीर्थे श्वपच गृहे वा तनुं विहाय याति कैवल्यम् । प्राणानवकीर्य याति कैवल्यम् । तंपश्चादिग्बलिं कुर्यादथवा खननं चरेत् । पुंसः प्रव्रजनं प्रोक्तं नेतराय कदा च न ॥

तीर्थ विषे अथवा चांडालनां घर विषे शरीर छोडीने पण मोक्ष पामे छे. प्राणोने लीन करीने पछी मोक्ष पामे छे. तेनां श-

रीरने पछी दिशामां बलि करे, अर्थात् अरण्यमां पशु पक्षि आदिने भक्ष्य माटे अर्पण करे, अथवा जमिनमां खाडो खोदीने दाटे. आवी रीते करवानुं संन्यासवाळा पुरुषने माटे कह्युं छे. बीजाने कदाचित् पण नहीं.

नाशौचं नाग्निकार्यं च न पिण्डं नोदकक्रिया । न कुर्यात्पार्वणादीनि ब्रह्मभूताय भिक्षवे ॥ दग्धस्य दहनं नास्ति पक्वस्य पचनं यथा । ज्ञानाग्नि दग्धे देहस्य न श्राद्धं न च क्रिया ॥ यावच्चोपाधि पर्यंतं तावच्छुश्रूषयेद्गुरुम् । गुरुवद्गुरुभार्यायां तत्पुत्रेषु च वर्त्तनम् ॥

ब्रह्मभूत (ब्रह्मरुप) थएला भिक्षुकने माटे आशौच नथी, अग्नि कार्य नथी, पिंड नथी अने उदक क्रिया नथी. तेनां पार्वणादिक पण करवां नहीं. जेम रांधेलां अन्ननु फरीने रांधवापणुं नथी, तेम ज्ञानाग्निवडे बळेलानुं फरी बाळवापणुं नथी. ज्ञानाग्निथी देहना दहन थया पछी तेना माटे श्राद्ध नथी अने क्रिया पण नथी. ज्यां सुधी शरिरादि उपाधि छे, त्यां सुधी गुरुनी सेवा करे अने गुरुनी पेठे गुरुनी स्त्री विषे तथा तेमना पुत्रो विषे वर्तन करे.

शुद्ध मानसश्शुद्ध चिद्रूपस्सहिष्णुस्सोऽहमस्मि सहिष्णुस्सोऽहमस्मीति प्राप्ते ज्ञानेन विज्ञाने ज्ञेये परमात्मनि हृदि संस्थिते देहे लब्ध शान्तिपदं गते तदा प्रभा मनो बुद्धि शून्यं भवति ॥ अमृतेन तृप्तस्य पयसा किं प्रयोजनमेवं स्वात्मानं ज्ञात्वा वेदैः प्रयोजनं किं भवति । ज्ञानामृत तृप्त योगिनो न किञ्चित्कर्त्तव्यमस्ति तदास्ति चेन्न स तत्त्वविद्भवति । दूरस्थोऽपि न दूरस्थः पिण्डवर्जितः पिण्डस्थोऽपि प्रत्यगात्मा सर्वव्यापी भवति ॥

शुद्ध मनवाळो, शुद्ध चैतन्यरुप, सहनशील ते हुं छुं ते सहनशील हुं छुं. एवा प्राप्त थएला ज्ञानवडे हृदय विषे स्थित ज्ञेयरुप परमात्माने जाणे सते, अने देहमां शांति पदनो लाभ थए सते ते काळमां इंद्रियो, मन अने बुद्धि लय थाय छे. अमृतवडे तृप्त थएलाने जल साथे शुं प्रयोजन छे? एवी रीते पोताना आत्माने जाणीने वेदो साथे शुं प्रयोजन छे? ज्ञानरुपी अमृतथी तृप्त थएला योगीने कांइ पण कर्त्तव्य नथी. जो कर्त्तव्य छे तो ते तत्त्वविद् नथी. जे दुर स्थित छतां पण दुर नथी, शरीरमां रहेलो छतां पण शरीर रहित छे. एवो ते प्रत्यगात्मा सर्व व्यापक छे.

हृदयं निर्मलं कृत्वा चिन्तयित्वाऽप्यनामयम् । अहमेव परं सर्वमितिपश्येत्परं सुखम् ॥ यथा जले जलं क्षिप्तं क्षीरे क्षीरं घृते घृतम् । अविशेषो भवेत्तद्वज्जीवात्म परमात्मनोः ॥

अर्थः–हृदय निर्मळ करीने अने अनामय चिंतवन करीने हुंज सर्व उत्कृष्ट परम सुख छुं, एम जुए. जेम जल विषे जल, दुध विषे दुध, अने घृत विषे घृत नांखे सते एकरुप थाय छे, तेना जेवुं जीवात्मा परमात्मानुं एकपणुं थाय छे.

देहेज्ञानेनदीपिते बुद्धिरखण्डाकाररुपायदा भवति तदाविद्वान्ब्रह्मज्ञानाग्निनाकर्मबन्धं निर्दहेत । ततःपवित्रं परमेश्वराख्यमद्वैतरूपं विमलाम्बराभम् । यथोदके तोयमनुप्रविष्टं तथाऽऽत्मरूपो निरुपाधि संस्थितः । आकाशवत्सूक्ष्मशरीर आत्मा न दृश्यते वायुवदन्तरात्मा । सबाह्यमभ्यन्तर निश्चलात्मा ज्ञानोल्कया पश्यति चान्तरात्मा ॥

अर्थः—देह विषे ज्ञानवडे प्रकाशित बुद्धि ज्यारे अखंडाकार रूप थाय छे. त्यारे विद्वान् ब्रह्मज्ञानरूप अग्निवडे कर्मबंधनने बाळे छे. त्यार पछी जेम जळमां जळ मळे छे, तेम परमेश्वर नामवाळा, पवित्र, अद्वैतरूप, आकाशना जेवी उपमावाळा (व्यापक) अने उपाधि रहित आत्मस्वरूप विषे सम्यक् स्थित थाय छे. आत्मा आकाशनी पेठे व्यापक छे. तथा सूक्ष्म स्वरूप होवाथी अंतरात्मा जणातो नथी. ते निश्चल स्वरूप अंतरात्मा बहार तथा अंदर ज्ञानरूप तेजपुंजवडे देखे छे.

यत्रयत्रमृतोज्ञानी येन वा केन मृत्युना। यथा सर्वगतं व्योम तत्रतत्रलयंगतः ॥ घटाकाशमिवात्मानःविलयं वेत्तितत्त्वतः। सगच्छतिनिरालम्बं ज्ञानालोकंसमन्ततः ॥

अर्थः—ज्यां ज्यां ज्ञानी मरे छे, त्यां त्यां जे ते प्रकारना मृत्युवडे सर्वव्यापक आकाशनी पेठे लय पामेछे. जेथी घटाकाशनी पेठे जीवात्माना विलयने तत्त्वथी जाणे छे, तेथी ते सर्वत्र, निरालंब, ज्ञान अने अलोकने पामे छे.

तपेद्वर्षसहस्राणि एकपादस्थितोनरः। एतस्यध्यानयोगस्य कलांनार्हन्तिषोडशीम् ॥ इदंज्ञानमिदं ज्ञेयंतत्सर्वं ज्ञातु मिच्छति। अपिवर्षसहस्रायुश्शास्त्रान्तंनाधिगच्छति ॥

अर्थः—मनुष्य एक पगे स्थित थइ हजारो वर्ष तप करे, तो पण ते ध्यान योगनी सोळमी कळाने योग्य नथी. आ ज्ञान छे,

आ ज्ञेय छे एम ते सर्व जाणवाने इच्छेछे, पण हजारो वर्षनी आयुषथी शास्त्रना अंतने पमातुं नथी.

विज्ञेयोऽक्षर तन्मात्रो जीवितं वाऽपि चञ्चलम् । विहाय शास्त्रजालानि यत्सत्यं तदुपास्यतां ॥ अनन्त कर्म शौचं च जपो यज्ञस्तथैवच । तीर्थ यात्राभिगमनं यावत्तत्त्वं न विंदति ॥

अर्थः—ते अक्षरज जाणवा योग्य छे, वळी जीवित पण चंचल छे. माटे शास्त्रना समूहने छोडीने जे सत्य छे ते उपासवुं. शौच, जप, यज्ञ तथा तीर्थयात्राप्रति जवुं आदिक अनंत कर्म, ज्यां सुधी तत्त्व जाणतो नथी, त्यां सुधी छे. बीजो अर्थ—ज्यां सुधी शौच, जप, यज्ञ तथा तीर्थयात्रा प्रति जवुं आदिक अनंत कर्म छे, त्यां सुधी तत्त्व जाणतो नथी.

अहंब्रह्मेति नियतं मोक्षहेतुर्महात्मनाम् । द्वेपदे बन्धमोक्षाय न ममेति ममेति च ॥ ममेति बध्यते जन्तुर्निर्ममेति विमुच्यते । मनसो ह्युन्मनी भावे द्वैतं नैवोपलभ्यते ॥

अर्थः—हुं ब्रह्म छुं एवी रीते मोक्षनुं कारण महात्माओनुं निश्चय करेलुं छे. बंध मोक्षने माटे मारुं एम अने मारुं नहीं एम बे स्थान छे. मारुं एवी रीते मानवाथी प्राणी बंधाय छे, अने मारुं नहीं एम मानवाथी मुकाइ जाय छे. निश्चय मनना उन्मनीभाव विषे द्वैतनी प्रतीती नथीज नथी.

यदा यात्युन्मनीभावस्तदातत्परमं पदम् । यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र परं पदम् ॥ तत्र तत्र परंब्रह्म सर्वत्र समवास्थितम् ।

हन्यान्मुष्टिभिराकाशं क्षुधार्तः खण्डयेत्तुषम्॥ नाहं ब्रह्मेति जानाति तस्य मुक्ति र्न जायते ॥

अर्थः—ज्यारे उन्मनीभाव पामे छे त्यारे ते परमपद छे. तेवा उन्मनीभाव पामेलानुं ज्यां ज्यां मन जाय छे, त्यां त्यां परमपदज छे. त्यां त्यां सर्वत्र सारी रीते रहेला परब्रह्मज छे. हुं ब्रह्म नथी एम जाणे छे ते आकाशने मुष्टिओवडे भांगे छे. अने भुखथी पीडातो फोतरां खांडे छे. तेनी मुक्ति थती नथी.

य एतदुपनिषदं नित्यमधीते सोऽग्निपूतो भवति। स वायुपूतो भवति। स आदित्यपूतो भवति। स ब्रह्मपूतो भवति। स विष्णुपूतो भवति। स रुद्रपूतो भवति। स सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति। स सर्वेषु वेदेष्वधीतो भवति। स सर्व वेद व्रतचर्यासु चरितो भवति। तेनेतिहासपुराणानां रुद्राणां शतसहस्राणि जप्तानि फलानि भवन्ति। प्रणवानामयुतं जप्तं भवति ॥

अर्थः—जे आ उपनिषदनुं नित्य अध्ययन करे छे, ते अग्नि पूत (पवित्र) छे. ते वायुपूत छे, ते आदित्यपूत छे, ते ब्रह्मपूत छे, ते विष्णुपूत छे, ते रुद्रपूत छे, ते सर्व तीर्थोमां स्नान करी चुक्यो छे. ते सर्व वेदोनुं अध्ययन करेलो छे, ते सर्व वेदव्रत विषे कृतार्थ छे, ते पाठवडे इतिहास पुराणोनां अने रुद्रनां सो हजारो जप्यानां फळो थाय छे, तथा ते प्रणवना दश हजार जप करनारो छे.

दश पूर्वान्दशोत्तरान्पुनाति। स पंक्तिपावनो भवति। स म-

हान् भवति । ब्रह्महत्या सुरापान स्वर्णस्तेय गुरुतल्पगमन तत्सं-योगि पातकेभ्यः पूतो भवति तद्विष्णोः परमंपदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् । तद्विप्रासोविपन्यवो जागृवांसस्स-मिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ ॐ सत्यमित्युपनिषत् ॥ इति च-तुर्थोऽध्यायः ॥ ॐ पूर्णमद इति शान्तिः ॥

अर्थः—तेना दश थइ गएला पुरुषो अने दश थनारा पुरुषो पवित्र थाय छे, ते पाठ करनार पंक्तिने पावन करनार थाय छे, ते महान् थाय छे. ब्रह्महत्या, सुरापान, सुवर्ण चोरी, गुरु स्त्री साथे गमन, अने ते ते पापो करनारानो संग करवो, ते पांच महा पापोथी पवित्र थाय छे, ते विद्वानो विष्णुना परम पदने सदा जुए छे. प्रकाशनीपेठे चक्षु विस्तारने पामे छे. ते विप्रो व्यापार करतां छतां अने जाग्रतरूप पडदो छतां जे वि-ष्णुनुं परमपद छे, तेने पामे छे. ॐ सत्य उपनिषत् छे. अहिं ॐ पूर्णमदः ए शांति पाठ भणवो.

॥ एवी रीते पैंगलोपनिषद्ना चतुर्थ अध्यायनो परमहंस स्वामी उदयानंदगीरीकृत गुर्जर शब्दार्थ समाप्त. ॥

॥ इतिपैङ्गलोपनिषत्समाप्त ॥

પદ ૧ રાગ હોરી.

ખેલો મન જ્ઞાનકી હોરી, ટરે જમ ફાંસકી દોરી. ખેલો.
સત ચિત્ આનંદ રૂપ તિહારો, ગુરૂ પિચકારી છોરી;
સન્મુખ હો કર લે અપનેપર, દ્વૈત ગુલાલ ગચોરી,
તજી નામ રૂપકો જોરી. ખેલો મન ગ્યાનકી હોરી.
અસ્તિ ભાતિ પ્રિય રૂપ તિહારો, તાહિમેં ચિત્તકું ઠોરી;
વર્ણાશ્રમ અભિમાન ગારી હૈ, વાહિકું દૂર તજોરી,
કરો ગુરૂ વાકયકી ચોરી. ખેલો મન ગ્યાનકી હોરી.
જીવકો આતમ ગ્યાન દેત હૈ, ફગુવા એહુ અહોરી;
જાનહુ પંડિત કાષ્ટ જગત સબ, બ્રહ્મ અગ્નિસેં દહોરી,
તજો અભિમાનકી હોરી. ખેલો મન ગ્યાનકી હોરી.
બિખસમ જાની છોડ દે બિષયકું, શઠ સત્સંગ કરોરી;
ઐસી હોરી નર નારી જો ખેલત, તાહીકો બંધ કટયોરી,
કહત જયકૃષ્ણ બહોરી. ખેલો મન ગ્યાનકી હોરી.

પદ ૨ રાગ હોરી.

જીયા તોકું સમજ ન આઇ, મુરખ તેં તો મતી ગુમાઇ. જી.
માત પિતા સુત કુટુંબ કબીલો, ધન જોબન ઠકુરાઇ;
કોઇ નહી તેરો તું ન કીસીકો, સંગ રહ્યો લલચાઇ;
ઊમરમેં તેં ધૂળ ઉડાઇ. જીયા તોકું. ૧
રાગ દ્વેષ તું કીનસેં કરત હૈ, એક બ્રહ્મ રહ્યો છાઇ,
જૈસે શ્વાન રહે કાચ ભુવનમેં, ભુંક ભુંક મર જાઇ;
ખબર અપની નહી પાઇ. જીયા તોકું. ૨
લાલચ લોભ બીચ તું લટકત, ભટકત રહ્યો ભરમાઇ;
તૃષ્ણા ન જાયે મૃગજલ પીવત, અપનો ભરમ ગુમાઇ,
શ્યામકો જાન લે ભાઇ. જીયા તોકું. ૩
અગમ અગોચર અકળ અરૂપી, ઘટ ઘટ રહત સમાઇ;

સૂરદાસ પ્રભુ તીહારે ભજન બીન, કબહુ ન રૂપ દીખાઇ,
શ્યામકો ઓલખો સદાઇ, જીયા તોકું. ૪

પદ ૩

ઓ ભાઇ રે શાન્તિ પમાડે તેને તે સંત કહીએ;
તેના દાસના દાસ થઇ રહીએ, ઓ ભાઇ રે. ટેક.
વિદ્યાનું મૂળ મારા ગુરૂએ બતાવ્યું
ત્યારે મેહેતાનો માર શીદ ખાઇએ (૨)
કીધા ગુરૂજી ને બોધ નવ આપે
ત્યારે તેના ચેલા તે શીદ થઇએ. ઓ ભાઇ રે.
વૈદ્યની ગોળી ખાતાં ને દુઃખ નવ જાય
ત્યારે તેની ગોળી તે શીદ ખાઇએ (૨)
લીધા વળાવા ને ચોર જ્યારે લૂંટે
ત્યારે તેની સોબતે શીદ જઇએ. ઓ ભાઈ રે.
કલ્પવૃક્ષ સેવીએ ને દારિદ્ર ઉભે
ત્યારે તેને છાયે તે શીદ રહીએ (૨)
રાજાની ચાકરીમાં ભૂખ નવ ભાગે
ત્યારે તેની વેઠે તે શીદ જઇએ. ઓ ભાઈ રે.
નામ અમુલ્ય મારા ગુરૂએ બતાવ્યું ને
તે તો ચોટયું છે મારે હૈયે (૨)
મેહેતા નરસીંહાની વાણી છે સારી
શામળાને શરણે જઇએ. ઓ ભાઈ રે.

જાહેર ખબર.

નીચે લખેલાં પુસ્તકો તથા વૈદિક, પુરાણ, ધર્મશાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, ન્યાય, યોગશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ, વૈદ્યક તથા બીજા અનેક પ્રકારનાં સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની ઇંગ્રેજી વગેરે પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળશે.

ચંદ્રકાન્ત ભાગ ૧ લો ગુજરાતી....	૨—૮-૦
ચંદ્રકાન્ત ભાગ ૨ જો ગુજરાતી.	૨—૮-૦
મણીરત્નમાળા મોટી સટીક ગુજરાતી ભાષા.... ...	૧—૦-૦
મણીરત્નમાળા નાની સટીક ગુજરાતી....	૦—૧-૦
આત્મપુરાણ ચિદ્ઘનાનંદસ્વામી કૃત હિંદુસ્તાની....	૧૨—૦-૦
યોગવાસિષ્ઠ ભાષા છ પ્રકરણ.	૬—૦-૦
યોગવાસિષ્ઠ ભાષા દો પ્રકરણ.	૦-૧૦-૦
યોગવાસિષ્ઠ ભાષા દો પ્રકરણ છોટા અક્ષર.	૦—૪-૦
તત્વાનુસંધાન ભાષા ચિદ્ઘનાનંદસ્વામી કૃત. ...	૨—૦-૦
વિચાર સાગર નિશ્ચલદાસજી કૃત સટીક ભાષા. ...	૧—૮-૦
વિચાર સાગર પિતાંબરદાસજી કૃત ટીપ્પણી સહિત....	૪—૦-૦
વિચાર ચંદ્રોદય ,, ...	૧—૮-૦
વિચારમાલા સટીક ગોવિંદદાસ કૃત ભાષા.	૦-૧૨-૦
વિચાર દીપક બ્રહ્માનંદ કૃત ભાષા.	૦-૧૪-૦
વૃત્તિ પ્રભાકર નિશ્ચલદાસજી કૃત...	૨—૮-૦
યુક્તિ પ્રકાશ ,, ...	૧—૦-૦
પક્ષપાત રહિત અનુભવ પ્રકાશ કામલીવાલે બાવાકૃત	૨—૮-૦
આનંદામૃત વાર્ષિણી આનંદગિરિ કૃત ભાષા	૦-૧૨-૦
વૈરાગ્ય શતક હરદયાલ કૃત ભાષા ટીકા...	૦—૮-૦
સારૂક્તાવલી ભાષામેં દોહા ચોપાઈ.	૦—૩-૦

સુંદરવિલાસ જ્ઞાનસમુદ્ર સુંદર કાવ્ય ભાષામેં છંદ બંધ	૧—૦-૦
સુંદર વિલાસ ભાષામેં છોટા.	૦—૪-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ચિદ્ઘનાનંદ કૃત ભાષા ટીકા...	૬—૦-૦
સદર મણીલાલ કૃત ગુજરાતી ટીકા... ...	૫—૦-૦
સદર નથુરામશર્મા કૃત ,, ...	૨—૮-૦
સદર મધ્યમ ટીકા રેશમી ગુટકો.	૦—૮-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા શંકરભાષ્ય, આનંદગિરિકૃત. સંસ્કૃત ટીકા, શ્રીધરી ટીકા અને નવલ ભાષ્ય હિંદુસ્તાનીમાં બહુજ વિસ્તારવાળી ટીકાઓ બે ભાગમાં છે.	૫—૦-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા શ્રીધરી ટીકા સંસ્કૃતમાં	૦-૧૨-૦
અષ્ટાવક્ર ગીતા ગુજરાતી ટીકા.	૦—૮-૦
અષ્ટાવક્ર ગીતા ભાષા ટીકા...	૧—૦-૦
અવધૂત ગીતા મૂળ રેશમી ગુટકો...	૦—૫-૦
પંચદશી ગુજરાતી ટીકા, ચંદ્રકાન્ત વિવરણ	૬—૦-૦
પંચદશી સંસ્કૃત રામકૃષ્ણ ટીકા સહિત...	૦-૧૨-૦
પંચદશી ભાષા ટીકા.	૩—૮-૦
બ્રહ્મસૂત્ર ભાષા ટીકા...	૧—૮-૦
બ્રહ્મસૂત્ર શાંકર ભાષ્ય.	૮—૦-૦
વેદાંતસાર સંસ્કૃત ટીકા તથા ભાષા ટીકા.	૦-૧૨-૦
આત્મબોધ ભાષા ટીકા.	૦—૩-૦
તત્ત્વબોધ ભાષા ટીકા...	૦—૧-૬
શ્રીમદ્ ભાગવત ભાષાંતર બારે સ્કંધ	૨—૦-૦
ભાવપ્રકાશ ત્રણે ખંડ સંપૂર્ણ વૈદક ગ્રંથ	૫—૦-૦

ઝવેરભાઇ ઊમેદભાઇ પટેલ.

પુસ્તકો વેચનાર—રીચીરોડ અમદાવાદ.